
Η ΕΛΛΑΔΑ ΔΕΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ

Η ευδαιμονία στην Ελλάδα το 2020
μέσα από τις διεθνείς στατιστικές εκθέσεις

ΝΙΚΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

σε συνεργασία με
τον **FRÉDÉRIC LEBARON**
και την **GRAZIELA PEROSA**

ΑΘΗΝΑ

Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Η ΕΛΛΑΔΑ ΔΕΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ

Η ευδαιμονία στην Ελλάδα το 2020
μέσα από τις διεθνείς στατιστικές εκθέσεις

ΝΙΚΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

σε συνεργασία με
τον **FRÉDÉRIC LEBARON**
και την **GRAZIELA PEROSA**

Μετάφραση: Κατερίνα Γούλα

ΑΘΗΝΑ

Η ΕΛΛΑΔΑ ΔΕΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ

Η ευδαιμονία στην Ελλάδα το 2020
μέσα από τις διεθνείς στατιστικές εκθέσεις

Η ΕΛΛΑΔΑ ΔΕΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ

Η ευδαιμονία στην Ελλάδα το 2020 μέσα από τις διεθνείς στατιστικές εκθέσεις

Copyright © INE ΓΣΕΕ

ISBN: 978-618-5483-21-0

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

Εμμανουήλ Μπενάκη 71Α, 106 81, Αθήνα

T: 210 332 7710 • F: 210 330 4452

www.inegsee.gr

Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο είναι των συγγραφέων και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη τις θέσεις της ΓΣΕΕ.

Art Direction – Design: Μάρθα Δελτούζου

Παραγωγή – Εκτύπωση: ΚΑΜΠΥΛΗ ΑΕΒΕ • www.kambili.gr

Γλωσσική επιμέλεια – Διορθώσεις: Αναστασία Σακελλαρίου

*Απαγορεύεται η με οποιονδήποτε τρόπο ανατύπωση ή
μετάφραση όλου ή μέρους του κειμένου χωρίς την άδεια του εκδότη.
Επίσης, η αναδημοσίευση (όλου ή μέρους του) χωρίς αναφορά της πηγής.*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Οικονομική επιστήμη και κοινωνική επιστήμη: Διαπιστώσεις και συγκρίσεις.....	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η Ελλάδα στην Παγκόσμια Έκθεση Ευτυχίας 2020	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Τα Ευρωβαρόμετρα: Ένα εργαλείο για την ανάλυση της σχέσης με τη θεσμική Ευρώπη	25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η ελληνική ευδαιμονία στην έκθεση της έρευνας <i>Πώς πάει η ζωή;</i> του ΟΟΣΑ	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Η Ελλάδα στα δεδομένα της Eurostat, του Δείκτη Κοινωνικής Προόδου και της βάσης παγκόσμιων δεδομένων για την ευτυχία (Ruut Veenhoven).....	65
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Η ανθρώπινη ανάπτυξη στην Ελλάδα	89
Συμπεράσματα	105
Βιβλιογραφικές αναφορές	115

Εισαγωγή

«Ο έλλογος και ο άλογος άνθρωπος διακρίνονται μεν από τις παθήσεις και τα παθήματά τους, αλλά πασχίζουν εξίσου να παραμείνουν στην ύπαρξη σε συνάρτηση με τις παθήσεις αυτές και τα παθήματα: από αυτή την άποψη, η μόνη τους διαφορά είναι διαφορά δύναμης».

Spinoza

Σε συνέχεια της προηγούμενης έκθεσής μας αναφορικά με τη σχέση ανάμεσα στην οικονομική ανάπτυξη και την ευτυχία των Ελλήνων πολιτών, όπως αυτή αποκρυσταλλωνόταν στα δεδομένα του ΟΗΕ,¹ σ' αυτή την έκθεση επιχειρούμε μια συνθετική παρουσίαση της εξέλιξης της *ευδαιμονίας* στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 2010, συγκρίνοντας την ελληνική κατάσταση με εκείνη των άλλων χωρών για τις οποίες έχουμε στη διάθεσή μας αντίστοιχα δεδομένα, στην Ευρώπη και στον υπόλοιπο κόσμο.

1. Βλ. Παναγιωτόπουλος, Ν. (2020). *Οικονομική Ανάπτυξη και Ευτυχία των Πολιτών: 1. Ανθρώπινη Ανάπτυξη και η Θέση της Ελλάδας στον Διεθνή Χώρο, Ενδιάμεση Έκθεση* (σε συνεργασία με την Α. Καρατζά και τη Λ. Παπαβασιλείου), Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ.

Η έννοια της *ευδαιμονίας* χρησιμοποιείται στο συγκεκριμένο πλαίσιο με την πιο πολυδιάστατη δυνατή πρόσληψή της, όπως αυτή απορρέει, πρωτίστως, από τις εργασίες της διεθνούς επιτροπής για τη μέτρηση της οικονομικής επίδοσης και της κοινωνικής πρόόδου (γνωστής απλούστερα και ως «επιτροπής Stiglitz»). Όπως είχαμε την ευκαιρία να αναλύσουμε στην προηγούμενη σχετική έκθεσή μας, η έννοια αυτή περιλαμβάνει διαστάσεις «αντικειμενικές» (κοινωνικοδημογραφικούς και υγειονομικούς δείκτες) και «υποκειμενικές» (δείκτες ποιότητας ζωής, εμπιστοσύνης κ.λπ.) και λαμβάνει επίσης υπόψη την, τουλάχιστον, άρρητη ηθική και φιλοσοφική διάσταση των ατομικών τρόπων αντίληψης της ευτυχίας που απαντούν σε διαφορετικές κοινωνίες.

Έτσι, η μελέτη μας εξετάζει τις διαφορετικές διαστάσεις της υποκειμενικής και της αντικειμενικής σχέσης με τη ζωή και, ως εκ τούτου, θεμελιώδεις συνιστώσες αυτού που, αρχής γενομένης από τον Max Weber, αποκαλούμε το *ήθος* των κοινωνικών δρώντων. Η βεμπεριανή αυτή αντίληψη συμπληρώνεται εδώ με μια ντυρκεμιανή προσέγγιση, επικεντρωμένη στους συλλογικούς κανόνες και τη δυναμική τους (με την έννοια της *ανομίας*), και μια προσέγγιση εμπνευσμένη από τον Bourdieu και τον Marx, στον πυρήνα της οποίας βρίσκονται οι πολυδιάστατες κοινωνικές ανισότητες που διατρέχουν τον κοινωνικό κόσμο στον οποίο διαιωνίζονται και εξελίσσονται.

Στην προοπτική αυτή, στηριζόμαστε κατ' αρχάς σε μια κριτική ανάγνωση εκθέσεων και ιστότοπων κορυφαίων διεθνών οργανισμών ή πρωτοβουλιών και σχολιάζουμε εν συντομία τα δεδομένα που συγκεντρώνονται από αυτή την ανάγνωση. Στη συνέχεια περνάμε σε διάφορες πολυμεταβλητές αναλύσεις: ανάλυση κύριων συνιστωσών (PCA) και πολλαπλή γραμμική παλινδρόμηση, προκειμένου να τοποθετήσουμε τις ελληνικές εξελίξεις της δεκαετίας του 2010 σε έναν ευρύτερο χώρο, καθιστώντας έτσι εφικτή τη σύγκριση.

Τα αποτελέσματα στα οποία καταλήγουν οι αναλύσεις είναι, όπως θα δούμε, πολύ συγκλίνοντα και μας επιτρέπουν να προσδιορίσουμε την εικόνα της ελληνικής κοινωνικοοικονομικής δυναμικής.

Και η παρούσα εργασία αποσκοπεί στην *ενοποίηση του οικονομικού και του κοινωνικού παράγοντα* στη μελέτη της οικονομίας της ελληνικής κοινωνίας, θέτοντας ως βασικό αντικείμενο της ερευνητικής του προοπτικής την ίδια την έννοια της ανάπτυξης.

Κοντολογίς, ως *work in progress* αντικείμενο της δεύτερης αυτής έκθεσης είναι μια συνολική αντικειμενοποίηση της κατάστασης της ευδαιμονίας των Ελλήνων πολιτών και εργαζομένων μέσα στο διεθνές περιβάλλον, καθώς και μια σύντομη και κωδικοποιημένη παρουσίαση του επιστημονικού και πολιτικού προβλήματος που θεμελιώνει την επιλογή μας για υλοποίηση αυτού του έργου. Η παρούσα μελέτη συμβάλλει στην επεξεργασία

νέων εργαλείων μέτρησής τους, καθώς και στη διαμόρφωση μιας καταλληλότερης επιστημονικής, αλλά και ευρύτερα κοινωνικής, παράστασης για τις στατιστικές πληροφορίες, γεγονός που θα νομιμοποιήσει τη ζητούμενη εγκαθίδρυση της σχέσης μεταξύ, από τη μία μεριά, των συνηθισμένων μετρήσεων των μεγάλων κοινωνικοοικονομικών μεταβλητών (λόγου χάρη, η ανάπτυξη, ο πληθωρισμός, η ανεργία κ.λπ.) και, από την άλλη, της αντίληψης που έχουν γι' αυτές τις πραγματικότητες οι ίδιοι οι πολίτες. Αυτή η παράλληλη στόχευση αποτελεί μείζονος σημασίας επιστημονικό, πολιτικό και κοινωνικό διακύβευμα.

Τέλος, το παρόν συλλογικό αυτό έργο διέπεται από τον σαφή πολιτικό και κοινωνικό προσανατολισμό που το καθοδηγεί, που δεν είναι άλλος από τη φροντίδα για το μέλλον: μέσω της ειδικής οπτικής του εγχειρήματος αποσκοπείται η συμβολή στη βελτίωση και στη διασφάλιση και των όρων της παραγωγής μιας ποιοτικής διαβίωσης των Ελλήνων πολιτών και εργαζομένων, καθώς και της βιωσιμότητάς τους² στις επόμενες γενιές.

2. Στην παρούσα μελέτη δεν θα υπεισέλθουμε στο τεράστιο ζήτημα της βιωσιμότητας –αυτής της έννοιας που ενσωματώνει εξ ορισμού τη διάσταση σε μακρο-προοπτική, καθώς αναφέρεται στην έννοια της σταθερότητας των δυναμικών διαδικασιών– και στον τρόπο με τον οποίο συνδέεται με το αντικείμενό μας. Αν δεχτούμε πως σταθερή ανάπτυξη είναι αυτή που ανταποκρίνεται στις ανάγκες των τωρινών γενεών και δεν θέτει σε αμφισβήτηση την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να απαντήσουν στις δικές τους ανάγκες, τότε ο πολύ γενικός και αφηρημένος αυτός ορισμός πρέπει να συνδυαστεί με το κατάλληλο σύστημα δεικτών και μέτρησης. Περιοριζόμαστε να σημειώσουμε, παραδειγματικά, το γεγονός, λόγου χάρη, ότι, αν η παρούσα κατανάλωση και οι μορφές της θέτουν σε κίνδυνο το επίπεδο ζωής στο μέλλον, τότε σχετικές πολιτικές δεν είναι δυνατόν να υλοποιούνται, να είναι υποστηρίξιμες (όπως η χρήση των φυσικών πόρων κ.λπ.). Τα τελευταία χρόνια έχει αυξηθεί αυτή η συζήτηση για το μέλλον του πλανήτη κ.ο.κ., και έχουμε σχεδόν καταλήξει όλοι ότι ο κόσμος, όπως τον γνωρίζουμε πια, δεν θα μπορέσει να επιβιώσει αν οι παρόντες τρόποι ζωής και παραγωγής διαιωνιστούν, και μάλιστα σε έναν πληθυσμό που συνεχώς είναι σε αύξηση και σε ανάπτυξη. Άρα, τα συστήματα της μέτρησής μας οφείλουν να πάψουν να είναι ελλιπή σε αυτή τη διάσταση και θα πρέπει να μπορούν να μας πουν αν αυτό που κάνουμε σήμερα είναι ή δεν είναι υποστηρίξιμο σε σχέση με τις επιδράσεις, βεβαίως, που θα παραχθούν στο μέλλον. Τα στατιστικά συστήματα, τα οποία, όπως τα γνωρίζουμε και στη χώρα μας, αποτελούν εργαλεία διαχείρισης της οικονομίας, αλλά συχνά χρησιμοποιούνται για ποικίλους λόγους, και μάλιστα μη επιστημονικούς, οφείλουν να μπορούν στο μέλλον να μας πληροφορούν και να μας βεβαιώνουν (όσο πιο έγκυρα και έγκαιρα γίνεται) αν αυτό που η διακυβέρνηση μιας κοινωνίας επιχειρεί και στοχεύει μπορεί να είναι υποστηρίξιμο, δηλαδή βιώσιμο, όχι μόνο σε οικονομικό πλάνο αλλά και σε οικολογικό και κοινωνικό επίπεδο. Και αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό, διότι, ενώ είναι νόμιμο να σκεφτούμε και να αναρωτηθούμε αν όντως αυτό που κάνουμε σήμερα θα διασφαλίσει στο μέλλον την ευδαιμονία των παιδιών μας, οι παρούσες στατιστικές δεν έχουν αυτή την προοπτική, δηλαδή δεν μας παρέχουν τα απαραίτητα στοιχεία προκειμένου να διασφαλίσουμε σε ικανοποιητικό έστω βαθμό μια τέτοια πρόβλεψη. Και, βεβαίως, είναι σαφές ότι δεν μπορεί ένας δείκτης να το πράξει αυτό, αλλά χρειάζεται ένα σύστημα δεικτών το οποίο αποτελεί για μας διάσταση των εργασιών μας. Βλ. Bovar, O., Demotes-Mainard, M., Dormoy, C., Gasnier, L., Marcus, V., Panier, I. et Tregouët, B. (2008). *Les Indicateurs de Développement Durable, l'Économie Française: Comptes et Dossiers*, Paris: Insee, pp. 51-71· Pearce, D. W. and Atkinson, G. D. (1993), "Capital theory and the measurement of sustainable development. An indicator of 'weak' sustainability", *Ecological Economics*, 8 (2), pp. 103-108· Heal, G. M. (1998). *Valuing the Future. Economic Theory and Sustainability*, New York: Columbia University Press

1

Οικονομική επιστήμη και κοινωνική επιστήμη: Διαπιστώσεις και συγκρίσεις

Στην παρούσα εργασία μας υιοθετούμε τη διευρυμένη προοπτική προσέγγισης της ευδαιμονίας, της ευτυχίας, όπως και στην προηγούμενη έκθεσή μας, οδηγώντας, σε τελική ανάλυση, σε οροθέτηση των σχέσεων μεταξύ οικονομικής επιστήμης και κοινωνιολογίας ή, καλύτερα, στην αναγκαία ρήξη με τον κοινωνικά και ιστορικά οροεξαρτημένο περιορισμένο ορισμό του οικονομικού που κληρονόμησε η κοινωνιολογία από την οικονομική επιστήμη, και όχι μόνο στο ελληνικό επιστημονικό πεδίο· μας ωθεί σε μια προσπάθεια να καταδειχθεί πώς και πόσο αναγκαία είναι μια κοινωνιολογία που θα αρνηθεί να μεταφέρει μηχανιστικά στον δικό της χώρο ανάλυσης εργαλεία και κατηγορίες σκέψης που σφυρηλατήθηκαν στην οικονομική ανάλυση των μακροοικονομικών φαινομένων, πώς και πόσο αναγκαίο είναι να καταδειχθεί ότι κάθε ατομικό ή συλλογικό υποκείμενο, δηλαδή ανάλογα με την υιοθετούμενη προοπτική ανάλυσης (τάξη, οργάνωση, νοικοκυριό κ.λπ.), στην προσπάθεια παραγωγής και αναπαραγωγής της υλικής και κοινωνικής του ύπαρξης, δηλαδή συντήρησης, αύξησης και μεταβίβασης του υλικού και συμβολικού κεφαλαίου που κατέχει, επεξεργάζεται στρατηγικές των οποίων η οικονομία συγκροτεί ένα είδος πρακτικής επιστήμης, καθώς και πώς οι πρακτικές του, μέσω κυρίως της προσπάθειάς του να πληρω-

θούν οι όροι που θα επιτρέψουν τη δυνατότητα επεξεργασίας ανάλογων στρατηγικών, αποτελούν παραδειγματικές μεθόδους αυτής της πρακτικής επιστήμης.³ με αυτόν τον τρόπο θα επιτραπεί, αναμφίβολα αποτελεσματικά, η σύλληψη των σχέσεων μεταξύ των συμπεριφορών και των στάσεων των κοινωνικών υποκειμένων τα οποία οι κατηγορίες σκέψης της καθαρής οικονομικής επιστήμης τείνουν να απομονώσουν ή, ενίοτε, να αποκλείσουν από το πεδίο παρατήρησής τους και από τις αρχές του επαρκούς λόγου τους, τόσες και τόσες συμπεριφορές, δηλαδή, οι οποίες εγγράφονται στην αυστηρή λογική του οικονομικού συχνά ως «ακατάλληλες», αν όχι ανορθολογικές, συμπεριφορές και μπορούν να περιγραφούν ως εγγενώς οικονομικές στο μέτρο που στοχεύουν στη μεγιστοποίηση της αποδοτικότητας ή στη διατήρηση διάφορων κοινωνικών συμβόλων οικονομικής και κοινωνικής αξίας.

Πράγματι, τα λεγόμενα «οικονομικά της ευτυχίας» μάς ωθούν να αντιμετωπίσουμε το γεγονός πως οι οικονομικές και κοινωνικές επιστήμες, οι οποίες θα ενέτασσαν στη μελέτη των οικονομικών πρακτικών τη γενική μελέτη της οικονομίας των πρακτικών, μπορούσαν να καταλύσουν τις επιστημολογικές και επιστημονικές διαιρέσεις και τα συστήματα κρατικής σκέψης που τους επιβάλλονται μέσω του κοινωνικού ορισμού του πεδίου αντικειμενικότητάς τους, καθώς και να συλλάβουν, στην ευρύτερη προοπτική μιας κοινωνιολογίας (του μετασχηματισμού) του συστήματος στρατηγικών αναπαραγωγής, την ενότητα των καθημερινών στρατηγικών αναπαραγωγής μέσω της αναζήτησης της αρχής της συστηματικότητας και της σταθερότητάς τους, δηλαδή της ταξικής έξης (προϊόν και η ίδια καθορισμένων οικονομικών και κοινωνικών όρων), της γενεσιουργού αυτής γραμματικής των πρακτικών και στρατηγικών.

Μια τέτοια, όμως, μεταστροφή του επιστημολογικού βλέμματος, μια τέτοια αναγκαία επιστημολογική φιλική διάθεση που θα ακύρωνε στην πράξη κάθε «επιστημολογία της μνησικακίας», όπως θα έλεγε ο Nietzsche, προϋποθέτει με τη σειρά της πως πρέπει να έχουμε συνεχώς σε πρακτική κατάσταση στο μυαλό μας τα ιστορικά συγκροτημένα σύνορα μεταξύ οικονομικής και κοινωνιολογικής επιστήμης που εμποδίζουν την επεξεργασία κοινών εννοιών και ερευνητικών προοπτικών.⁴ Τα όρια που επιβάλλουν τα σύνορα αυτά, (ανα)παράγοντας συχνά, καθώς εμφανίζονται ως προϊόν ενός καταμερισμού της επιστημονικής εργασίας και μιας λογικής εξειδίκευσης σύμφωνης με το υπόδειγμα των θετικών επιστημών, έντονες αντιδράσεις και αντιστάσεις σε κάθε μορφή επικοινωνίας και ανταλλαγής ιδεών μεταξύ των οικονομολόγων και των κοινωνιολόγων, λειτουργούν ως ενεργήματα λογοκρισίας, όπως θα μπορούσαμε να τα ονομάσουμε, καθώς δυσχεραίνουν, αν δεν απα-

3. Βλ. Bourdieu, P. (2019). *Sociologie Générale vol. 1. Cours au Collège de France 1981-1983*, Paris: Seuil.

4. Bourdieu, P. (2005). *Για την Επιστήμη και τις Κοινωνικές Χρήσεις* της, Μ. Θανοπούλου & Ε. Βαγγελάτου (μτφρ.), Ν. Παναγιωτόπουλος (επιμ. & επίμετρο), Μ. Θανοπούλου (προλ.), Αθήνα: Πολύτροπον-ΕΚΚΕ.

γορεύουν, τη με κατάλληλο τρόπο κατασκευή σύνθετων αντικειμένων των κοινωνικών επισημών.⁵

Πιο αναλυτικά, οι φραγμοί που παράγονται και συμβάλλουν στην περίκλειση των διάφορων θεωρητικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων της κάθε επιστήμης γεννούν, μέσω των *ενεργημάτων κατάταξης* που παράγουν, έναν άγονο ανταγωνισμό για το μονοπώλιο του νόμιμου ορισμού του αντικειμένου τους και της ίδιας της καταστασιακής ιδιότητάς τους. Οι κληροδοτημένες από την ιστορία και θεωρούμενες ως αυτονότες –καθώς εγγράφονται εντός των αντικειμενικών δομών και εντός των ενσωματωμένων ταξινομικών συστημάτων– επιστημονικές αρχές τους, οι οποίες, παραμένοντας άρρητες και λανθάνουσες, θεμελιώνουν τις επιστημονικές διαιρέσεις και ιεραρχήσεις, καθορίζουν τις προτιμήσεις και προσανατολίζουν τις αξιολογικές κρίσεις, λειτουργούν ως αρχές κρίσης και διάκρισης, ιεράρχησης και αποτίμησης,⁶ παράγοντας το «αδιανόητο» και το «άλεκτο».⁷ Μείζον αποτέλεσμα αυτών αποτελεί το γεγονός πως κάθε επιστήμη από την πλευρά της τείνει να διατηρήσει μια ειδική κοινωνική σχέση με την άλλη, σχέση που ωθεί τόσο τον οικονομολόγο

-
5. Δεν είναι εδώ ο τόπος να υπενθυμίσουμε τις αρχές μιας αυστηρά θεμελιωμένης φιλοσοφικής ανθρωπολογίας, ικανές να μας δώσουν το μέτρο της εφαρμογής της καρτεσιανής φιλοσοφίας που υιοθετεί η σύγχρονη οικονομική θεωρία και μάλιστα στην πιο ριζοσπαστική μορφή της φιλοσοφίας της συνείδησης. Οι νεομαρτζίναλιστές οικονομολόγοι αποδέχονται, είτε το γνωρίζουν είτε όχι, τον δυϊσμό της ψυχής και του σώματος και το διάζευγμα της συνείδησης και του πράγματος. Η κριτική της λογικής του homo economicus, που εντάσσεται στην μπιχαβιοριστική παράδοση, αναδεικνύει πως η λογική αυτή παραγνωρίζει ότι η γνώση των οικονομικών φορέων είναι ασαφής, ατελής, ακριβώς γιατί οι εγγενείς ικανότητες του ανθρώπινου πνεύματος είναι περιορισμένες. Επίσης, αμφισβητεί και την υπόθεση της γενικής, της συνολικής μεγιστοποίησης οφέλους, αποδεχόμενη την ύπαρξη μιας περιορισμένης ορθολογικότητας, μέσω της οποίας τα άτομα αναζητούν να καταφέρουν όχι το μέγιστο αλλά το optimum, το έλλογο δυνατόν καλύτερο αποτέλεσμα γι' αυτούς, καθώς δεν διαθέτουμε τη συνολική πληροφόρηση κάθε φορά ούτε έχουμε τον χρόνο να τη χειριστούμε και να αποφύγουμε να έχουμε αρνητικά κόστη από τις επιλογές μας. Βλ. Simon, A. H. (1947). *Administrative Behavior. A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization*, New York: MacMillan· Bourdieu, P. (2017). *Anthropologie Économique (cours du Collège de France, 1992-1993)*, Paris: Raison d'agir/Seuil.
 6. Bourdieu, P. (1984). *Homo Academicus*, Paris: Minuit.
 7. Bourdieu, P. (1999). *Γλώσσα και Συμβολική εξουσία*, Κ. Καψαμπέλη (μτφρ.), Ν. Παναγιωτόπουλος (εισαγ.), Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα. Προκειμένου να μη μείνουν εντελώς θεωρητικές οι αναφορές αυτές, αρκεί να σημειώσουμε ενδεικτικά πως, για να λειτουργήσει το οικονομικό σύστημα, πρέπει οι εργαζόμενοι να φέρουν όχι μόνο τους δικούς τους όρους παραγωγής και αναπαραγωγής, αλλά, επίσης, τους όρους της λειτουργίας του οικονομικού συστήματος αυτού καθαυτού, αρχής γενομένης από την πίστη στην επιχείρηση, στην εργασία, στην αναγκαιότητα της εργασίας – τόσο και τόσο πράγματα που οι ορθόδοξοι οικονομολόγοι αποκλείουν a priori από τα αφηρημένα και λειψά λογιστικά τους, καταλείποντας σιωπηρά την ευθύνη της παραγωγής και της αναπαραγωγής όλων των συγκαλυμμένων οικονομικών και κοινωνικών όρων για τη λειτουργία της οικονομίας όπως τη γνωρίζουν στα άτομα ή, κατά παράδοξο τρόπο, στο Κράτος, του οποίου κηρύσσουν, κατά τα άλλα, την κατάργηση.

όσο και τον κοινωνιολόγο να θεωρεί πως η μέθοδός του είναι η καλύτερη, να ταυτίζει τον τομέα του επιστητού που μελετά με την ίδια την πραγματικότητα και να θεωρεί πως η μέθοδός του οφείλει να εφαρμοστεί παντού, όλα αυτά δηλαδή που δείχνουν συγκρούσεις μορφών κύρους και αυθεντίας, καθώς και την αγωνία να μην εμφανιστεί η έλλειψη κατάρτισης που καθορίζεται από τον εγκαθιδρυμένο καταμερισμό της επιστημονικής εργασίας, την κοινωνική ιεράρχηση των επιστημονικών πειθαρχιών και τους θεσμικούς όρους (ανα) παραγωγής τους.⁸

Με άλλα λόγια, η κοινωνιολογία των ατομικών και συλλογικών στρατηγικών διασφά-

8. Bourdieu, P. (2007). *Επιστήμη της Επιστήμης και Αναστοχασμός: Κύκλος Μαθημάτων στο Collège de France 2000-2001*, Θ. Παραδέλλης (μτφρ.), Ν. Παναγιωτόπουλος (προοίμιο), Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη. Όποιος έχει λάβει μέρος σε «διεπιστημονικές συνεργασίες» μεταξύ οικονομολόγων και κοινωνιολόγων και έχει παρατηρήσει τα «πολύ ανθρώπινα» χαρακτηριστικά εμπόδια που, όπως σημείωνε ο Pierre Bourdieu, προκύπτουν από την έκπληξη ή ακόμη και τη δυσφορία του οικονομολόγου όταν ο κοινωνιολόγος βρρίσκει ένα τεράστιο ενδιαφέρον στο να αποκωδικοποιεί λεπτομερώς τη σημασία συμπεριφορών που στα μάτια του εμφανίζονται, αν όχι χωρίς νόημα, πάντως δευτερεύουσας σημασίας, ή αντιστοίχως του κοινωνιολόγου όταν ο οικονομολόγος μπορεί να ικανοποιείται με τεράστιες αφαιρετικές, συχνά μαθηματικά υποδειγματοποιημένες, κατασκευές μέσα στις οποίες δεν μπορεί να αναγνωρίσει τις καταστάσεις και τις εμπειρίες που ως κοινωνιολόγος έχει συνηθίσει να παρατηρεί και να ερμηνεύει, έχοντας πιθανότητα βιώσει την εμπειρία της αναγκαιότητας να συμπεριλάβει στο αντικείμενο μελέτης του τις επιστημονικές κουλτούρες που απέκτησαν οι συμμετέχοντες στις διάφορες παραδόσεις σχολών σκέψης αλλά και στις συνήθειες της πρακτικής τους, η οποία λειτουργεί εν είδει φαύλου κύκλου, από τον οποίο συχνά δεν μπορούν να εξέλθουν παρά εισερχόμενοι σ' έναν άλλον [βλ. Hacking, I. (1985). "Styles of scientific reasoning", in J. Rajchman & C. West (eds), *Post-analytic Philosophy*, New York: Columbia University Press]. Αν θέλουμε, πράγματι, να μετατρέψουμε τις εκπλήξεις ή/και τις συγχύσεις αυτές σε πρόκληση και να επιχειρήσουμε να δώσουμε λύσεις, ατομικά και συλλογικά, στις ερωτήσεις και στα ζητήματα που απορρέουν από αυτές τις συνεργασίες, θα πρέπει να θέσουμε ως αντικείμενο τον τρόπο με τον οποίο ο κάθε ειδικός υποβάλλει σε εξέταση το πραγματικό, αρχής γενομένης από τα διαφορετικά γλωσσάρια και λεξιλόγια μέχρι τις επιστημονικές γραμματικές μας, οι οποίες ως συστήματα κατηγοριών σκέψης ή πνευματικών συμφερόντων συγκρούονται μεταξύ τους εξ αρχής μέσα στην ειρηνική βεβαιότητα των ασυνηθιστών τους και στη θορυβώδη σιωπή της παραίτησης από τα επιχειρήματά τους. Μια τέτοια, όμως, ανάλυση δεν αρκεί από μόνη της για να δημιουργηθεί μια κουλτούρα «διεπιστημονικής συνεργασίας αντι-Ουνέσκο», όπως θα μπορούσαμε να την ονομάσουμε, δηλαδή ένα επικοινωνιακό πλαίσιο όπου θα μπορούμε να μιλάμε και για το ίδιο πράγμα και για το ίδιο αντικείμενο. Για να επιδιωχθεί από τον καθέναν να αναζητά να δει πρώτα ο ίδιος από πού και με τι βλέπει ό,τι βλέπει πριν να δει τι και πώς δεν βλέπει ό,τι βλέπει ο συνομιλητής του με τρόπο ώστε να δημιουργηθεί μια συνεργασία η οποία δεν θα μοιάζει ούτε με μια παθητική ειρηνική πνευματική σχέση ούτε με μια πλασματική σύγκρουση αυθεντιών, θα πρέπει παράλληλα να καταβληθεί μια προσπάθεια να συγκροτηθούν οι όροι παραγωγής μεγαλύτερου κοινωνικού και επιστημονικού οφέλους για τα επιμέρους ειδικά επιστημονικά συμφέροντά μας σε σχέση με αυτό που παράγει η εμμονή στην αναπαραγωγή της κοινωνικά εγκαθιδρυμένης αντικειμενικής ιεραρχίας των επιστημονικών κλάδων και της δομής του καταμερισμού του επιστημονικού κεφαλαίου που καθορίζουν σε μεγάλο μέρος τις οπτικές μας και τη σχέση τους. Βλ. Παναγιωτόπουλος, Ν. (2004). «Για την κατασκευή ενός ευρωπαϊκού χώρου των κοινωνικών επιστημών: Στοιχεία για την κατασκευή ενός ερευνητικού προγράμματος», *Επιστήμη και Κοινωνία*, 13, σσ. 49-74.

λισης της ευτυχίας στην οποία οδηγούμαστε αναγκαστικά, τελικά, οφείλει να δημιουργήσει μια ρήξη με τον κοινωνικά και ιστορικά οροεξαρτημένο περιορισμένο ορισμό του οικονομικού που κληρονόμησε από την οικονομική επιστήμη, να αρνηθεί να μεταφέρει μηχανιστικά στον δικό της χώρο ανάλυσης εργαλεία και κατηγορίες σκέψης που σφυρηλατήθηκαν στην ανάλυση των μακροοικονομικών φαινομένων.⁹ Μια τέτοια κοινωνιολογία θα πρέπει, κατ' αρχάς, να αποδεχτεί πως οι κοινωνικοί δρώντες, στην προσπάθεια παραγωγής και αναπαραγωγής της υλικής και κοινωνικής τους ύπαρξης, εμπλέκονται σε αντικειμενικές κοινωνικές σχέσεις που καθορίζουν το βιωμένο νόημα των συμπεριφορών τους, και το οποίο δεν ταυτίζεται με το αντικειμενικό τους νόημα.¹⁰ Και όπως πολύ συχνά τα επιστημολογικά διακυβεύματα αποτελούν και πολιτικά και κοινωνικά διακυβεύματα, και η παρούσα συμβολή προσφέρεται και στην υπηρεσία εκείνων των δράσεων οι οποίες (θα) αποσκοπούν στη συγκρότηση μηχανισμών αναστοχασμού της «ελληνικής κοινωνίας», όπου, σήμερα, σε πολλούς τομείς του επιστημονικού πεδίου, η διάρρηξη της σχέσης μεταξύ οικονομικού και κοινωνικού παράγοντα είναι σχεδόν ριζική.

Και σε αυτή την αντίληψη για τη σχέση μεταξύ οικονομικής και κοινωνικής επιστήμης βασίστηκε και η επιλογή της μεθοδολογίας που κατά βάση χρησιμοποιήσαμε.

Πράγματι, επιχειρήσαμε να αποκαταστήσουμε τη δυναμική ενός διεθνούς κοινωνικού χώρου και να κατανοήσουμε τους μετασχηματισμούς που συνδέονται με την κρίση που έπληξε τη χώρα μας. Εφαρμοσμένες στον διεθνή αυτόν χώρο, οι μέθοδοι που χρησιμοποιήσαμε εδώ, εκείνες της γεωμετρικής ανάλυσης των δεδομένων,¹¹ μας επιτρέπουν να κόψουμε κάθε δεσμό με τα σχήματα της κοινής λογικής στα οποία συχνά γίνεται επίκληση στις συγκριτικές επιστημονικές εργασίες. Τα σχήματα αυτά αντιπαραθέτουν, για παράδειγμα, τις μεσογειακές και τις σκανδιναβικές χώρες, τις χώρες γερμανικής παράδοσης και τις χώρες αγγλοσαξονικής παράδοσης ή ακόμη τη Γαλλία και τη Γερμανία κ.ο.κ. Χρησιμοποιούμενες πολύ συχνά στις συγκριτικές μελέτες, αυτές οι αντιθέσεις που «μιλάνε σε όλο τον κόσμο», εν μέρει επειδή αποτελούν συγκροτητικά συστατικά του εθνικού ασυνειδήτου, παράγουν μια εσφαλμένη κατανόηση, υποβαθμίζοντας, με τρόπο αυθαίρετο, σύνθετες και πολυδιά-

9. deMontlibert, Chr. (2003) [1998]. *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογική Συλλογιστική*, Κ. Διαμαντάκου, (μφρ.), Ν. Παναγιωτόπουλος (εισαγ.), Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα.

10. Για περισσότερες λεπτομέρειες αυτής της θεώρησης, βλ. Bourdieu, P. (1987). *Choses Dites*, Paris: Minuit-Boyer, R. (2003). "L'anthropologie économique de Pierre Bourdieu", *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 150, pp. 65-78.

11. Βλ. Rouanet, H. et Le Roux, B. (1993). *Analyse des Données Multidimensionnelles. Statistique en Sciences Humaines*, Paris: Dunod.

στατες διαφορές σε μια ενιαία και γενική αντίθεση, σε γενικές γραμμές ψευδώς διαφανή.¹² Είναι επομένως απαραίτητο να αφήσουμε κατά μέρος (τουλάχιστον προσωρινά) αυτά τα σχήματα, συσχετίζοντας ένα συνεκτικό σύνολο δεικτών που περιγράφουν με σχετικά αξιόπιστο¹³ τρόπο τα αντικειμενικά χαρακτηριστικά των χωρών. Οι μέθοδοι ανάλυσης των δεδομένων είναι επομένως ιδιαίτερα αρμόζουσες για την καθοδήγηση του μεθοδικού αυτού έργου της αποδόμησης των αυθόρμητων κατηγοριών και της αναδόμησης, χωρίς a priori αλλά βάσει ενός θεωρητικού πλαισίου, των κύριων παρατηρούμενων διαφορών.

Ο πολυδιάστατος χαρακτήρας παίζει ως εκ τούτου θεμελιώδη ρόλο στην ανάλυση που προτείνεται εδώ. Σύμφωνα με τη θεωρία των πεδίων, αντιλαμβανόμαστε πράγματι τις χώρες μέσω των πολλαπλών ειδών κεφαλαίου που κατέχουν. Κάθε κοινωνία μπορεί όντως να χαρακτηρίζεται από τα κεφάλαια που συγκεντρώνει και, αντιστοίχως, από τις «επενδύσεις» στις οποίες προβαίνει. Είναι το προϊόν μιας ιστορίας από την οποία απορρέουν επίσης οι εσωτερικές σχέσεις εξουσίας, ανάμεσα στις μεγάλες κοινωνικές ομάδες (εργαζόμενοι και εργοδότες, άνδρες και γυναίκες, νέοι και ηλικιωμένοι, μετανάστες και ντόπιοι) και στους μεγάλους θεσμούς (εκκλησίες, μεγάλες επιχειρήσεις, σχολεία, συνδικάτα κ.λπ.). Το ζητούμενο εδώ είναι να συσχετιστούν τα διάφορα είδη κεφαλαίων που βρίσκονται σε ισχύ σε έναν εθνικό χώρο: δημογραφικό κεφάλαιο, οικογενειακό κεφάλαιο, οικονομικό κεφάλαιο (έστω

12. Το έργο της σύγκρισης των χωρών παρουσιάζει σε καθένα σχεδόν από τα στάδιά του (επιλογή δεικτών, συλλογή δεδομένων, ερμηνεία των δεικτών και στη συνέχεια των αποτελεσμάτων) μια μεγάλη δυσκολία: μη διαθέτοντας, καθόλου περισσότερο σήμερα απ' ό,τι στο παρελθόν, υλικούς, πνευματικούς και οργανωτικούς πόρους που θα ήταν απαραίτητοι για να φέρουμε σε πέρας αυτό το έργο όπως αρμόζει, βρισκόμαστε καταδικασμένοι να υποστούμε μια σειρά από συμβιβασμούς. Ωστόσο, πρέπει να λάβουμε την απαραίτητη μέριμνα ώστε να διασφαλίσουμε ότι αυτοί οι συμβιβασμοί δεν θα πολλαπλασιαστούν εξαιτίας των επιστημονικών αποκηρύξεων που τόσο συνηθίζονται στον στατιστικό θετικισμό, ο οποίος, συνδεδεμένος με τους γραφειοκρατικούς θεσμούς, που μόνο αυτοί έχουν τη δύναμη να παράγουν τα απαραίτητα δεδομένα, πολύ συχνά επικρατεί ενόψει μιας διεθνούς σύγκρισης. Δεν μπορούμε να ελπίζουμε ότι θα ανανεώσουμε τη συγκριτική προσέγγιση χωρίς να δεσμευτούμε ότι θα ανανεώσουμε εξίσου τις συγκριτικές μεθόδους. Πρέπει, μέσα στη χρήση των στατιστικών μεθόδων, η οποία είναι αναπόφευκτη, αν θέλουμε να μετρήσουμε σχέσεις οι οποίες, εξυπακούεται, δεν προσφέρονται για παρατήρηση διά γυμνού οφθαλμού, να ανοίξουμε έναν δρόμο ανάμεσα σε έναν «υπερ-θετικισμό», ο οποίος, με κίνδυνο να μη μελετά πια παρά μόνο μεταβλητές ουσιαστικά αποκομμένες από οποιοδήποτε νόημα, συγκρίνει, τηρώντας εκ πρώτης όψεως κάθε κριτήριο επιστημονικής αυστηρότητας, πράγματα μη συγκρίσιμα μεταξύ τους, και σε μια κριτική παράδοση που απειλεί να αποκηρύξει κάθε συγκριτική εργασία στο όνομα των ορίων της στατιστικής κατασκευής. Η ανάλυση που προτείνεται εδώ φιλοδοξεί, από αυτή την άποψη, να εισαγάγει μια νέα «δοσολογία» της τόλμης και της σύνεσης που επενδύονται στο συγκριτικό έργο.

13. Ειδικότερα, προσπαθήσαμε όχι μόνο να χρησιμοποιήσουμε ως ενεργές μεταβλητές της ανάλυσης, εξεταζόμενες δηλαδή μέσα στην κατασκευή του χώρου, δείκτες που φαίνονται σχετικά αξιόπιστοι από την άποψη της στατιστικής καταγραφής, αλλά επίσης σχετικά απαλλαγμένοι από αμφισημία ως προς την κοινωνιολογική ερμηνεία τους.

κι αν δεν έχουμε συμπεριλάβει εδώ την εθνική κληρονομιά, ιδίως τη χρηματοοικονομική, αλλά μόνο τις μέσες ροές κατά κεφαλήν χρηματικού πλούτου), εκπαιδευτικό κεφάλαιο, κρατικό κεφάλαιο, ακόμη και το «κοινωνικό κεφάλαιο». Αυτή η προσέγγιση, η οποία αναζητά στη δομή της κατανομής διάφορων ειδών κεφαλαίου την πρώτη αρχή της διαφοροποίησης ανάμεσα στις χώρες, διακρίνεται από την πρωτοκαθεδρία που διάφορες εργασίες¹⁴ αποδίδουν στα «συστήματα αξίας» που θα μπορούσαν να θεωρηθούν χαρακτηριστικά χωρών ή μεγάλων περιοχών του κόσμου. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι θρησκευτικές μεταβλητές (και αυτό που μπορεί να ονομαστεί εθνικό θρησκευτικό κεφάλαιο) μπορούν να διαγραφούν από τη συγκριτική ανάλυση, εφόσον μάλιστα η κοινωνιολογική παράδοση τους αποδίδει έναν ουσιαστικό ρόλο για την κατανόηση, για παράδειγμα, των διεθνών διαφορών στα ποσοστά αυτοκτονίας. Με τον ίδιο τρόπο θα χρησιμοποιήσουμε, όπου είναι απαραίτητο, δείκτες «συντηρητισμού» ή «αποεμπορευματοποίησης», όπως εκείνοι τους οποίους κατασκεύασε ο Esping-Andersen¹⁵ για να οικοδομήσει μια απλοποιημένη τυπολογία των καπιταλισμών και των κρατών πρόνοιας, ή ακόμη δεδομένα που αντλούμε από εργασίες αφιερωμένες στις δημόσιες πολιτικές, στις «γνώμες», στις αγορές εργασίας, επιδιώκοντας, ωστόσο, να τις ενσωματώσουμε εξίσου ως ιδιότητες που χαρακτηρίζουν υποσύνολα συγκροτητικά των πολυδιάστατων «εθνικών» πραγματικοτήτων.

Αρκετοί ερευνητές έχουν επιμείνει από το 2008 στη σημασία μιας συστηματικής, τακτικής και αυστηρής επιστημονικής αριθμητικής κωδικοποίησης των συνεπειών της κρίσης και των δημόσιων πολιτικών που τέθηκαν σε εφαρμογή ως απάντηση στην κρίση,¹⁶ ιδίως σε ό,τι αφορά τους διάφορους τρόπους μέτρησης της συλλογικής ευδαιμονίας σε όλες τις διαστάσεις της. Η πιο συμβολική, και η πιο σημαντική από τις πρόσφατες εργασίες γύρω από τις επιπτώσεις της κρίσης, είναι φυσικά το *The Body Economic. Why Austerity Kills*, των David Stuckler και Sanjay Basu.¹⁷ Το περιεκτικό αυτό βιβλίο, προϊόν πολυάριθμων εξειδικευμένων δημοσιεύσεων, υπήρξε πραγματικό γεγονός για τις κοινωνικές επιστήμες. Θα μπορούσε ακόμη και να χρησιμεύσει ως πρακτικός οδηγός για ακτιβιστικές, συνεργατικές και πολιτικές οργανώσεις που στόχο τους έχουν να καταπολεμήσουν τη λιτότητα, καθώς και

14. Για παράδειγμα, οι συγκριτικές έρευνες για τις «αξίες» που προκύπτουν από την Παγκόσμια Έρευνα Αξιών ή ακόμη, σε κάποιον βαθμό, οι εργασίες του Henri Mendras που δίνουν έμφαση στην ιδεολογική ενότητα της Δυτικής Ευρώπης και στο φαινόμενο της ανόδου του ατομικισμού, βλ. Mendras, H. (1997). *L'Europe des Européens. Sociologie de l'Europe Occidentale*, Paris: Gallimard.

15. Βλ. Esping-Andersen, Gøsta (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton: Princeton University Press· Esping-Andersen, Gøsta (1990). "The three political economies of the welfare state", *International Journal of Sociology*, 20 (3), pp. 92-123.

16. Βλ. τη στήλη «Alterindicateurs» στο περιοδικό *Savoir/Agir*.

17. Stuckler, D. and Basu, S. (2013). *The Body Economic. Why Austerity Kills*, London: Allen Lane.

ως έργο αναφοράς για τους ερευνητές. Η βασική θέση των συγγραφέων είναι ότι έχουμε πάρει σήμερα, αρκεί μόνο να εφοδιαστούμε με τα κατάλληλα διανοητικά μέσα (λόγου χάρη, ιστορικές βάσεις δεδομένων για τη θνησιμότητα και την υγεία), αρκετή ιστορική απόσταση προκειμένου να καθορίσουμε ποιες πολιτικές παράγουν θετικά ή αρνητικά αποτελέσματα, με όρους συλλογικής ευδαιμονίας, ενόψει των επαναλαμβανόμενων καταστάσεων οικονομικής κρίσης, οι οποίες απορρέουν από ένα χρηματοοικονομικό ή συστημικό σοκ: οι πολιτικές της δεκαετίας του 1930 στις Ηνωμένες Πολιτείες και στην Ευρώπη· η μετασοβιετική μετάβαση της δεκαετίας του 1990· οι συνέπειες της ασιατικής κρίσης του 1997, ιδίως στην Ινδονησία, την Ταϊλάνδη και αλλού· οι διάφορες εθνικές στρατηγικές για την αντιμετώπιση των συνεπειών της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης της περιόδου 2007-2008 (ιδίως με την αντίθεση Ισλανδίας/Ελλάδας). Όλες οι περιοριστικές πολιτικές που απαιτούν σημαντικές περικοπές στον προϋπολογισμό για τα κοινωνικά προγράμματα και τις δημόσιες υπηρεσίες (πρώτα απ' όλα, φυσικά, για τα συστήματα υγείας) μεταφράζονται σε μια όξυνση των ήδη αρνητικών επιπτώσεων των ίδιων των κρίσεων (αύξηση της ανεργίας και της φτώχειας, ανισότητες, ραγδαία πτώση των δημογραφικών και υγειονομικών δεικτών κ.λπ.)· μπορούν ακόμη και να προκαλέσουν δραματικές κρίσεις στη δημόσια υγεία, όπως στην περίπτωση της «θεραπείας σοκ» και της μετασοβιετικής μαζικής ιδιωτικοποίησης. Η επιλογή αυτής της πολιτικής, που υποστηρίζεται από ορισμένους Αμερικανούς οικονομολόγους, όπως ο Larry Summers, οδήγησε τις χώρες που εφάρμοσαν στον μεγαλύτερο βαθμό τη θεραπεία σοκ σε μια πραγματική κατάρρευση, ορατή μεταξύ άλλων στη μείωση του προσδόκιμου ζωής κατά τη γέννηση για αρκετά χρόνια. Η μετασοβιετική υπερθνησιμότητα εκτιμάται σε ένα εκατομμύριο άτομα μέσα σε δέκα περίπου χρόνια και οφείλεται κατά κύριο λόγο στον οξυμμένο παθολογικό αλκοολισμό μεταξύ νεαρών ενήλικων αρσενικού φύλου. Από την άλλη πλευρά, οι πολιτικές που επιλέγουν να κάνουν σημαντικές δημόσιες επενδύσεις για να αντιμετωπίσουν τις κρίσεις, χωρίς απαραίτητα να «εκτινάσσουν» μαζικά τον προϋπολογισμό (όπως έκανε ο Roosevelt – και ακόμη περισσότερο κάποιες πολιτικές τη δεκαετία του 1930), καθιστούν δυνατή την καταγραφή σαφώς πιο ευνοϊκών κοινωνικών «επιδόσεων». Το πιο τρανταχτό παράδειγμα που προσφέρει το βιβλίο είναι αυτό της Μαλαισίας και της Ισλανδίας, οι οποίες κάνουν το αντίθετο από αυτό που τους ζητά το ΔΝΤ και καταφέρνουν να υπερβούν τα επακόλουθα μιας τεράστιας χρηματοπιστωτικής κρίσης. Αντίθετα, η ελληνική τραγωδία επιδεικνύει μια εν εξελίξει δυναμική που μοιάζει με αυτή της μετασοβιετικής Ρωσίας, με αύξηση των ποσοστών αυτοκτονιών (που ξεκινούν από ένα χαμηλό επίπεδο), μείωση της χρήσης υπηρεσιών υγειονομικής περίθαλψης και την επανεμφάνιση ορισμένων μολυσματικών ασθενειών, όπως η ελονοσία, η φυματίωση κ.λπ., ταχεία επιδείνωση των υποκειμενικών δεικτών υγείας κ.ο.κ. Υιοθετώντας μια στατιστική προσέγγιση (θεμελιωμένη στη σύγκριση των εξελίξεων με τάσεις που επεκτείνουν το πα-

ρελθόν), οι συγγραφείς βασίζονται σε διαθέσιμα δεδομένα σχετικά με τη θνησιμότητα και τη νοσηρότητα (ανά είδος). Έχουν δημοσιεύσει τις στατιστικές εργασίες τους σε ποικίλης ύλης επιστημονικά περιοδικά, όπως το *The Lancet*, ή σε περιοδικά εξειδικευμένα στη δημόσια υγεία. Υπογραμμίζουν πόσο δύσκολο είναι να βρεθούν ποιοτικά και αξιόπιστα δεδομένα σε πολλές περιπτώσεις, καθώς οι κυβερνήσεις και τα διεθνή ιδρύματα τείνουν να τα αποκρύπτουν και να «χρωματίζουν με πιο ρόδινα χρώματα» τις πλέον αρνητικές εξελίξεις.

Σε αντίθεση με άλλες μελέτες, συγγενικές ως προς τις χρησιμοποιούμενες στατιστικές τεχνικές αλλά εμπνευσμένες από μια προβληματική πρωτίστως «οικονομική»,¹⁸ δεν περιοριζόμαστε επομένως ούτε μόνο στους δείκτες που αφορούν τις οικογενειακές δομές, την κατάσταση της αγοράς εργασίας και τις συγκυριακές μακροοικονομικές επιδόσεις. Α fortiori, δεν περιοριζόμαστε σε μεταβλητές που σχετίζονται με τη νομοθεσία που διέπει την αγορά εργασίας, τις επαγγελματικές σχέσεις ή ακόμη τις εκπαιδευτικές δομές, ιδωμένες μεμονωμένα η μία σε σχέση με την άλλη. Δεν περιορίζουμε την παρατήρηση των κοινωνικών δομών στη συνάρθρωση οικογένειας/εργασίας, εφόσον το ζητούμενο είναι περισσότερο να διαφοροποιήσουμε τις εκφάνσεις και τα επίπεδα εθνικής κοινωνικής ολοκλήρωσης χωρίς να προδικάζουμε το είδος των μεταβλητών που συμβάλλουν περισσότερο στον διαχωρισμό ή στη διάκριση των χωρών μεταξύ τους. Εν ολίγοις, πρόθεσή μας δεν είναι να πριμοδοτήσουμε μια μονοαιτιακή και συντημημένη ανάλυση, αλλά να συγκρίνουμε έναν χώρο συντεθειμένο από διαφορετικούς υπο-χώρους σχετικά αυτόνομους μεταξύ τους, φέρνοντας με τον τρόπο αυτόν τη συγκεκριμένη εργασία πιο κοντά στις αρχές της συγκριτικής ανάλυσης, εμπνευσμένες από τις θεωρίες της κοινωνικής επίδρασης που πρότεινε ο Jean Gadrey.¹⁹ Η ανάλυσή μας δεν περιχαρακώνεται σε καμία a priori προκαθορισμένη «ειδικότητα», όπως οι οικονομικές και οι οικογενειακές συγκρίσεις, η αποκλίνουσα συμπεριφορά, η αυτοκτονία κ.λπ. Η κοινωνιολογία πολύ συχνά αναπαράγει γραφειοκρατικές και πολιτικές διαιρέσεις που συσκοτίζουν τις αληθινές σχέσεις, οι οποίες, κατά τον Marcel Mauss, εμπίπτουν στο «ολικό κοινωνικό φαινόμενο». Μια κοινωνία είναι ένα σύνολο που έχει αφομοιώσει ένα πλήθος στοιχεία, αποτελούμενο από επιμέρους σφαίρες, οι οποίες είναι κι αυτές εξίσου περιεκτικές. Οι «αποκλίνουσες» πρακτικές, για παράδειγμα, δεν μπορούν να αναλυθούν με εντελώς αυτόνομο τρόπο, δεδομένου ότι αντλούν τις αρχές τους

18. Βλ. Barrère-Maurisson, M.-A. (2009). "Genèse et histoire des régulations en matière de conciliation travail famille: Le rôle des acteurs et des institutions en France", *Concilier Travail et Famille: Le Rôle des Acteurs*, Québec: PUQ. Laurent, T. et L'Horty, Y. (2002). "Revisiting the 'making work pay' issue: Static vs dynamic inactivity trap on the labor market", in *Welfare Reform: A Comparative Assessment of French and US Experiences*, International social security series, Center for Economic Policy Studies (EPEE), University Paris-Evry, New Brunswick/London: Transaction Publishers.

19. Βλ. Gadrey, J. et Jany-Catrice, F. (2016). *Les Nouveaux Indicateurs de Richesse*, Paris: La Découverte.

από την οικονομική τάξη, την οικογενειακή σφαίρα κ.λπ. Αυτό συνεπάγεται μια συστηματική επικοινωνία ανάμεσα στις διάφορες σφαίρες, σε αυτό που συμβαίνει στον δημόσιο χώρο (οικονομία, πολιτική), το «σκληρό», στιβαρό (από στατιστική άποψη) και αρσενικό, και στις πρακτικές που υπάγονται περισσότερο στην ιδιωτική σφαίρα (η οικογένεια, οι αποκλίνουσες πρακτικές), στην τάξη του «ήπιου», του ασαφούς (από στατιστική άποψη) και του θηλυκού (η οικογένεια, το κοινωνικό). Στηριζόμαστε λοιπόν σε μια γενική υπόθεση διατήρησης της κοινωνικής βίας:²⁰ η βία που υφιστάμεθα στην αγορά εργασίας μπορεί, για παράδειγμα, να μεταφερθεί στον οικογενειακό χώρο· η βία που δεν μπορεί να βρει μια κοινωνική διέξοδο έκφρασης εκφράζεται εντέλει με τρόπο ιδιωτικό.

20. Bourdieu, P. (dir) (1993). *La Misère du Monde*, Paris: Seuil.

2

Η Ελλάδα στην Παγκόσμια Έκθεση Ευτυχίας 2020

Ξεκινάμε την έκθεσή μας εστιάζοντας το ενδιαφέρον μας στην Παγκόσμια Έκθεση Ευτυχίας 2020 (World Happiness Report 2020), μια ημι-ιδιωτική πρωτοβουλία η οποία εμπνέεται από έναν «υποκειμενικό» τρόπο αντίληψης της ευδαιμονίας και ουσιαστικά στηρίζεται σε ερευνητικά δεδομένα, τα οποία έχουν συγκεντρωθεί με ερωτηματολόγια, σταθμισμένα σε παγκόσμια κλίμακα. Με λίγα λόγια, η συλλογική ευτυχία υπολογίζεται ως το άθροισμα των ατομικών δεικτών ικανοποίησης. Αν όλοι οι ερωτηθέντες απαντήσουν ότι τοποθετούν τον εαυτό τους στο μέγιστο δυνατό επίπεδο ικανοποίησης από τις προτεινόμενες τιμές (10 σε μια κλίμακα από το 1 έως το 10), ο μέσος όρος είναι φυσικά ο μέγιστος.

Τον Μάρτιο του 2020, δημοσιεύθηκε η όγδοη παγκόσμια έκθεση με θέμα την ευτυχία, η οποία έγινε μάλιστα αντικείμενο μιας αρκετά εκτενούς κάλυψης από τα μέσα ενημέρωσης, την ίδια ακριβώς περίοδο που η πανδημία Covid-19 άρχισε να συγκλονίζει τον πλανήτη. Μπορούμε λοιπόν να διαβάσουμε στον ιστότοπο της έκθεσης: «Η Παγκόσμια Έκθεση Ευτυχίας είναι μια έρευνα ορόσημο για την κατάσταση της παγκόσμιας ευτυχίας που κατατάσσει 156 χώρες με κριτήριο το πόσο ευτυχισμένοι θεωρούν ότι είναι οι πολίτες τους. Η Παγκόσμια

Έκθεση Ευτυχίας 2020 για πρώτη φορά κατατάσσει πόλεις από ολόκληρο τον κόσμο ανάλογα με την υποκειμενική ευδαιμονία τους και διερευνά σε μεγαλύτερο βάθος τον τρόπο με τον οποίο τα κοινωνικά, αστικά και φυσικά περιβάλλοντα συνδυάζονται ώστε να επηρεάσουν την ευτυχία μας» (WHR, 2020, <https://worldhappiness.report/ed/2020/>).

Βασισμένη κατά κύριο λόγο σε μια παγκόσμια δημοσκόπηση που διενεργείται από την εταιρεία δημοσκοπήσεων Gallup, η Παγκόσμια Έκθεση Ευτυχίας φιλοδοξεί να θέσει σε κίνηση τον σημερινό «κυρίαρχο» τρόπο αντίληψης της ευτυχίας,²¹ όπως αυτός συμπεραίνεται, κατά πρώτον, μέσω ενός υποκειμενικού ερωτήματος σχετικά με την ποιότητα της ζωής (LIFE LADDER), το οποίο συνδυάζει αντικειμενικές μεταβλητές (οι οποίες χρησιμοποιούνται ως προβλεπτικές ή ανεξάρτητες μεταβλητές στα μοντέλα παλινδρόμησης, τα οποία αποτελούν το μεθοδολογικό πρότυπο της βιβλιογραφίας που αφορά την οικονομία της ευτυχίας) μαζί με άλλες υποκειμενικές μεταβλητές (π.χ. εμπιστοσύνη).

Δεδομένου ότι η έκθεση αυτή δημοσιεύεται κάθε χρόνο, καθιστά δυνατή την παρακολούθηση των τάσεων για καθεμιά από τις συμμετέχουσες χώρες από την πρώτη της έκδοση (ή και νωρίτερα, εφόσον υπήρχαν ήδη διαθέσιμα δεδομένα) και, ως εκ τούτου, καλύπτει ένα σημαντικό τμήμα της δεκαετίας του 2010, ακριβώς δηλαδή της δεκαετίας εκείνης κατά την οποία εφαρμόστηκαν πολιτικές δημοσιονομικής λιτότητας στο πλαίσιο της κρίσης, ιδίως στην Ελλάδα και στην Ευρώπη, οι οποίες είναι πολύ πιθανό να άσκησαν αρκετά βαθιά επίδραση στην ευδαιμονία. Στην πραγματικότητα, τα δεδομένα μαρτυρούν ένα αποτέλεσμα τεράστιας κλίμακας το οποίο είναι αδύνατον να παρερμηνευθεί στην περίπτωση της Ελλάδας: μια πραγματική κατακρήμνιση της ευτυχίας.

Το 2020, η Ελλάδα βρίσκεται σε σχετικά κακή θέση στην κατάταξη σύμφωνα με την κλίμακα υποκειμενικής ευτυχίας, καθώς δεν καταλαμβάνει παρά την 78η θέση παγκοσμίως, κάπου στη μέση δηλαδή του συνόλου των χωρών, με δείκτη 5,515, ο οποίος την τοποθετεί ανάμεσα στη «βόρεια» Κύπρο και στο Χονγκ Κονγκ. Εξακολουθεί επομένως να απέχει πολύ από τις σκανδιναβικές και τις δυτικές ευρωπαϊκές χώρες, που κατέχουν τις καλύτερες θέσεις, με δείκτες κατά μέσο όρο πάνω από 7 ή ακόμη και κοντά στο 8.

Αν σταθούμε τώρα αναλυτικά στους πιο αντικειμενικούς δείκτες που προσφέρει η έκθεση, η Ελλάδα κατατάσσεται στην 93η θέση όσον αφορά τη μεταβλητή της *κοινωνικής στήριξης* (υποκειμενικού δείκτη του αισθήματος στήριξης που είναι σε θέση να παρέχουν τα διάφορα κοινωνικά δίκτυα), στην 46η θέση όσον αφορά το *κατά κεφαλήν ΑΕΠ*, στην 21η θέση όσον αφορά το προσδόκιμο υγιούς ζωής, στην 150ή θέση όσον αφορά την *ελευθερία στις επιλογές ζωής*, στην 154η (τελευταία) θέση όσον αφορά τη μεταβλητή της *γενναιο-*

21. Κυρίαρχος με την έννοια ότι είναι ταυτόχρονα ο πιο ορατός στον δημόσιο χώρο και ο πιο διαδεδομένος.

δωρίας, σε σχέση δηλαδή με δείκτες είτε υποκειμενικούς είτε μακροοικονομικούς, οι οποίοι υποδεικνύουν ένα πολύ έντονο αίσθημα προσωπικού περιορισμού. Δεν μπορούμε παρά να αισθανθούμε κάποια έκπληξη μπροστά σε μια σχετικά ευνοϊκή κατάσταση που παρατηρείται σε δημογραφικό, δηλαδή μακροοικονομικό, επίπεδο, σε αντιπαραβολή με τους κακούς ή και πολύ κακούς ενίοτε «υποκειμενικούς» δείκτες: ως εκ τούτου, η ελληνική δυναμική κάνει να αναδυθεί η πολυπλοκότητα των κοινωνικών δυναμικών που δρουν σε βάθος, με τρόπο υπόγειο, καταφέροντας μολαταύτα να επηρεάσουν το σύνολο των κοινωνικών δομών.

Ανασυνθέτοντας την εξέλιξη της κλίμακας της ποιότητας ζωής από το 2005 μέχρι σήμερα, ενώ ο ελληνικός μέσος όρος το 2005 ανερχόταν στο 6, κι ενώ το 2007 άγγιξε τη μέγιστη τιμή του φτάνοντας στο 6,64, στη συνέχεια η χώρα γνώρισε μια απότομη ύφεση έως το 2013-2014, δύο χρόνια κατά τα οποία η τιμή αυτή καταράκωλε κάτω από το 5: 4,7· ένα επίπεδο εξαιρετικά χαμηλό, εφόσον είναι ελαφρώς μόνο υψηλότερο από αυτό της Αιθιοπίας και της Γκάνας για την ίδια χρονική περίοδο. Ακολουθεί μια αργή άνοδος έως το 2015, όπου ο δείκτης αγγίζει ξανά το επίπεδο του 5,6, ακολουθούμενος από μια υποτροπή το 2016 και το 2017, και ξανά μια μικρή αύξηση έως το 2019. Το 2019, ο μέσος όρος αγγίζει το 5,95, επανέρχεται δηλαδή κοντά στο επίπεδο του 2005. Ξαναβρίσκουμε αυτό το γενικό σχήμα εξέλιξης για πολλούς δείκτες: απότομη ύφεση μέχρι το 2013-2014, έπειτα αργή ανάκαμψη.

Αν εξετάσουμε τώρα τους «προβλεπτικούς» δείκτες, βλέπουμε ότι το προσδόκιμο υγιούς ζωής αυξάνεται πολύ λίγο κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, παρόλο που το κατά κεφαλήν ΑΕΠ ακολουθεί πτωτική πορεία έως το 2013 και στη συνέχεια γνωρίζει μια πολύ βραδεία μόνο αύξηση.

Μπορούμε επομένως με αρκετή βεβαιότητα να συμπεράνουμε ότι η κύρια πηγή της μείωσης της υποκειμενικής ευτυχίας εντοπίζεται στις κοινωνικοοικονομικές δυναμικές. Από τη σύγκριση των διαφορετικών τάσεων διαπιστώνουμε, ωστόσο, ότι δεν είναι οι αντικειμενικές κοινωνικοδημογραφικές μεταβλητές (όπως το προσδόκιμο ζωής ή το ποσοστό αυτοκτονιών) που παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη επιδείνωση, αλλά πολλές «ψυχοκοινωνιολογικές» μεταβλητές, οι οποίες είναι συνυφασμένες με την αγορά εργασίας και, σε έναν μικρότερο βαθμό, οι μακροοικονομικές μεταβλητές αυτές καθαυτές. Φυσικά, αυτή είναι μόνο η γενική εικόνα, την οποία θα δούμε στη συνέχεια στις λεπτομέρειές της.

3

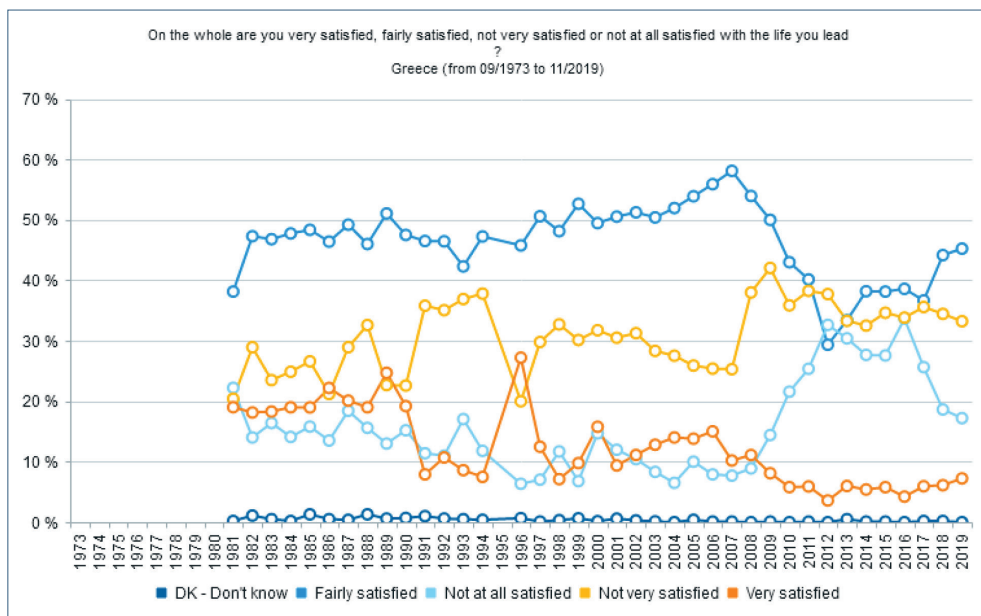
Τα Ευρωβαρόμετρα: Ένα εργαλείο για την ανάλυση της σχέσης με τη θεσμική Ευρώπη

Παρατηρήσαμε τις διακυμάνσεις στις στάσεις του ελληνικού πληθυσμού στα Ευρωβαρόμετρα, ένα εργαλείο που επιτρέπει την κατασκευή μακρών σειρών που υποδεικνύουν προσδιορίσιμες τάσεις και κύκλους.

Ξεκινάμε εξετάζοντας την ικανοποίηση απέναντι στη ζωή, έναν δείκτη που χρησιμοποιείται ευρύτατα στην κοινωνιολογία της ευτυχίας. Η περίοδος 2007-2012 φαίνεται ιδιαίτερα κρίσιμη και ακολουθείται από μια σταθεροποίηση και στη συνέχεια από μια σταδιακή βελτίωση έως το 2019. Αυτές οι πολύ σημαντικές εξελίξεις θα πρέπει να αντιπαραβληθούν με τη σχετική σταθερότητα του δείκτη στην κλίμακα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (όπου η μείωση την περίοδο 2007-2012 είναι πολύ μετριασμένη σε σύγκριση με την περίπτωση της Ελλάδας και όπου η αύξηση από το 2013 κι έπειτα είναι πολύ ασθενής).

Επομένως, αυτός ο δείκτης συγκλίνει με τα δεδομένα της Παγκόσμιας Έκθεσης Ευτυχίας για τη δεκαετία του 2010 και δείχνει ότι η αντικειμενική επιδείνωση της ελληνικής κοινωνικοοικονομικής κατάστασης μεταφράζεται πολύ ηχηρά στο ψυχοκοινωνιολογικό επίπεδο, ιδιαίτερα κατά την περίοδο 2008-2013.

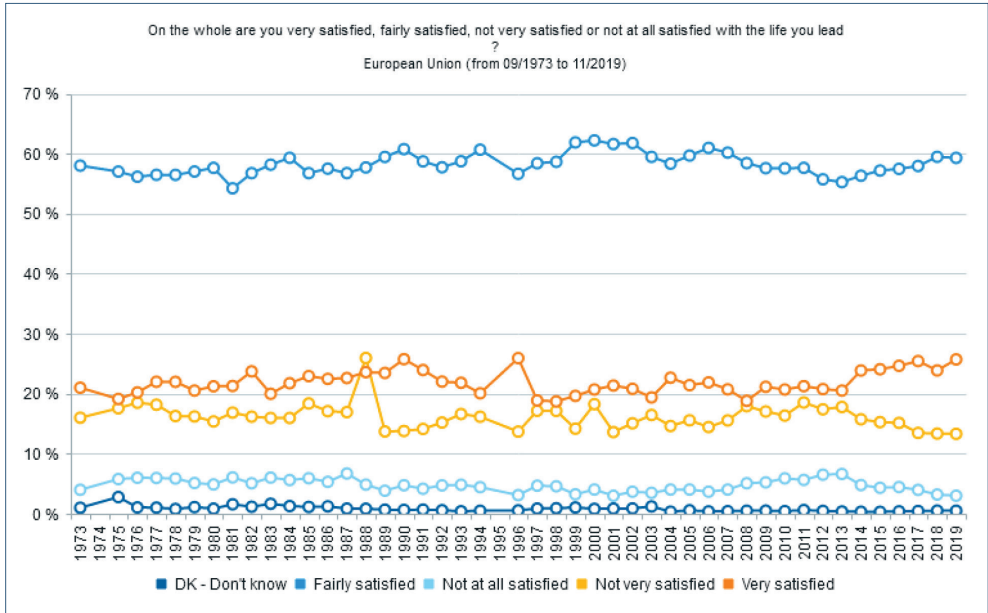
Διάγραμμα 1: Ικανοποίηση από τη ζωή, Ελλάδα (1973-2019)

Πηγή: Ευρωβαρόμετρο [Ιστότοπος: Public Opinion – European Commission (europa.eu)]

Την περίοδο 2007-2012, παρατηρούμε μια πολύ απότομη πτώση της αναλογίας των «αρκετά ικανοποιημένων» («fairly satisfied») και «πολύ ικανοποιημένων» («very satisfied») πολιτών. Η αναλογία της τελευταίας κατηγορίας, η οποία υπερέβαινε κατά πολύ το 20% τη δεκαετία του 1980, έπεσε κάτω από το 10% τη δεκαετία του 2010 και το ποσοστό των «αρκετά ικανοποιημένων» δεν μπόρεσε να υπερβεί ξανά το φράγμα του 40% (επίπεδο πάνω από το οποίο βρισκόταν από το 1981 έως το 2007) παρά μόνο το 2018, αφού διέκοψε την καθοδική πορεία της μετά το 2012. Επισημαίνουμε, ωστόσο, ότι από το 2013 και εξής, και ειδικά μετά το 2016, η αναλογία των «καθόλου ικανοποιημένων» έχει αρχίσει να μειώνεται ξανά.

Διάγραμμα 2: Ικανοποίηση από τη ζωή, Ευρώπη (1973-2019)

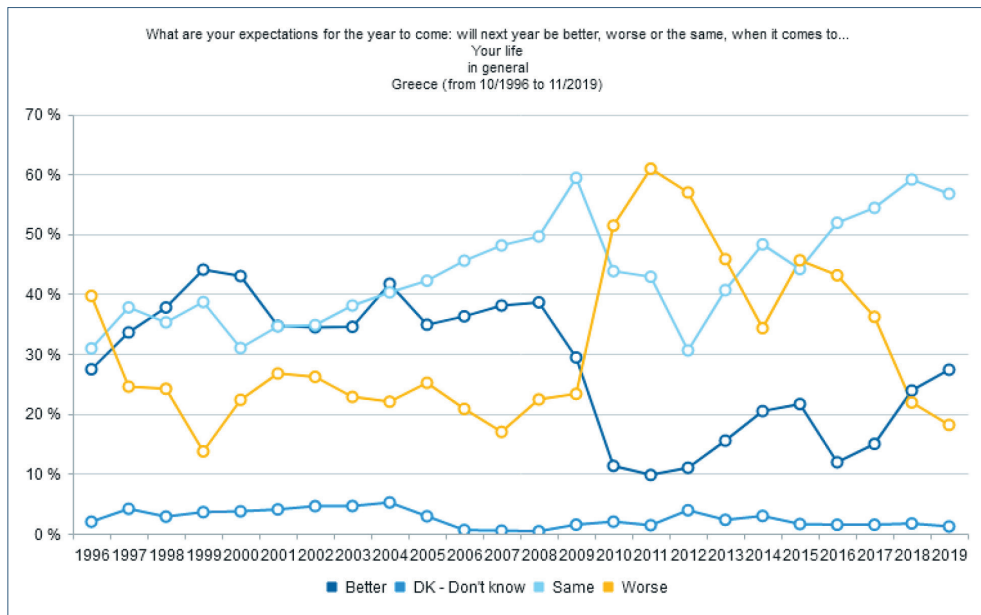

Πηγή: Ευρωβαρόμετρο [Ιστότοπος: Public Opinion – European Commission (europa.eu)]

Η αισιοδοξία και η απαισιοδοξία

Ξαναβρίσκουμε ένα παρόμοιο σχήμα εξέλιξης όσον αφορά την αισιοδοξία και την απαισιοδοξία, με μια ραγδαία πτώση της αισιοδοξίας μετά το 2008, μια αργή επανεκκίνησή της από το 2013, ξανά μια διακοπή της ανόδου της το 2016 και στη συνέχεια μια κατάσταση που βελτιώνεται. Και πάλι, η ελληνική κατάσταση έρχεται σε αντίθεση με αυτήν της ΕΕ στο σύνολό της κατά την ίδια περίοδο, μαρτυρώντας μια μορφή συλλογικής υποκειμενικής υποβάθμισης πλατιάς εμβέλειας. Αυτή η υποβάθμιση, για άλλη μια φορά, είναι η ένδειξη μιας δομικής κοινωνικής αλλαγής την οποία οι δημογραφικοί και μακροοικονομικοί δείκτες αδυνατούν να εξηγήσουν επαρκώς. Ο «κοινωνικός ισολογισμός» είναι σε γενικές γραμμές πιο αρνητικός από όσο αφήνουν να εννοηθεί ορισμένοι επίσημοι δείκτες οι οποίοι αναπαράγονται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης.

Διάγραμμα 3: Προσδοκίες για τη χρονιά που έρχεται, Ελλάδα (1996-2019)

Πηγή: Ευρωβαρόμετρο [Ιστότοπος: Public Opinion – European Commission (europa.eu)]

4

Η ελληνική ευδαιμονία στην έκθεση της έρευνας *Πώς πάει η ζωή;* του ΟΟΣΑ

Τι δείχνουν τα στατιστικά στοιχεία του ΟΟΣΑ για την ευδαιμονία το 2020; Για να απαντήσουμε σε αυτό το ερώτημα, θα βασιστούμε στις πληροφορίες που μας παρέχει η έκθεση *Πώς πάει η ζωή; (How's Life?)*, 2020, η οποία καταρτίζεται κάθε χρόνο από τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) από το 2011. Περιλαμβάνει μια σειρά από πρόσφατα αποτελέσματα και βασίζεται σε ένα σύνολο στατιστικών στοιχείων που έχουν συγκεντρωθεί από τον ΟΟΣΑ, σε επίπεδο ατόμων και νοικοκυριών, δίνοντάς μας έτσι τη δυνατότητα πρόσβασης σε έγκυρες πληροφορίες αναφορικά με πολλά ζητήματα και για πολλές χώρες.

Το πλαίσιο του ΟΟΣΑ τροφοδοτείται από «μια σειρά από πρόσφατες εργασίες σχετικά με τη μέτρηση της ευδαιμονίας, και συγκεκριμένα από την ομάδα εργασίας UNECE/Eurostat/OECD για τις στατιστικές αειφόρου ανάπτυξης (Ηνωμένα Έθνη, 2009), την έκθεση *Inclusif Wealth*, που δημοσιεύεται από το πρόγραμμα IHDP του Πανεπιστημίου των Ηνωμένων Εθνών (UNU), και το Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον (UNEP) (UNU-IHDP και UNEP, 2012), τις συστάσεις της Συνδιάσκεψης Ευρωπαίων Στατιστικολόγων για την Αξιολόγηση της Αειφόρου Ανάπτυξης (UNECE, 2014),

καθώς και αρκετές εθνικές πρωτοβουλίες (OFS– Office fédéral de la statistique, 2013· Statistics New Zealand, 2011, για να αναφέρουμε κάποιες μόνο από αυτές)» (OECD, 2020). Αυτές οι στατιστικές πηγές είναι αρκετά πλούσιες και συνεκτικές, και θα έπρεπε να υποκινούν μεγάλο ενδιαφέρον στους κοινωνιολόγους, τους δημογράφους, τους επιδημιολόγους, τους ψυχιάτρους κ.λπ.

Κατά την επέκταση της έκθεσης Stiglitz, Fitoussi και Sen²² το 2009, ο ΟΟΣΑ εγκαινίασε το 2011 την πρωτοβουλία «Καλύτερη ζωή» («Better Life Index»), την οποία κατέστησε υπεύθυνη για την παραγωγή της έκθεσης *Πώς πάει η ζωή: Μέτρηση της ευδαιμονίας* ανά δύο περίπου χρόνια (2013, 2015, 2017 και 2020), με σκοπό τη συλλογή πληροφοριών σχετικά με την κοινωνική ευδαιμονία των εθνών. Η προσέγγιση που αναπτύχθηκε από τους Stiglitz, Fitoussi και Sen ορίζεται από μια πολυδιάστατη μέτρηση της κοινωνικής ευδαιμονίας που περιλαμβάνει την πρόσληψη των ατόμων σχετικά με διάφορες διαστάσεις της κοινωνικής ζωής (εκπαίδευση, υγεία, ασφάλεια, περιβάλλον, εισόδημα κ.λπ.), επιβεβαιώνοντας τον κυρίαρχο τρόπο αντίληψης της ευτυχίας, ο οποίος βασίζεται μεν σε ένα υποκειμενικό ερώτημα, όπως τι είναι η «ευτυχία» ή η «ικανοποίηση από τη ζωή», αλλά τη συνδυάζει επιπλέον με τη μελέτη κλασικών κοινωνικοδημογραφικών μεταβλητών, όπως η ηλικία, το φύλο, το μορφωτικό επίπεδο, το εισόδημα ή η επαγγελματική απασχόληση.

Η έννοια της ευδαιμονίας εγγράφεται επίσης σε μια μακρά κοινωνιολογική παράδοση που προσπαθεί να μετρήσει τη δύναμη που ασκούν οι κοινωνικοί παράγοντες στην κατάσταση του πληθυσμού, από το έργο *Le Suicide (Η Αυτοκτονία)* (1897) του Durkheim έως τα πιο πρόσφατα έργα του Robert Castel, του Serge Pauyam ή ακόμη των Christian Baudelot και Roger Establet.²³ Σε αυτή την παράδοση, η ευδαιμονία διερευνάται από το πρίσμα δομικών και δημογραφικών παραγόντων, όπως το φύλο, η κοινωνική ή γεωγραφική προέλευση, η φτώχεια, η αστικοποίηση και η εργασία.

Μια κοινωνία θεωρείται «συμπεριληπτική» όταν παρέχει στον καθέναν και στην καθεμία από τους πολίτες της τα εφόδια που τους είναι απαραίτητα για να θεμελιώσουν έναν βαθμό αυτοεκτίμησης. Η εργασία και το μορφωτικό επίπεδο είναι επομένως καθοριστικοί παράγοντες της ευδαιμονίας, ικανοί να προσφέρουν κοινωνικούς λόγους για να υπάρχει κάποιος, για να το θέσουμε όπως ο Baudelot και ο Establet. Η πρόσβαση σε αυτούς τους πόρους, οι οποίοι παίζουν θεμελιώδη ρόλο στην κατασκευή του εαυτού, είναι πολύ άνισα κατανομημένα στο εσωτερικό των διαφορετικών κοινωνιών. Το σχολείο, η εργασία, οι

22. Βλ. www.stiglitz-sen-fitoussi

23. Castel, R. (1995). *Les Métamorphoses de la Question Sociale, Une Chronique du Salarial*, Paris: Fayard· Pauyam, S. (2005). *Les Formes Élémentaires de la Pauvreté*, Paris: PUF· Baudelot, Ch. et Establet, R. (2006). *Suicide. L'Envers de Notre Monde*, Paris: Seuil.

σχέσεις ανάμεσα στα φύλα, αλλά και η στέγαση και η ζωή των πολιτών των εθνών είναι καθοριστικές διαστάσεις. Συχνά επίσης έχουν αναχθεί σε κρατικές κατηγορίες οι οποίες χρησιμοποιούνται από τα εθνικά δημόσια στατιστικά συστήματα και από πολυμερείς οργανισμούς.

Αναγνωρίζοντας την αναμφισβήτητη ανισότητα στην κατανομή της ευδαιμονίας εντός των εθνών, ο ΟΟΣΑ μάς προτείνει σε αυτή την έκθεση να πάμε ένα βήμα πέρα από τους εθνικούς μέσους όρους και να προσαρμόσουμε το βλέμμα μας στην οπτική γωνία μεγάλων ομάδων του πληθυσμού, όπως οι άνδρες και οι γυναίκες, οι νέοι και οι ηλικιωμένοι, οι περισσότερο ή οι λιγότερο μορφωμένοι, οι εργαζόμενοι ή οι άνεργοι, μεταξύ άλλων πιθανών υποδιαίρεσεων. Αυτό το εξαιρετικά χρήσιμο πλαίσιο καλεί τους ερευνητές στις κοινωνικές επιστήμες και τους δημόσιους φορείς να αλλάξουν τον τρόπο με τον οποίο βλέπουν τα έθνη, υιοθετώντας μια διεθνή συγκριτική προοπτική, με την ιδέα ότι αυτή η αλλαγή κλίμακας μπορεί να γεννήσει και μια αλλαγή πρόσληψης.

Ουσιαστικά, η πρωτοβουλία του ΟΟΣΑ μάς παροτρύνει να υπερβούμε το επίπεδο των εθνικών μέσων όρων που χρησιμεύουν ανέκαθεν ως βάση σύγκρισης μεταξύ των χωρών, προκειμένου να κατανοήσουμε την ποικιλομορφία των καταστάσεων στο εσωτερικό των χωρών, δίνοντας προσοχή στη «σύσταση 4» της έκθεσης *Πέρα από το ΑΕΠ* (Stiglitz, Sen and Fitoussi, 2009), η οποία υποστηρίζει ότι πρέπει «να δοθεί μεγαλύτερη σημασία στην κατανομή των εισοδημάτων, της κατανάλωσης και του πλούτου». Αν θέλουμε πράγματι να διερευνήσουμε «ποιος έχει τι», πολλές πληροφορίες σχετικά με την ευδαιμονία έρχονται σε αντιπαραβολή με την κατανομή των φαινομένων στις διάφορες ομάδες του πληθυσμού στο εσωτερικό κάθε κοινωνίας.

Αυτές οι διαφορές στο επίπεδο ευδαιμονίας μετρώνται στη βάση των διακυμάνσεων που παρουσιάζουν μεταβλητές όπως το εισόδημα, το φύλο, το μορφωτικό επίπεδο, η ηλικία κ.λπ. Οι κοινωνικές διαιρέσεις που έχουν περιγραφεί και τεκμηριωθεί από τις κοινωνικές επιστήμες έχουν σταδιακά ενσωματωθεί και έχουν αναχθεί σε κρατικές κατηγορίες με πολύ έντονη παρουσία στα στατιστικά και δημογραφικά συστήματα στις σύγχρονες κοινωνίες.²⁴ Η εξέλιξη αυτής της συγκριτικής στατιστικής από τον 19ο έως τον 20ό αιώνα ενθαρρύνει έναν αναστοχασμό γύρω από τις νεότερες κοινωνίες, την υλική τους πρόοδο, αλλά επίσης το κόστος και τα μειονεκτήματά τους. Ο πλούτος των στατιστικών δεδομένων που μας πληροφορούν για τις κοινωνικές διχοτομήσεις σε κάθε κοινωνία μπορεί να παρακινήσει τη δημόσια δράση και τους ερευνητές στις κοινωνικές επιστήμες σε μια παγκόσμια συγκριτική προοπτική.

24. Βλ. Desrosières, A. (2000). *La Politique des Grands Nombres: Histoire de la Raison Statistique*, Paris: La Découverte.

Η έκθεση *Πώς πάει η ζωή*; δημοσιεύεται κάθε δύο χρόνια και παρουσιάζει στατιστικές πληροφορίες για τις 37 χώρες μέλη και τις 4 χώρες εταίρους του ΟΟΣΑ, σε μια προσπάθεια να συμβάλει στην επεξεργασία των δημόσιων πολιτικών. Δημοσιεύθηκε πρώτη φορά το 2013 και συνδέει κυρίως κλασικές κοινωνικοδημογραφικές μεταβλητές (φύλο, μορφωτικό επίπεδο, ηλικία κ.λπ.) με ένα σύνολο πληροφοριών που σχετίζονται με το πώς οι άνθρωποι προσλαμβάνουν μια διευρυμένη σειρά από ζητήματα (ασφάλεια, ευτυχία, πολιτειακή δέσμευση κ.λπ.), τα οποία πάντοτε είναι πιθανό να προσλαμβάνονται ως «υποκειμενικά», αλλά παρουσιάζουν πολύ υψηλή συσχέτιση με αντικειμενικές συνθήκες της ζωής.

Παρατηρούνται συστηματικά τουλάχιστον έντεκα διαστάσεις. Τα εισοδήματα και ο πλούτος, η εργασία και οι μισθοί, καθώς και τα χαρακτηριστικά της στέγασης αποτελούν το σύνολο των δεικτών των υλικών συνθηκών διαβίωσης. Η υγεία, οι γνώσεις και οι δεξιότητες, η ποιότητα του περιβάλλοντος, η υποκειμενική ευδαιμονία, η ασφάλεια, η ισορροπία ανάμεσα στην εργασία και στην οικογένεια, οι κοινωνικές σχέσεις και η πολιτειακή δέσμευση θεωρούνται οι βάσεις για τη μέτρηση της ευδαιμονίας. Καθεμία από τις παραπάνω διαστάσεις αποτελείται από αρκετούς επιμέρους λεπτότερους δείκτες. Όσον αφορά τη στέγαση, βρίσκουμε πληροφορίες σχετικά με τα ποσοστά του εισοδήματος που δαπανώνται για τη στέγαση και πληροφορίες για τον αριθμό των ατόμων που ζουν σε κάθε νοικοκυριό, αν είναι υπερπληθής ή όχι, κ.λπ.

Όσον αφορά την απασχόληση και τους μισθούς, έχουμε σήμερα στη διάθεσή μας πολύ περισσότερους δείκτες εκτός από το ποσοστό του πληθυσμού που ασκεί μια αμειβόμενη απασχόληση: οι ώρες εργασίας, η ευάλωτη απασχόληση, το εισόδημα των γυναικών εργαζομένων, η ηλικία και το μορφωτικό επίπεδο. Οι πληροφορίες σχετικά με το εισόδημα και τον πλούτο αποτελούν το αντικείμενο του δεύτερου κεφαλαίου της έκθεσης *Πώς πάει η ζωή*; για το έτος 2020 και συγκρίνονται μεταξύ ομάδων του πληθυσμού οριοθετημένων με κριτήριο την ηλικία, το φύλο και το μορφωτικό επίπεδο. Η οικονομική διάσταση των χωρών αξιολογείται επιπλέον με τη βοήθεια πιο παραδοσιακών οικονομικών δεικτών, όπως το ακαθάριστο και κατά κεφαλήν ΑΕΠ, το ποσοστό απασχόλησης, το ποσοστό ανεργίας κ.λπ. Τα δεδομένα υποβάλλονται σε διεξοδική επεξεργασία με περιγραφικά στατιστικά στοιχεία που παρουσιάζονται για το σύνολο των χωρών του ΟΟΣΑ και ανά χώρα, σε δεκαεξί κεφάλαια χωρισμένα ανά θεματική (εισόδημα και πλούτος, στέγαση, απασχόληση και ποιότητα της εργασίας, υγεία, γνώσεις και δεξιότητες κ.λπ.).

Πίνακας 1: Το πλαίσιο της μέτρησης της ευδαιμονίας

Υλικές συνθήκες	Διαστάσεις της ευδαιμονίας
Απασχόληση και ποιότητα της εργασίας	Κατάσταση υγείας
Θέσεις εργασίας και μισθοί	Ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και ιδιωτικής ζωής
Στέγαση	Εκπαίδευση και δεξιότητες
	Κοινωνικοί δεσμοί
	Πολιτειακή δέσμευση και διακυβέρνηση
	Ποιότητα του περιβάλλοντος
	Προσωπική ασφάλεια
	Υποκειμενική ευδαιμονία

Πηγή: *Comment va la vie? 2020 Mesurer le bien-être*. <https://www.oecd.org/fr/sdd/Comment-va-la-vie-2020-r%C3%A9sum%C3%A9.pdf>

Στην πέμπτη έκδοση της έκθεσης (2020) παρουσιάζονται οι παράμετροι μέτρησης των «πόρων για τη μελλοντική ευδαιμονία», όπου περιλαμβάνονται πληροφορίες σχετικά με «το φυσικό κεφάλαιο, το οικονομικό κεφάλαιο, το κοινωνικό κεφάλαιο και το ανθρώπινο κεφάλαιο». Περισσότεροι από 80 δείκτες μάς επιτρέπουν να συγκρίνουμε ένα σύνολο 41 χωρών, δηλαδή τις 37 χώρες μέλη του ΟΟΣΑ και άλλες 4 «χώρες εταίρους». Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, «οι εθνικές κυβερνήσεις συνειδητοποιούν όλο και περισσότερο τη σημασία της ευδαιμονίας και αρκετές από αυτές έχουν αναπτύξει πλαίσια για τη μέτρηση της ευδαιμονίας παρόμοια με εκείνα του ΟΟΣΑ. Ορισμένες χώρες μέλη αρχίζουν επίσης να σχεδιάζουν εργαλεία με σκοπό την ενσωμάτωση της ευδαιμονίας των πολιτών στον καθορισμό των στρατηγικών στόχων και προτεραιοτήτων τους, στην ανάλυση των πολιτικών και των προϋπολογιστικών διαδικασιών» (OECD, 2020: 6).

Συνοπτικά, η έκδοση της έκθεσης *Πώς πάει η ζωή*; για το 2020 αναγγέλλει για το σύνολο των χωρών του ΟΟΣΑ μια βελτίωση της ευδαιμονίας σε όλες τις χώρες που παρακολουθούνται από το 2010, σε συνδυασμό, ωστόσο, με την παράλληλη επιβίωση επίμονων κοινωνικών ανισοτήτων. Η σύσταση που ανακοινώθηκε από τον ΟΟΣΑ είναι ότι η εξέλιξη αυτή πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο δημόσιων δράσεων σε επίπεδο εθνών με στόχο τον περιορισμό των κοινωνικών ανισοτήτων.

Οι υλικές συνθήκες διαβίωσης μετά την κρίση του 2008

Από τη μία πλευρά, οι σύγχρονες κοινωνίες παράγουν πλούτο και άνεση, επιστημονική πρόοδο και, μαζί με αυτή, ένα επιμνηκυμένο προσδόκιμο ζωής, μεγαλύτερα ποσοστά παρακολούθησης της τυπικής εκπαίδευσης και βελτιωμένα αποτελέσματα σε πολλούς άλλους δείκτες κοινωνικής ευδαιμονίας. Από την άλλη πλευρά, η υπερσυγκέντρωση του πλούτου στα χέρια μιας μικρής ομάδας (Piketty, 2019), η αύξηση της ανεργίας και των επισφαλών θέσεων εργασίας συμβάλλουν στην υπονόμευση της παραδοσιακής αλληλεγγύης, στην αύξηση των κοινωνικών ανισοτήτων, στη μείωση της κοινωνικής συνοχής και στην εγκατάλειψη ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού στη μοίρα του.

Αυτή η αντίφαση, αδιαχώριστη από την αύξηση του παγκόσμιου πλούτου, μας παρακινεί να απορρίψουμε δύο ακραίες και συγκρουόμενες στάσεις, όπως υποστηρίζουν οι Baudelot και Establet: αφενός, μια καταστροφολογική οπτική σύμφωνα με την οποία η ανάπτυξη του καπιταλισμού θα πρέπει πάντοτε να οδηγεί κατ' ανάγκην σε οξείες μορφές ατομικισμού και ανομίας και, αφετέρου, μια φιλελεύθερη οπτική σύμφωνα με την οποία οι ανισότητες είναι αναπόφευκτες, εξυφασμένες από το αόρατο χέρι της αγοράς, και οριακά μπορούμε να πούμε ότι αντικατοπτρίζουν μια προσαρμογή των ατόμων στο περιβάλλον, σε μια λογική ενός είδους κοινωνικού δαρβινισμού.²⁵ Στην πραγματικότητα, η διεύρυνση των κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων στις περισσότερες χώρες μετά τη δεκαετία του 1980 και του 1990, όπως υπογραμμίζει ο Thomas Piketty,²⁶ είναι μια από τις πιο ανησυχητικές δομικές εξελίξεις των αρχών του 21ου αιώνα. Και, όπως θα δούμε, αυτοί οι οικονομικοί και κοινωνικοί μετασχηματισμοί είναι παρόντες στο επίπεδο των κοινωνιών και στην ευδαιμονία των ατόμων.

Η έννοια της οικονομικής ανασφάλειας είναι ουσιώδης στις μελέτες για την κοινωνική ευδαιμονία. Αυτή η διάσταση μετρείται στην εν λόγω πέμπτη έκθεση της έρευνας *Πώς πάει η ζωή;* του 2020 μέσω στατιστικών αναλύσεων που παρουσιάζονται στα κεφάλαια «Εισοδήματα και περιουσία», «Στέγαση», «Απασχόληση και ποιότητα της εργασίας» και «Οικονομικό κεφάλαιο», «Εισοδήματα και περιουσία των νοικοκυριών», «Ανισότητες εισοδήματος ανά πληθυσμιακές ομάδες» (φύλο, ηλικιακές ομάδες και μορφωτικό επίπεδο). Ομοίως, για τις περισσότερες χώρες υπάρχουν στοιχεία για τα ποσοστά απασχόλησης και μακροχρόνιας ανεργίας, τους νέους που είναι αποκλεισμένοι από την αγορά εργασίας και από το εκπαιδευτικό σύστημα, την ανασφάλεια στην αγορά εργασίας, τους μισθούς κ.λπ.

25. Baudelot, Ch. et Establet, R. (2006). *Suicide. L'Envers de Notre Monde*, Paris: Seuil, p. 256.

26. Piketty, T. (2019). *Capital et Idéologie*, Paris: Seuil.

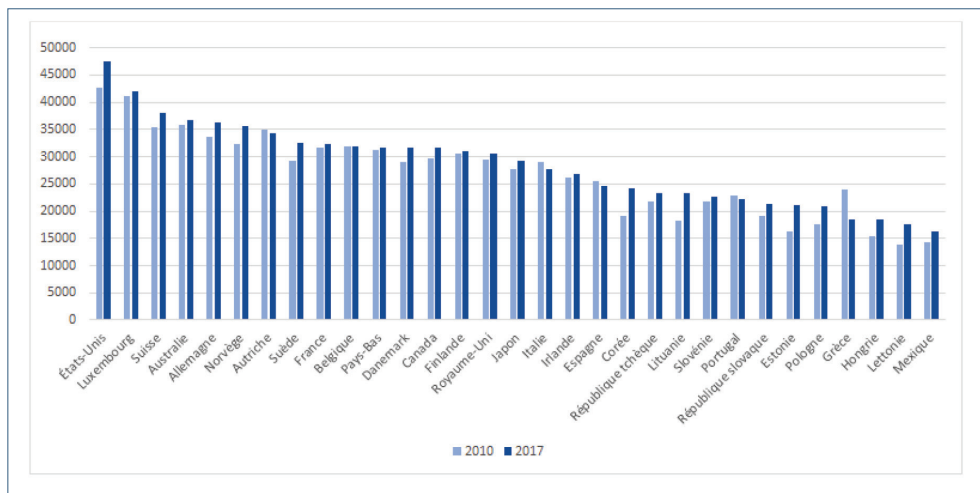
Σύμφωνα με αυτό το σύνολο μέτρων για τις χώρες μέλη του ΟΟΣΑ, τα εισοδήματα και οι θέσεις εργασίας διαγράφουν μια τροχιά αύξησης την περίοδο μεταξύ 2010 και 2020. Τόσο το ποσοστό απασχόλησης όσο και το μέσο εισόδημα των νοικοκυριών έχουν αυξηθεί κατά περισσότερο από 5 ποσοστιαίες μονάδες από το 2010. Ωστόσο, η εξέλιξη αυτή εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το ιστορικό πλαίσιο κάθε χώρας.

Το 2017, το μέσο καθαρό εισόδημα των νοικοκυριών ανά άτομο ήταν περίπου 28.000 δολάρια. Οι πληροφορίες αυτές αντλήθηκαν από τα εθνικά φορολογικά συστήματα, αφαιρώντας εκ των προτέρων την καταβολή των φόρων. Μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ, το Μεξικό και η Λετονία παρουσιάζουν τις χαμηλότερες τιμές (17.000 δολάρια), ενώ οι Ηνωμένες Πολιτείες και το Λουξεμβούργο έχουν τα υψηλότερα εισοδήματα (42.000 δολάρια). Ανάμεσα στο 2010 και στο 2020, το μέσο καθαρό εισόδημα των νοικοκυριών αυξήθηκε κατά 6% σε όλες τις χώρες. Η Ελλάδα και η Ιταλία ήταν οι χώρες που κατέγραψαν τις μεγαλύτερες πτώσεις.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, η μείωση αυτού του ποσοστού ήταν της τάξης του 23%, το οποίο μεταφράζεται σε περικοπή ύψους 5.500 δολαρίων. Το 2010, το (μέσο καθαρό) εισόδημα ανερχόταν στα 24.016 δολάρια ετησίως, ενώ το 2020 έφτανε μόλις τα 18.452 δολάρια. Η Αυστρία, η Ιταλία, η Ισπανία και η Πορτογαλία παρουσίασαν επίσης μια ελαφρά μείωση, αλλά σε κάθε περίπτωση πολύ ασθενέστερη σε σύγκριση με την περίπτωση της Ελλάδας. Μεταξύ των χωρών στις οποίες παρατηρήθηκε ανοδική τάση του εισοδήματος συγκαταλέγονται οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Ελβετία, η Γερμανία, η Νορβηγία, η Δανία, η Κορέα, η Λιθουανία, η Εσθονία, η Ουγγαρία κ.ά.

Το μέσο ετήσιο εισόδημα των νοικοκυριών στις χώρες που μετέχουν στον ΟΟΣΑ ανέρχεται περίπου στα 28.000 δολάρια και η μέση περιουσία τους περίπου στα 162.000 δολάρια την περίοδο από το 2010 έως το 2017. Κατά μέσο όρο, το ετήσιο εισόδημα του 20% των ατόμων που βρίσκονται στις υψηλότερες θέσεις της κλίμακας είναι 5,4 φορές υψηλότερο από αυτό του 20% των ατόμων που καταλαμβάνουν αντίθετα τις κατώτερες θέσεις.

Διάγραμμα 4: Η εξέλιξη του καθαρού εισοδήματος των νοικοκυριών μεταξύ 2010 και 2017

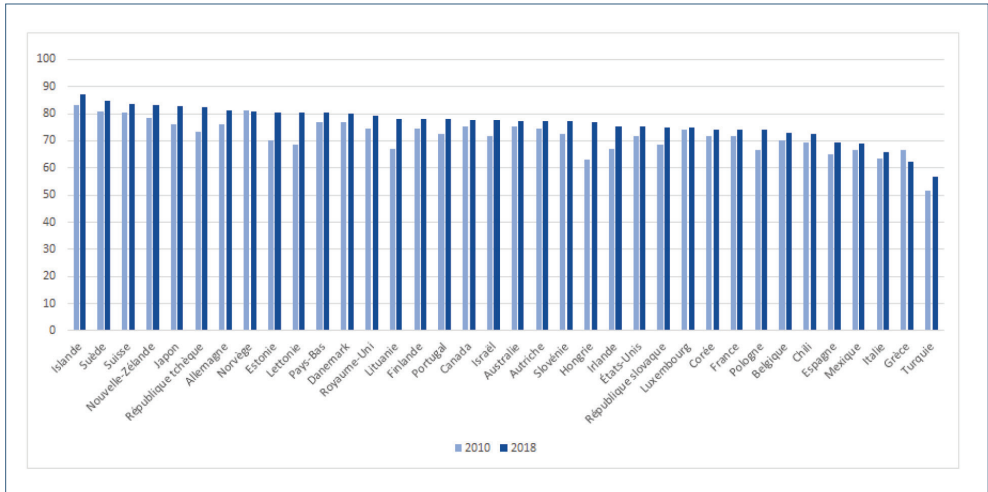
Πηγή: OECD, *How's life? Well-being: Current Well-being* (μέσοι όροι).

Πέρα από τα εισοδήματα, οι στατιστικές αναλύσεις του οικονομικού κεφαλαίου των νοικοκυριών περιλαμβάνουν πληροφορίες για την περιουσία τους (μέσος όρος του πλούτου ενός νοικοκυριού, υπολογισμοί της κατανομής των εισοδημάτων, εισοδηματικές ανισότητες ανάλογα με το φύλο, την ηλικία και το μορφωτικό επίπεδο), για την εργασία (ποσοστό απασχόλησης ανά ηλικία, άνεργοι νέοι, ανεργία και επισφάλεια στην αγορά εργασίας κ.λπ.) και για τη στέγαση (ποσοστό υπερπληθών νοικοκυριών, οικονομική δυνατότητα στέγασης, υπερβολικό κόστος στέγασης, φτωχά νοικοκυριά που στερούνται την πρόσβαση σε βασικές εγκαταστάσεις υγιεινής, σε πρόσβαση υψηλής ταχύτητας στο Διαδίκτυο κ.λπ.).

Όσον αφορά την εξέλιξη της αμειβόμενης απασχόλησης κατά την τελευταία αυτή περίοδο, σημειώνεται μια μικρή αύξηση σε όλες τις χώρες μέλη του ΟΟΣΑ. Το 2010, το ποσοστό αυτό ήταν 71,9% και το 2018 76,5%. Στην περίπτωση της Ελλάδας, η αλλαγή που παρατηρήθηκε για την ίδια περίοδο κινήθηκε προς την αντίθετη κατεύθυνση. Το 2010, το ποσοστό αμειβόμενης απασχόλησης στην Ελλάδα ήταν 66,6%, ενώ το 2018 μόνο το 62,3% των Ελλήνων και των Ελληνίδων είχαν την τύχη να απασχολούνται σε μια αμειβόμενη θέση εργασίας. Το ποσοστό απασχόλησης ορίζεται εδώ ως το ποσοστό του ενήλικου πληθυσμού (ηλικίας 25 έως 64 ετών) που δήλωσαν ότι είχαν εργαστεί έναντι αμοιβής τουλάχιστον μία

ώρα την εβδομάδα που προηγήθηκε της έρευνας. Η Ελλάδα και η Βραζιλία είναι οι δύο χώρες όπου το ποσοστό των εργαζομένων υποχώρησε κατά τέσσερις μονάδες μετά το 2010.

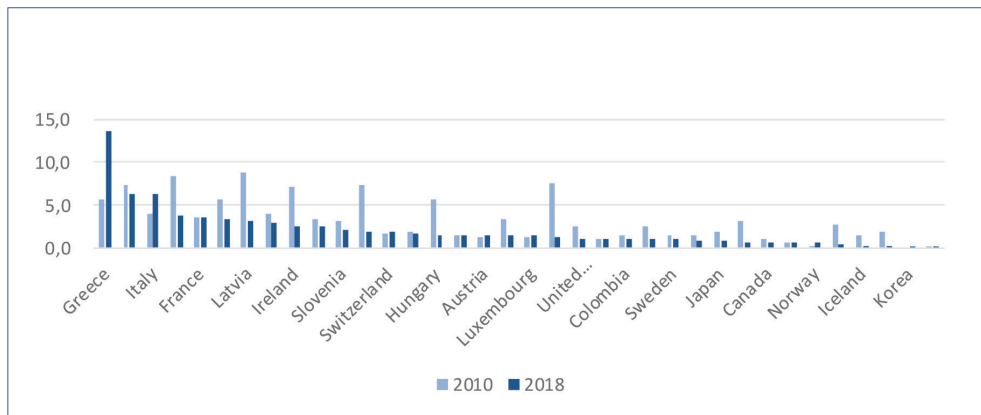
Διάγραμμα 5: Η εξέλιξη της αμειβόμενης απασχόλησης, από το 2010 έως το 2020

Πηγή: OECD, *How's life? Well-being: Current Well-being* (μέσοι όροι), 2020.

Σύμφωνα με τα δεδομένα που συγκεντρώθηκαν από τον ΟΟΣΑ στην έκθεση *Πώς πάει η ζωή;* (2020), σχεδόν τρεις στους τέσσερις ενήλικες έχουν πρόσβαση στη στέγαση στα κράτη μέλη. Το 2010, το 76,7% του πληθυσμού μπορούσε να εξασφαλίσει μια στέγη και να καλύψει τα έξοδα της κατοικίας του, συμπεριλαμβανομένων του ενοικίου και των λοιπών χρεώσεων (έξοδα για τους λογαριασμούς του νερού, του ηλεκτρικού ρεύματος, του φυσικού αερίου και άλλων καυσίμων), χωρίς να υπολογίζουμε τα χρήματα που ήταν απαραίτητα για την αγορά επίπλων, οικιακών συσκευών, προϊόντων και υπηρεσιών για την καθημερινή συντήρηση του νοικοκυριού. Το 2018, το ποσοστό αυτό ανερχόταν στο 79,4% μεταξύ των χωρών μελών και στο 77,2% για την Ελλάδα.

Διάγραμμα 6: Ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας

Πηγή: OECD, *How's life? Well-being: Current Well-being* (μέσοι όροι), 2020.

Η μακροχρόνια ανεργία υπολογίζεται βάσει του αριθμού των ατόμων που είναι άνεργα εδώ και έναν χρόνο ή και για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, έχουν κάνει κινήσεις εύρεσης εργασίας τις προηγούμενες τέσσερις εβδομάδες και μπορούν να ξεκινήσουν να εργάζονται μέσα σε δύο εβδομάδες στην περίπτωση που βρουν δουλειά. Σύμφωνα με τα δεδομένα του ΟΟΣΑ, οι περισσότερες περιπτώσεις ανεργίας είναι σε γενικές γραμμές βραχύβιες. Η μακροχρόνια ανεργία, ακόμη και αν είναι λιγότερο συχνή, μπορεί να συμβάλει ακόμη περισσότερο στη μείωση της ευδαιμονίας των οικογενειών και των ατόμων. Για όλες τις χώρες του ΟΟΣΑ, το 2,1% του ενεργού πληθυσμού είναι άνεργοι/ες για έναν χρόνο ή και περισσότερο. Η περίπτωση της Ελλάδας είναι εν προκειμένω συγκρίσιμη με την κατάσταση που επικρατεί στη Νότια Αφρική, όπου τα ποσοστά μακροχρόνιας ανεργίας είναι ύψους 14% και 17% αντίστοιχα.

Από το 2010, το ποσοστό της μακροχρόνιας ανεργίας έχει μειωθεί κατά περίπου 1% κατά μέσο όρο για όλες τις χώρες του ΟΟΣΑ. Οι επιπτώσεις της κρίσης είχαν τον πιο ισχυρό αντίκτυπο στην Ελλάδα (+7 μονάδες), στη Νότια Αφρική (+3 μονάδες) και στην Ιταλία (+2 μονάδες). Για τους Έλληνες η ανεργία αυξήθηκε δραματικά την περίοδο από το 2010 έως το 2020, ως επακόλουθο της οικονομικής κρίσης που ξεκίνησε το 2008 και των πολιτικών λιτότητας που εφαρμόστηκαν στη συνέχεια. Η Ιταλία είναι η πλησιέστερη περίπτωση στην Ελλάδα όσον αφορά την αύξηση της ανεργίας, μολονότι η εμβέλεια του φαινομένου είναι σαφώς πιο περιορισμένη.

Τώρα πια κλασικοί δείκτες, όπως το ποσοστό απασχόλησης και το ποσοστό ανεργίας, εμπλουτίζονται με συμπληρωματικά μέτρα, όπως το ποσοστό των νέων που δεν εργάζονται και δεν παρακολουθούν το σχολικό σύστημα εκπαίδευσης. Στις χώρες του ΟΟΣΑ, ένας στους δέκα νέους βρίσκεται εκτός εκπαίδευσης και εκτός εργασίας. Όπως πάντα, υπάρχουν και εδώ διαφορές μεταξύ των χωρών. Στην Ιαπωνία και στην Ισλανδία το 5% των νέων βρίσκονται σε αυτή την κατάσταση. Από το 2010, το ποσοστό των νέων που δεν εργάζονται και δεν πηγαίνουν στο σχολείο έχει μειωθεί κατά δύο ποσοστιαίες μονάδες. Σε κάποιες χώρες, ωστόσο, μειώθηκε ακόμη περισσότερο. Αυτό ισχύει για την περίπτωση της Λετονίας (-11%), της Ελλάδας (-6%), της Ισπανίας και της Τουρκίας (-5%).

Η έννοια της οικονομικής αστάθειας στην εργασία γίνεται όλο και πιο απαραίτητη στο πλαίσιο της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης και της ψηφιακής επανάστασης των τριών δεκαετιών από το 1990 μέχρι το 2020. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, παρατηρούμε μια επιδείνωση της κατάστασης της εργασίας σε όλες τις διαστάσεις της: ανάκληση των εργασιακών δικαιωμάτων, κακές συνθήκες εργασίας, χαμηλότερο επίπεδο αμοιβών, μείωση της κοινωνικής προστασίας και διάλυση της συνδικαλιστικής οργάνωσης.²⁷ Αυτός ο δείκτης μετρά τον κίνδυνο απώλειας της εργασίας και των προγραμμάτων κοινωνικής προστασίας για τους ανέργους. Στη Γερμανία, μόνο το 2% του ενεργού πληθυσμού βρίσκεται σε κατάσταση οικονομικής αστάθειας. Από την άλλη πλευρά, στην Ελλάδα, το αντίστοιχο ποσοστό υπερβαίνει το 20%.

Μεταξύ 2010 και 2016, το μέσο ποσοστό επισφάλειας στην εργασία μειώθηκε κατά 1%. Η Εσθονία, η Λετονία και η Ουγγαρία σημείωσαν τις μεγαλύτερες πτώσεις, μεταξύ 7 και 8 ποσοστιαίων μονάδων. Ωστόσο, ο ίδιος δείκτης αυξήθηκε εκεί όπου ήταν ήδη υψηλός. Στην Ελλάδα η αύξηση ήταν της τάξης των 11 μονάδων, στην Ισπανία 5,1%, στην Ιταλία 2,3% και στη Νορβηγία 1,2%. Μπορεί η κρίση του 2008 να είχε συνέπειες για όλες τις χώρες, για διάφορους, ωστόσο, λόγους έπληξε κάθε χώρα διαφορετικά, ιδίως σε συνάρτηση με τις δημόσιες πολιτικές που τέθηκαν σε εφαρμογή. Η Ελλάδα είναι η πιο ακραία περίπτωση επιδείνωσης της κατάστασης των ανειδίκευτων μισθωτών εργαζομένων στην αγορά εργασίας εκείνη την περίοδο.

Στο σημείο αυτό, βλέπουμε για άλλη μια φορά ξεκάθαρα πόσο υψηλότερο ήταν το τίμημα της κρίσης που κλήθηκαν να πληρώσουν οι Έλληνες. Στη συνέχεια, μια σειρά από στα-

27. Βλ. Abramo, L. (1996). "Sociologia do Trabalho em América Latina: Novos paradigmas produtivos, relações de trabalho e relações de gênero", in Carlos Alá Santiago, Elsa Planell Larrinaga (eds), *Reestructuración Productiva, Cambio Tecnológico, Género y Sindicalismo en América Latina*, Puerto Rico: ALAST/Universidad de Puerto Rico. Druck, G. e Filgueiras, L. (1996). "O projeto do Banco Mundial, o Governo FHC e a privatização das Universidades Federais", *Caderno do CEAS, Salvador*, 32, pp. 28-42.

τιστικές αναλύσεις που παρουσιάστηκαν από τον ΟΟΣΑ θα μας επιτρέψουν να προσδιορίσουμε ακριβέστερα τις αποκλίσεις αυτών των ποσοστών μεταξύ των διάφορων πληθυσμιακών ομάδων. Καθώς τα αντίστοιχα ποσοστά συγκρίνονται μεταξύ των διαφορετικών χωρών, διαφοροποιούνται στο εσωτερικό των χωρών μεταξύ των νεότερων και των απόρων μεγαλύτερης ηλικίας, μεταξύ των ανδρών και των γυναικών, καθώς και μεταξύ των περισσότερων και των λιγότερο εγγράμματων.

Τα μέτρα της ευδαιμονίας

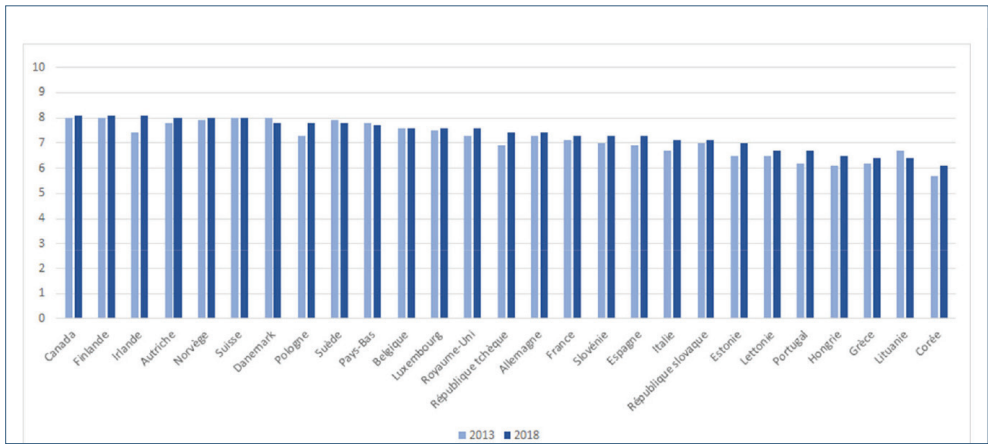
Ανάμεσα στα καλά νέα που είχε να ανακοινώσει η έκθεση *Πώς πάει η ζωή*; (2020) ήταν και το συμπέρασμα ότι το προσδόκιμο ζωής αυξήθηκε κατά περισσότερο από ένα έτος κατά μέσο όρο για όλες τις χώρες. Το 2010 η Ελλάδα είχε ήδη προσδόκιμο ζωής 80 έτη και το 2020 οι Έλληνες κατά τη γέννησή τους έχουν προσδόκιμο ζωής 81,4 έτη. Ο αριθμός των ανθρωποκτονιών στη ζώνη του ΟΟΣΑ μειώθηκε κατά το ένα τρίτο από το 2010. Στην Ελλάδα, το ποσοστό ανθρωποκτονιών έχει μειωθεί από 1,4 ανά 100.000 άτομα το 2010 σε 0,8 ανά 100.000 άτομα το 2020. Το ποσοστό αυτό πλησιάζει τις αντίστοιχες τιμές σε χώρες όπως η Πορτογαλία (0,8) ή οι Κάτω Χώρες (0,6), ενώ είναι χαμηλότερο από το ποσοστό ανθρωποκτονιών στη Φινλανδία (1,1) ή ακόμη και στη Σουηδία (0,9). Επιπλέον, οι θάνατοι από τροχαία ατυχήματα παρουσιάζουν ύφεση και οι άνθρωποι αισθάνονται περισσότερο ασφαλείς όταν περπατούν μόνοι το βράδυ στη γειτονιά τους. Στην Ελλάδα, οι θάνατοι από τροχαία ατυχήματα έχουν μειωθεί από 11,2 ανά 100.000 άτομα το 2010 σε 6,8 ανά 100.000 άτομα το 2020, και το αίσθημα ασφάλειας όταν κάποιος περπατά μόνος στον δρόμο είναι υψηλότερο σήμερα, καθώς από 50,1% που ήταν το 2010 ανήλθε στο 58,1% το 2020. Συμπεραίνουμε, επομένως, ότι η γενικότερη ύφεση που παρατηρήθηκε στην ελληνική κοινωνία δεν επηρέασε ορισμένους δείκτες συγκεκριμένων κοινωνικών παθολογιών και τα πιο δομικά από τα δημογραφικά δεδομένα.

Η εκλογική συμμετοχή παραμένει στάσιμη από το 2010. Όσον αφορά τον μέσο πλούτο των νοικοκυριών, τα αποτελέσματα της μελέτης PISA που αφορά τον μαθητικό πληθυσμό και ο χρόνος που αφιερώνεται στην αλληλεπίδραση με τους φίλους και την οικογένεια είναι οι δύο δείκτες που παρουσίασαν τη μεγαλύτερη επιδείνωση μεταξύ 2010 και 2020. Επιπλέον, οι ανομοιότητες σε συνάρτηση με το φύλο, την ηλικία και το μορφωτικό επίπεδο στους περισσότερους δείκτες ευδαιμονίας παραμένουν έντονες.

Εντούτοις, σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες, τα άτομα είναι πιο ικανοποιημένα από την ύπαρξή τους απ' ό,τι ήταν το 2013. Η ικανοποίηση που αντλούν από τη ζωή τους μετριέται με τη βοήθεια δημοσκοπικών ερωτήσεων που σχετίζονται με τη γενική ικανοποίησή τους από τη ζωή σε μια κλίμακα από το 0 έως το 10. Σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές

του ΟΟΣΑ για τη μέτρηση της υποκειμενικής ευδαιμονίας, η κατά κανόνα χρησιμοποιούμενη διατύπωση της ερώτησης στις χώρες του ΟΟΣΑ είναι η εξής: «Συνολικά, ποιο είναι το επίπεδο ικανοποίησής σας από τη ζωή σήμερα», συνοδευόμενη από μια δεκαβάθμια κλίμακα απαντήσεων, η οποία κυμαίνεται από το 0 («καθόλου ικανοποιημένος/η») έως το 10 («απόλυτα ικανοποιημένος/η»).

Διάγραμμα 7: Ικανοποίηση απέναντι στη ζωή

Πηγή: OECD, *How's life? Well-being: Current Well-being* (μέσοι όροι), 2020

Το μέτρο της ευτυχίας ή της ικανοποίησης απέναντι στη ζωή είναι δηλωτικό. Οι προβληματισμοί γύρω από αυτό το θέμα χρονολογούνται από τους Αρχαίους Έλληνες φιλόσοφους και σε κανονιστικού τύπου αντιθέσεις ανάμεσα στο αντικειμενικό και στο υποκειμενικό. Από τη δεκαετία του 1950 κι έπειτα, το θέμα της ευτυχίας ή της ικανοποίησης άρχισε να αξιολογείται με διαφορετικούς τρόπους, ιδίως μέσω ολοένα μεγαλύτερης εμπειρικών ερευνών. Η οικονομία μιας χώρας είναι αυτή που κάνει τους ανθρώπους λιγότερο ή περισσότερο ικανοποιημένους; Η αύξηση του ΑΕΠ είναι σε θέση να κάνει τους ανθρώπους ευτυχισμένους; Σε τι χρησιμεύει η οικονομία; Τα παραπάνω ερωτήματα έχουν τεθεί σε πλήθος διεθνείς μελέτες σχετικά με τις σύνθετες σχέσεις μεταξύ οικονομίας και υποκειμενικής πρόσληψης της ευτυχίας.²⁸

28. Senik, C. (2014). "Wealth and happiness", *Oxford Review of Economic Policy*, 30 (1), pp. 92-108.

Οι Christian Baudelot και Michael Gollac εμπλούτισαν αυτή τη συζήτηση με μια μεγάλη έρευνα σχετικά με τη θέση που κατέχει η εργασία στην ικανοποίηση σε όλες τις κοινωνικές κατηγορίες.²⁹ Αν παρατηρήσουμε ότι η εργασία κατέχει κεντρική θέση στην κρίση των ατόμων σχετικά με την ευτυχία τους, τότε η ανεργία, η επισφάλεια στην εργασία και η εντατικοποίηση της εργασίας δεν μπορούν παρά να συμπεριλαμβάνονται στους παράγοντες που συμβάλλουν περισσότερο στην κρίση των πολιτών σχετικά με την ικανοποίησή τους απέναντι στη ζωή. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των ερευνών για την ευτυχία, η ανεργία είναι ο παράγοντας που συνδέεται συχνά με τα υψηλότερα επίπεδα δυσφορίας. Η ένταξη στην αγορά εργασίας με ένα υψηλό επίπεδο οικονομικής και κοινωνικής ασφάλειας εγγυάται με τον πιο αξιόπιστο τρόπο την ευτυχία.

Επίσης, οι έρευνες που επισκόπησε η Claudia Senik δείχνουν ότι, σε γενικές γραμμές, οι πλουσιότερες χώρες επιδεικνύουν υψηλότερα επίπεδα ικανοποίησης απ' ό,τι οι φτωχότερες χώρες. Και πάλι, οι πιο πλούσιοι άνθρωποι, στο εσωτερικό κάθε χώρας, σε αρκετά τακτική βάση, είναι και οι πιο ικανοποιημένοι. Αυτό, ωστόσο, ποικίλλει επίσης ανάλογα με το πλαίσιο, για παράδειγμα, ανάλογα με το πώς αποκτήθηκε ο πλούτος. Είναι ενδιαφέρον ότι, μακροπρόθεσμα, η επίδραση του πλούτου στην ευτυχία τείνει να εξασθενεί. Μία από τις εξηγήσεις για την τάση αυτή είναι ότι οι άνθρωποι συνθιζούν την κατάστασή τους και, όσο καλή κι αν είναι αυτή, δεν τους αρκεί για να δηλώσουν ικανοποιημένοι. Παρά την αύξηση της ανεργίας στην Ελλάδα, τα επίπεδα ικανοποίησης που δήλωσαν οι Έλληνες και οι Ελληνίδες αυξήθηκαν ελαφρώς μεταξύ του 2010 και του 2020 και ανήλθαν από το 6,2 στο 6,4 (αφού στο μεσοδιάστημα άγγιξαν χαμηλότερα επίπεδα). Η πορεία αυτή συνδέεται οπωσδήποτε με μια πολύ συγκεκριμένη εξελικτική δυναμική, η οποία συνίσταται σε μια πτωτική πορεία έως το 2013 και στη συνέχεια μια βραδεία ανάκαμψη έως τις μέρες μας.

Για να γίνουν καλύτερα κατανοητά αυτά τα φαινόμενα που σχετίζονται με την εξήγηση των κοινωνικών παραγόντων που επηρεάζουν την ευδαιμονία και στο εσωτερικό κάθε χώρας, ο ΟΟΣΑ μάς προτείνει να μη σταθούμε απλώς στους μέσους όρους αλλά να αναρωτηθούμε ποιος είναι ο άνθρωπος που ζει μια ικανοποιητική ζωή.

Κάθετες και οριζόντιες ανισότητες

Ο ΟΟΣΑ κάνει διάκριση μεταξύ «οριζόντιων» και «κάθετων» διαφορών. Οι «κάθετες» ανισότητες αντιστοιχούν στις αποκλίσεις μεταξύ των ανθρώπων που τοποθετούνται στην κορυφή και στη βάση της κοινωνικής κλίμακας. Αυτές οι διαφορές εξακολουθούν να μετρώ-

29. Baudelot, Ch. et Gollac, M. (2003). *Travailler pour Être Heureux? Le Travail et le Bonheur en France*, Paris: Fayard.

νται κυρίως ως διαφορές εισοδημάτων. Μεταξύ πολλών δεικτών που διατίθενται από τον ΟΟΣΑ μπορούμε να παρατηρήσουμε τις διαφορές ανάμεσα στο 20% των πλουσιότερων νοικοκυριών και στο 20% των φτωχότερων νοικοκυριών.

Οι αποκλίσεις ανάμεσα στις διάφορες πληθυσμιακές ομάδες (μεταξύ ανδρών και γυναικών, μεταξύ νέων και ατόμων μεγαλύτερης ηλικίας κ.λπ.) θεωρούνται «οριζόντιες» ανισότητες που συνοδεύουν τις «κάθετες» ανισότητες (ως προς το εισόδημα, την παρουσία κ.λπ.). Αν ρίξουμε, για παράδειγμα, μια ματιά στο ποσοστό απασχόλησης και στην αξία των μισθών, διαπιστώνουμε ότι οι άνδρες έχουν περισσότερες πιθανότητες να εργάζονται απ' ό,τι οι γυναίκες. Τα εθνικά και διεθνή στατιστικά συστήματα έχουν δείξει μεγάλο ενδιαφέρον για αυτόν τον δημογραφικό παράγοντα πρώτου μεγέθους και έχουν εμβαθύνει πολύ στην κατανόηση αυτού του βραδέως εξελισσόμενου κοινωνικού μετασχηματισμού μέσα στον οποίο βρισκόμαστε ακόμη.

Ουσιαστικές ανομοιότητες έρχονται στην επιφάνεια όταν εξετάζουμε τις ανισότητες που σχετίζονται με την εργασία και με την επαγγελματική ζωή με βάση το φύλο. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς του ΟΟΣΑ, αν συνεκτιμήσουμε τις διαφορές στις ώρες εργασίας, στα ποσοστά απασχόλησης και στις μισθολογικές αποκλίσεις γυναικών και ανδρών, το εισόδημα των ανδρών από την εργασία τους είναι 40% υψηλότερο από αυτό των γυναικών. Στα μέσα ποσοστά απασχόλησης παρατηρούμε ένα ποσοστό απασχόλησης 83% για τους άνδρες και μόλις 70% για τις γυναίκες. Οι άνδρες ηλικίας 15 έως 24 ετών έχουν λιγότερες πιθανότητες να είναι άνεργοι σε σύγκριση με τις γυναίκες της ίδιας ηλικιακής κατηγορίας. Η αμοιβή των ανδρών είναι κατά 13% υψηλότερη από την αμοιβή των γυναικών, παρόλο που οι γυναίκες διαθέτουν στις μέρες μας περισσότερα ακαδημαϊκά προσόντα απ' ό,τι οι άνδρες. Από την άλλη πλευρά, οι άνδρες είναι πιο πιθανό να εργάζονται πάρα πολλές ώρες και έχουν 20% μεγαλύτερη πιθανότητα σε σχέση με τις γυναίκες να βιώνουν μια κατάσταση στρες στη δουλειά τους. Εν προκειμένω, μπορούμε να βρούμε ανάμεσα στα στατιστικά στοιχεία του ΟΟΣΑ αρκετά ακριβή δεδομένα σχετικά με τις μέσες διαφορές μεταξύ γυναικών και ανδρών όσον αφορά την ικανοποίηση απέναντι στη ζωή, αλλά και την εκλογική συμμετοχή, τον ελεύθερο χρόνο και τις ακαδημαϊκές δεξιότητες. Η σημασία αυτών των στατιστικών αναλύσεων στις πολλαπλές διαφορές ανάμεσα στα φύλα, οι οποίες επιβιώνουν εδώ και πολλούς αιώνες και σε όλες σχεδόν τις χώρες, αν και με σαφείς διαφορές ως προς την έντασή τους, παρουσιάζει ένα αναμφισβήτητο ενδιαφέρον.

Ορισμένες μελέτες έχουν, ωστόσο, παρατηρήσει το φαινόμενο του σχηματισμού πολλαπλών συλλογικοτήτων που δρουν σήμερα με άξονα το γυναικείο ζήτημα, «στο όνομα

των γυναικών και για τις γυναίκες»,³⁰ και διερευνούν μια υπόθεση βάσει της οποίας είναι δυνατό να σκεφτούμε θεσμούς όπως ο ΟΟΣΑ ως συστατικά μέρη ενός αναδυόμενου χώρου προώθησης της πρόσβασης των γυναικών στην οικονομική εξουσία. Σύμφωνα με τη συγγραφέα και τους συνεργάτες της, η γένεση και η διαδικασία ανάπτυξης αυτών των εργαλείων μέτρησης εμφανίζονται πρώτη φορά στην ιστορία της δημόσιας δράσης για την ισότητα των φύλων.

Εκτός από τις ανισότητες ανάμεσα στα φύλα, γνωρίζουμε ότι ο κόσμος της εργασίας είναι διαποτισμένος και από άλλα είδη διαιρέσεων, όπως η ηλικία και το μορφωτικό επίπεδο των ατόμων. Οι αριθμοί είναι πολύ διαφωτιστικοί σχετικά με αυτό το θέμα.

Για όλες τις χώρες του ΟΟΣΑ, οι νεαροί ενήλικες (15-24 ετών) έχουν 50% λιγότερες πιθανότητες απασχόλησης σε σχέση με τους μεγαλύτερους ενήλικες (25-54 ετών). Το εύρημα αυτό συνδέεται φυσικά με την επέκταση του χρόνου σπουδών των νέων γενεών. Στο άλλο άκρο, η πιθανότητα άσκησης ενός επαγγέλματος είναι κατά 20% χαμηλότερη για τους πιο ώριμους ενήλικες (55-64 ετών) απ' ό,τι για τους ενήλικες μέσης ηλικίας, και οι πιθανότητες τους να βρεθούν στην ανεργία είναι κατά 30% υψηλότερες. Και πάλι χωρίς ιδιαίτερη έκπληξη, διαπιστώνουμε ότι σε όλες τις χώρες του ΟΟΣΑ οι ενήλικες ηλικίας 25 έως 64 ετών που δεν έχουν παρακολουθήσει τον δεύτερο κύκλο σπουδών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (λύκειο) έχουν 30% λιγότερες πιθανότητες να ασκήσουν ένα επάγγελμα σε σύγκριση με τους ενήλικες που διαθέτουν ένα πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Οι πρώτοι διατρέχουν κίνδυνο κατά 70% μεγαλύτερο να βρεθούν σε κατάσταση μακροχρόνιας ανεργίας σε σχέση με τους ενήλικες που έχουν αποφοιτήσει από την τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Σύμφωνα με όσα υποστηρίζει ο Alain Desrosières,³¹ τα στατιστικά συστήματα είναι έντονα προσκολλημένα στα φλέγοντα ζητήματα της εποχής τους, του έθνους τους ή της πόλης τους. Παρότι ο όγκος των δεδομένων του ΟΟΣΑ είναι ήδη τεράστιος, υπάρχουν αρκετοί δείκτες που προσδοκούμε να τελειοποιηθούν στο μέλλον. Το ποσοστό των «νέων εκτός εργασίας και εκτός εκπαιδευτικού συστήματος», των «μακροχρόνια ανέργων» ή της «επισφάλειας στην αγορά εργασίας» είναι επίσης δείκτες που διαμορφώθηκαν πιο πρόσφατα.

30. Βλ. Blanchard, S., Jacquemart, A., Perrin, M. et Romerio, A. (2018/3). "La cause des femmes dans les institutions", *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, Paris: Seuil.

31. Desrosières, A. (2000). "L'histoire de la statistique comme genre: Style d'écriture et usages sociaux", *Genèses. Sciences sociales et histoire*, 39, pp. 121-137.

Δύο μελέτες βασισμένες σε ανάλυση κύριων συνιστωσών (PCA) το 2010 και το 2018

Για να επεξεργαστούμε με έναν διαφορετικό τρόπο τον όγκο των στατιστικών στοιχείων που είναι διαθέσιμα στον ΟΟΣΑ, προτείνουμε ως αναλυτικό εργαλείο μια ανάλυση κύριων συνιστωσών (PCA) η οποία διεξήχθη με δεδομένα για την ευδαιμονία που είχαν συγκεντρωθεί από τον ΟΟΣΑ το 2010 και το 2018.³² Η ανάλυση κύριων συνιστωσών (PCA) επιτρέπει τη συνθετική επεξεργασία ενός μεγάλου αριθμού μεταβλητών και τη διαμόρφωση μιας αναπαράστασης τόσο χωρικής όσο και σχεσιακής για τη δομή των συσχετίσεων.

Οι γεωμετρικές αναλύσεις είναι ισχυρά εργαλεία για την ανάδειξη των χαρακτηριστικών που τείνουν να ομαδοποιούν ή να απομακρύνουν μέσα στον χώρο τις στατιστικές μονάδες, χωρίς να προβαίνουν σε *a priori* ομαδοποιήσεις.³³ Αποδεικνύονται ιδιαίτερα χρήσιμες όταν εργαζόμαστε με μεγάλο όγκο πληροφοριών και δυσκολευόμαστε να κατανοήσουμε τις ομοιότητες και τις διαφορές μεταξύ των χωρών, εξετάζοντας τα δεδομένα ένα προς ένα ή ακόμη και ως προς ζεύγη μεταβλητών.

Οι χώρες παριστάνονται με τη μορφή νεφών σημείων μέσα στα οποία καθεμία χώρα κατέχει μια θέση που εξαρτάται από το προφίλ της. Η γεωγραφική εγγύτητα δεν παίζει επομένως ρόλο σε αυτό το είδος χώρου. Ο κοινωνικός χώρος, ιδωμένος στο σύνολό του, μας προσκαλεί να εντοπίσουμε ευθύς αμέσως τις ακραίες περιπτώσεις –οι οποίες είναι πιο ορατές διά γυμνού οφθαλμού και γενικά πολύ περισσότερο αξιοποιημένες από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης αλλά και καλύτερα μελετημένες από την επιστημονική βιβλιογραφία–, αλλά εξίσου ενδιαφέρον είναι να παρατηρήσουμε το συνεχές των ενδιάμεσων θέσεων.

Σε αυτή τη μελέτη, οι στατιστικές μονάδες είναι οι χώρες μέλη και οι χώρες εταίροι του ΟΟΣΑ (n = 41). Επιλέξαμε ένα σύνολο από οκτώ μεταβλητές σχετικές με την κοινωνικοοικονομική κατάσταση των χωρών, με κριτήριο να είναι καλά τεκμηριωμένες και διαθέσιμες και για τις δύο χρονολογίες. Προχωρήσαμε σε μια ανάλυση PCA με τα δεδομένα του 2010 και στη συνέχεια σε μια δεύτερη PCA με τα δεδομένα του 2018 με βάση το ίδιο σύνολο ενεργών μεταβλητών.

Η επιλογή των ενεργών μεταβλητών έχει στόχο να προσπαθήσει να συλλάβει τις διαφορετικές μορφές πόρων, όπως το ΑΕΠ, η απασχόληση και η πρόσβαση στη στέγαση κ.λπ., και τις κοινωνικές ευαλωτότητες, όπως αυτές μετριοούνται μέσω του ποσοστού ευάλωτης απασχόλησης και της μακροχρόνιας ανεργίας.

32. Να επισημάνουμε ότι οι πιο πρόσφατες στατιστικές αναλύσεις αφορούν τα έτη 2017 και 2018.

33. Βλ. Lebaron, F. (2006). *L'Enquête Quantitative en Sciences Sociales. Recueil et Analyse des Données*, Paris: Dunod· Oberti, M. et Préteceille, E. (2016). *La Ségrégation Urbaine*, Paris: La Découverte.

Πίνακας 2: Ενεργές μεταβλητές, ορισμοί και πηγές

Ενεργές μεταβλητές	Ορισμός	Πηγές
Κατά κεφαλήν ΑΕΠ ³⁴	Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν διαιρεμένο με τον πληθυσμό στα μέσα του έτους. Τα δεδομένα είναι διαθέσιμα στην τρέχουσα τιμή του αμερικανικού δολαρίου.	https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD
Ποσοστό απασχόλησης	Το ποσοστό απασχόλησης αναφέρεται στο τμήμα εκείνο του ενήλικου πληθυσμού (άτομα ηλικίας 25 έως 64 ετών) που δηλώνουν ότι έχουν εργαστεί έναντι αμοιβής για τουλάχιστον μία ώρα κατά την προηγούμενη εβδομάδα. ³⁵	https://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=HSL&Coords=%5bVARIABLE%5d.%5b3_1%5d&ShowOnWeb=true&Lang=en
Ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας	Αριθμός των ατόμων που είναι άνεργα για ένα έτος ή περισσότερο, υπολογισμένος σε ποσοστό επί του εργατικού δυναμικού (το άθροισμα των απασχολούμενων και των ανέργων). Ως άνεργα ορίζονται τα άτομα εκείνα που δεν εργάζονται επί του παρόντος αλλά είναι έτοιμα να το κάνουν και αναζητούν ενεργητικά εργασία.	https://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=BLI&Coords=%5bINDICATOR%5d.%5bJE_LTUR%5d&ShowOnWeb=true&Lang=enLTUR%5d&ShowOnWeb=true&Lang=en
Ευάλωτη απασχόληση	Αριθμός υπόχρεων σε καταβολή εισφορών απασχολούμενων σε οικιακά επαγγέλματα και ελεύθερων επαγγελματιών, υπολογισμένος σε ποσοστό επί του συνόλου απασχολούμενων.	https://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.VULN.ZS

34. Το ΑΕΠ είναι το άθροισμα της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας όλων των παραγωγών που κατοικούν σε μια οικονομική επικράτεια, στο οποίο προστίθενται οι φόροι επί των προϊόντων και από το οποίο αφαιρούνται οι επιδοτήσεις που δεν περιλαμβάνονται στην αξία των προϊόντων. Υπολογίζεται χωρίς να αφαιρείται η υποτίμηση των παραγόμενων αγαθών ή η εξάντληση και η επιδείνωση της κατάστασης των φυσικών πόρων.

35. Περιλαμβάνει επίσης τα πρόσωπα που, ενώ απασχολούνται ήδη σε μια θέση εργασίας, απουσίαζαν προσωρινά από τη δουλειά τους κατά την περίοδο αναφοράς της έρευνας, διατηρώντας, ωστόσο, παράλληλα μια τυπική σχέση με την εργασία τους (για παράδειγμα, λόγω γονικής άδειας, άδειας ασθένειας ή ετήσιας άδειας).

Οικονομική δυνατότητα στέγασης	Το μερίδιο του προσαρμοσμένου ακαθάριστου διαθέσιμου εισοδήματος που μένει στο νοικοκυριό μετά την αφαίρεση των εξόδων στέγασης. Τα έξοδα στέγασης περιλαμβάνουν το ενοίκιο (συμπεριλαμβανομένων των ενοικίων που δεν καταβάλλονται για κατοικίες που χρησιμοποιούνται από τους ιδιοκτήτες τους) και τη συντήρηση (έξοδα επισκευής της κατοικίας, συμπεριλαμβανομένων των διάφορων υπηρεσιών).	https://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=HSL&Coords=%5bVARIABLE%5d.%5b2_1%5d&ShowOnWeb=true&Lang=en
Νοικοκυριά με πρόσβαση υψηλής ταχύτητας στο Διαδίκτυο	Το μερίδιο των νοικοκυριών με υψηλή ταχύτητα στο Διαδίκτυο.	https://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=HSL&Coords=%5bVARIABLE%5d.%5b2_5%5d&ShowOnWeb=true&Lang=en
Προσδόκιμο ζωής κατά τη γέννηση	Το προσδόκιμο ζωής κατά τη γέννηση είναι ένας δείκτης που συνοψίζει τα ποσοστά θνησιμότητας και αναφέρεται στον αριθμό των ετών που μπορεί να ελπίζει ότι θα ζήσει ένα παιδί που γεννιέται σήμερα με βάση τα ποσοστά θνησιμότητας ανά ηλικία που ισχύουν την τρέχουσα στιγμή.	https://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=HSL&Coords=%5bVARIABLE%5d.%5b4_1%5d&ShowOnWeb=true&Lang=en
Κοινωνική στήριξη	Το ποσοστό των ατόμων που απάντησαν «ναι» στο ερώτημα (ναι/όχι): «Αν αντιμετωπίζετε κάποιο πρόβλημα, έχετε συγγενείς ή φίλους στους οποίους μπορείτε να βασιστείτε για να πάρετε βοήθεια όποτε τη χρειάζεστε ή όχι;» ³⁶	https://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=HSL&Coords=%5bVARIABLE%5d.%5b10_2%5d&ShowOnWeb=true&Lang=en

Αυτές οι ενεργές μεταβλητές θα διαμορφώσουν τον κοινωνικοοικονομικό χώρο το 2010 και στη συνέχεια το 2018. Προσδιορίζουν την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη του συνόλου των χωρών και ιδιαίτερα ορισμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της απασχόλη-

36. Για τους εθνικούς μέσους όρους, τα δεδομένα συγκεντρώνονται από όλα τα διαθέσιμα έτη σε μια τριετή περίοδο (π.χ. 2016-2018) για τη βελτίωση της ακρίβειας των εκτιμήσεων· για τη δήλωση των ανισοτήτων, τα δεδομένα συγκεντρώνονται για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα (2010-2018). Η πηγή αυτών των δεδομένων είναι η δημοσκόπηση Gallup World Poll, η οποία γίνεται με δείγματα περίπου 1.000 ατόμων ανά χώρα κάθε χρόνο. Τα χαρακτηριστικά του δείγματος έχουν προσδιοριστεί εκ των προτέρων, ώστε να είναι αντιπροσωπευτικό σε εθνικό επίπεδο του πληθυσμού ηλικίας 15 ετών και άνω (συμπεριλαμβανομένων των αγροτικών περιοχών).

σης. Οι μεταβλητές «μακροχρόνια ανεργία» και «ευάλωτη απασχόληση» είναι πολύ ενδιαφέρουσες όσον αφορά τους πιο πρόσφατους οικονομικούς μετασχηματισμούς που παρατηρούνται σε κάποιες καπιταλιστικές κοινωνίες και στην ψηφιακή οικονομία, η οποία γνωρίζει μεγάλη ακμή από τη δεκαετία του 2000.

Για να διερευνήσουμε την υπόθεση σύμφωνα με την οποία οι εξελίξεις στην κοινωνικο-οικονομική κατάσταση των χωρών συνδέονται με την ευδαιμονία, επιλέξαμε δέκα περίπου ακόμη επεξηγηματικές μεταβλητές. Ακολουθώντας την ίδια λογική επιλογής που χρησιμοποιήσαμε και για τις ενεργές μεταβλητές, συγκεντρώσαμε για τις συμπληρωματικές μεταβλητές ένα σύνολο δέκα μεταβλητών που έχουν στόχο να συμπεριλάβουν τόσο πληροφορίες σχετικά με έναν ορισμένο αριθμό κοινωνικών παθολογιών όσο και πληροφορίες ικανές να ερμηνευθούν ως υποκειμενικές, όπως η ικανοποίηση από τη ζωή και η αίσθηση ασφάλειας όταν περπατάμε στον δρόμο τη νύχτα ή ακόμη η εκλογική συμμετοχή ως δείκτης πολιτειακής δέσμευσης.

Πίνακας 3: Πρόσθετες μεταβλητές, 2010

Επεξηγηματικές μεταβλητές	Ορισμός	Πηγές
Επισφάλεια στην εργασία που συνδέεται με την ανεργία	Η επισφάλεια στην αγορά εργασίας αναφέρεται στην αναμενόμενη χρηματική απώλεια που θα πρέπει να υποστεί ένας μισθωτός αν βρεθεί και παραμείνει σε κατάσταση ανεργίας, εκφραζόμενη σε ποσοστό επί των προηγούμενων αποδοχών του. Αυτή η απώλεια εξαρτάται από τον κίνδυνο να ξαναμείνει άνεργος, την προβλεπόμενη διάρκεια της ανεργίας και τον μετριασμό αυτών των απωλειών που εξασφαλίζεται από βοηθήματα ανεργίας. ³⁷	https://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=HSL&Coords=%5bVARIABLE%5d.%5b3_6%5d&ShowOnWeb=true&Lang=en

37. Το κατώφλι έχει οριστεί στις 50 ώρες διότι, αν λάβουμε υπόψη τη μετακίνηση προς και από τη δουλειά, τις μη αμειβόμενες εργασίες που διεκπεραιώνει κάθε άνθρωπος και τις βασικές ανάγκες (όπως ο ύπνος και το φαγητό), οι εργαζόμενοι που συνήθως εργάζονται περισσότερες από 50 ώρες την εβδομάδα είναι πιθανό να καταλήξουν με πολύ λίγες ώρες (μία ή δύο την ημέρα) για όλες τις άλλες δραστηριότητες. Επιπλέον, στις χώρες στις οποίες υπάρχουν κανονισμοί για τον μέγιστο αριθμό ωρών εργασίας, ο αριθμός αυτός περιορίζεται κατά κανόνα στις 48 ώρες την εβδομάδα.

Πολλές ώρες αμειβόμενης εργασίας	Οι πολλές ώρες αμειβόμενης εργασίας αναφέρονται στο μερίδιο εκείνο των εργαζομένων (όλων των ηλικιών) οι οποίοι εργάζονται συνήθως τουλάχιστον 50 ώρες την εβδομάδα.	https://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=HSL&Coords=%5bVARIABLE%5d.%5b3_3%5d&ShowOnWeb=true&Lang=en
Νέοι χωρίς εργασία και χωρίς κατάρτιση ³⁸	Οι νέοι χωρίς δουλειά, εκπαίδευση ή κατάρτιση αντιστοιχούν στον αριθμό των νέων (δηλαδή άτομα ηλικίας 15 έως 24 ετών) που δεν εργάζονται, δεν παρακολουθούν κάποια βαθμίδα της εκπαίδευσης ούτε παρακολουθούν κάποια κατάρτιση, εκφραζόμενοι ως ποσοστό επί του πληθυσμού της ίδιας ηλικίας. Η εκπαίδευση και η κατάρτιση αναφέρονται σε μαθήματα που το άτομο παρακολουθεί τη στιγμή της έρευνας στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας, είτε σε μαθήματα των τεσσάρων εβδομάδων που προηγούνται της έρευνας είτε σε προγράμματα κατάρτισης μικρότερης διάρκειας.	https://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=HSL&Coords=%5bVARIABLE%5d.%5b3_4%5d&ShowOnWeb=true&Lang=en
Κατώφλι σχετικής φτώχειας	Ποσοστό των ατόμων των οποίων το διαθέσιμο εισόδημα νοικοκυριού είναι κατώτερο από το 50% του εθνικού μέσου όρου (δηλαδή σχετική χρηματική φτώχεια). ³⁹	https://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=HSL&Coords=%5bVARIABLE%5d.%5b1_4%5d&ShowOnWeb=true&Lang=en

38. Σε χώρες με χαμηλά εισοδήματα, ο δείκτης αυτός θα πρέπει αναλυθεί σε συνδυασμό με το μερίδιο των νέων που απασχολούνται σε ευάλωτες και άτυπες θέσεις εργασίας, προκειμένου να γίνει καλύτερα κατανοητή η περιθωριοποίηση των νέων στην αγορά εργασίας (ΔΟΕ, 2015).

39. Αυτοί οι δείκτες βασίζονται στην έννοια του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών, όπως αυτό μετρείται σε μικροδομημένα – δηλαδή, το εισόδημα από εργασία, συντάξεις ή επιδόματα που λαμβάνουν όλα μαζί τα μέλη του νοικοκυριού (ακαθάριστο εισόδημα, εισόδημα από άσκηση ελεύθερου επαγγέλματος, εισόδημα κεφαλαίου), συν τις τρέχουσες χρηματικές μεταβιβάσεις, μετά την αφαίρεση των φόρων περιουσίας και των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης που πληρώνουν οι εργαζόμενοι, καθώς και των τρεχουσών μεταβιβάσεων που καταβάλλονται σε άλλα νοικοκυριά. Το διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών «προσαρμόζεται» βάσει μιας κλίμακας ισοδυναμίας που διαιρεί το εισόδημα των νοικοκυριών με την τετραγωνική ρίζα του μεγέθους των νοικοκυριών, προκειμένου να ληφθούν υπόψη οι οικονομίες κλίμακας στις ανάγκες των νοικοκυριών (δηλαδή, η ιδέα σύμφωνα με την οποία κάθε πρόσθετο μέλος του νοικοκυριού δεν χρειάζεται τίποτε λιγότερο από μια αναλογική αύξηση του εισοδήματος του νοικοκυριού ώστε να διατηρηθεί ένα δεδομένο επίπεδο ευημερίας).

Ποσοστά θνησιμότητας συνδεδεμένα με αυτοκτονία, κατανάλωση αλκοόλ και χρήση ναρκωτικών ουσιών	Οι θάνατοι από αυτοκτονία, κατάχρηση αλκοόλ και υπερβολική δόση ναρκωτικών ουσιών αποτελούν ένα αντικειμενικό μέτρο των σοβαρών ψυχικών ασθενειών και των εθισμών. Ο δείκτης που χρησιμοποιείται εδώ προέρχεται από επίσημα αρχεία θανάτων και αναφέρεται στους θανάτους που οφείλονται σε αυτοκτονία, κατάχρηση αλκοόλ και υπερβολική δόση ναρκωτικών ανά 100.000 άτομα.	https://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=HSL&Coords=%5bVARIABLE%5d.%5b4_4%5d&ShowOnWeb=true&Lang=en
Ατμοσφαιρική ρύπανση εξωτερικού χώρου	Το μερίδιο του πληθυσμού που ζει σε περιοχές όπου οι ετήσιες συγκεντρώσεις λεπτών σωματιδίων με διάμετρο μικρότερη από 2,5 μικρόμετρα (αναφέρεται ως PM 2,5) υπερβαίνουν τη συνιστώμενη τιμή του ΠΟΥ για την ποιότητα του αέρα 10 μικρογραμμάτων ανά κυβικό μέτρο.	https://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=HSL&Coords=%5bVARIABLE%5d.%5b6_2%5d&ShowOnWeb=true&Lang=en
Ικανοποίηση απέναντι στη ζωή	Η ικανοποίηση από τη ζωή μετρείται με τη βοήθεια δημοσκοπικών ερωτήσεων που αφορούν τη συνολική ικανοποίηση από τη ζωή σε μια κλίμακα από το 0 έως το 10. ⁴⁰	https://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=HSL&Coords=%5bVARIABLE%5d.%5b7_1%5d&ShowOnWeb=true&Lang=en
Ανθρωποκτονίες	Οι ανθρωποκτονίες αναφέρονται σε στατιστικά στοιχεία για τις αιτίες θανάτου τα οποία έχουν αντληθεί από συστήματα καταγραφής σε επίσημα μπτρώα, τα οποία καταρτίζονται από τις εθνικές αρχές και συγκεντρώνονται στη συνέχεια από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (ΠΟΥ).	https://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=HSL&Coords=%5bVARIABLE%5d.%5b8_1%5d&ShowOnWeb=true&Lang=en

40. Σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές του ΟΟΣΑ για τη μέτρηση της υποκειμενικής ευημερίας, η μορφή διατύπωσης της ερώτησης που χρησιμοποιείται κατά κανόνα στις χώρες του ΟΟΣΑ είναι: «Συνολικά, σε ποιο βαθμό αισθάνεστε ικανοποιημένοι από τη ζωή σας γενικά αυτές τις μέρες;», συνοδευόμενη από μια κλίμακα απαντήσεων που κυμαίνονται από 0 έως 10, όπου το 0 αντιστοιχεί στο «καθόλου ικανοποιημένος/η» και το 10 στο «απόλυτα ικανοποιημένος/η».

Αίσθημα ασφάλειας τη νύχτα	Ο δείκτης «αίσθημα ασφάλειας» βασίζεται στην ερώτηση της δημοσκόπησης: «Αισθάνεστε ασφαλείς όταν περπατάτε μόνος/η το βράδυ στην πόλη ή στη γειτονιά όπου ζείτε;» Τα δεδομένα που παρουσιάζονται εδώ αντιπροσωπεύουν το μερίδιο όλων των ερωτηθέντων που απάντησαν «ναι» σε αυτή την ερώτηση, υπολογισμένων κατά μέσο όρο για μια περίοδο τριών ετών.	https://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=HSL&Coords=%5bVARIABLE%5d.%5b8_2%5d&ShowOnWeb=true&Lang=en
Τροχαία ατυχήματα	Οι θάνατοι στον δρόμο αφορούν κάθε άνθρωπο που σκοτώνεται ακαριαία ή πεθαίνει εντός 30 ημερών έπειτα από ατύχημα στον δρόμο, εξαιρουμένων των αυτοκτονιών. Τα στοιχεία που παρουσιάζονται εδώ προέρχονται από τη διεθνή βάση δεδομένων για την οδική κυκλοφορία και τα ατυχήματα (IRTAD).	https://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=HSL&Coords=%5bVARIABLE%5d.%5b8_3%5d&ShowOnWeb=true&Lang=en

Επιλέξαμε το ίδιο σύνολο δέκα συμπληρωματικών μεταβλητών για να μελετήσουμε τα έτη 2010 και 2018. Στον παραπάνω πίνακα μπορούμε να δούμε τους ορισμούς των μεταβλητών που εισήχθησαν το 2020 και δεν ήταν διαθέσιμες για όλες τις χώρες το 2010. Συγκεκριμένα, για το 2018, χρησιμοποιήσαμε τα δεδομένα σχετικά με τις δεξιότητες των μαθητών όπως αυτές αξιολογούνται από την έρευνα PISA, ενώ εισαγάγαμε επιπλέον την εκλογική συμμετοχή και τον χρόνο που αφιερώνεται σε δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου, μεταβλητές που το 2010 ήταν διαθέσιμες για έναν πολύ μικρότερο αριθμό χωρών.

Πίνακας 4: Οι τρεις συμπληρωματικές μεταβλητές του 2018⁴¹

Επεξηγηματικές μεταβλητές	Ορισμός	Σύνδεσμος
Δεξιότητες των μαθητών (ανάγνωση)	Οι γνωστικές δεξιότητες των μαθητών αξιολογούνται με τη βοήθεια των αποτελεσμάτων στη δοκιμασία PISA (Πρόγραμμα του ΟΟΣΑ) για το έτος 2018. Οι αξιολογήσεις PISA είναι τυποποιημένες με τρόπο ώστε ο μέσος όρος του ΟΟΣΑ να είναι 500 μονάδες, με τυπική απόκλιση 100 μονάδες.	https://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=HSL&Coords=%5bVARIABLE%5d.%5b5_3%5d&ShowOnWeb=true&Lang=en
Εκλογική συμμετοχή	Το ποσοστό συμμετοχής στις εκλογικές διαδικασίες ορίζεται ως η αναλογία του αριθμού των ανθρώπων που ψήφισαν σε μια εκλογική διαδικασία (είτε η ψήφος τους ήταν έγκυρη είτε όχι) προς τον πληθυσμό που είναι εγγεγραμμένος στα εκλογικά μητρώα. ⁴²	https://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=BLI&Coords=%5bINDICATOR%5d.%5bCG_VOTO%5d&ShowOnWeb=true&Lang=en
Δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου και χρόνος προσωπικής φροντίδας	Αυτός ο δείκτης μετρά τον αριθμό των λεπτών (ή ωρών) μέσα στην ημέρα τον οποίο οι εργαζόμενοι πλήρους απασχόλησης αφιερώνουν κατά μέσο όρο σε δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου και στην προσωπική τους φροντίδα. ⁴³	https://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=BLI&Coords=%5bINDICATOR%5d.%5bWL_TNOW%5d&ShowOnWeb=true&Lang=en

41. Διαφορετικές από τις συμπληρωματικές μεταβλητές του 2010.

42. Δεδομένου ότι τα θεσμικά χαρακτηριστικά των εκλογικών συστημάτων ποικίλλουν σε μεγάλο βαθμό από τη μία χώρα στην άλλη και ανάλογα με το είδος της εκλογικής διαδικασίας, ο δείκτης αναφέρεται στις εκλογές (κοινοβουλευτικές ή προεδρικές) που προσέλκυσαν τον μεγαλύτερο αριθμό ψηφοφόρων σε κάθε χώρα.

43. Οι δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου περιλαμβάνουν ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων εσωτερικού και εξωτερικού χώρου, όπως το περπάτημα και η πεζοπορία, τα αθλήματα, οι ψυχαγωγικές και πολιτιστικές δραστηριότητες, η κοινωνικοποίηση με τους φίλους και με την οικογένεια, ο εθελοντισμός, ο μεσημεριανός ύπνος, τα παιχνίδια, η τηλεόραση, η χρήση υπολογιστών, η κηπουρική για λόγους αναψυχής κ.λπ. Οι δραστηριότητες προσωπικής φροντίδας περιλαμβάνουν τον ύπνο (όχι όμως και τον μεσημεριανό ύπνο), καθετί που τρώμε ή πίνουμε και άλλες οικιακές, ιατρικές ή προσωπικές υπηρεσίες (υγιεινή, επισκέψεις στον γιατρό, στο κομμωτήριο κ.λπ.) τις οποίες χρησιμοποιούν οι ερωτηθέντες. Περιλαμβάνεται επίσης ο χρόνος μετακίνησης που απαιτούν οι προσωπικές φροντίδες. Οι πληροφορίες συλλέγονται συνήθως μέσω εθνικών δημοσκοπήσεων για τη χρήση του χρόνου, στις οποίες οι συμμετέχοντες καλούνται να κρατήσουν ένα ημερολόγιο των δραστηριοτήτων τους επί μία ή περισσότερες αντιπροσωπευτικές ημέρες για μια δεδομένη περίοδο.

Η ανάλυση κύριων συνιστωσών

Υιοθετώντας την προοπτική που ανέπτυξε ο Frédéric Lebaron (2006) στην περιπτωσιολογική μελέτη του για τις ευρωπαϊκές χώρες, οι επεξηγηματικές μεταβλητές που προτείνονται εδώ μπορούν να θεωρηθούν δείκτες κοινωνικών παθολογιών (η θνησιμότητα από τροχαία ατυχήματα, οι ανθρωποκτονίες, η ατμοσφαιρική ρύπανση, το κατώφλι σχετικής φτώχειας κ.λπ.), αλλά και δείκτες κοινωνικής υγείας (ικανοποίηση από τη ζωή, δεξιότητες των μαθητών και των μαθητριών, εκλογική συμμετοχή, χρόνος αφιερωμένος σε δραστηριότητες της σχολής και στη φροντίδα του εαυτού κ.λπ.), οι οποίοι βρίσκονται σε διάλογο με τον δείκτη κοινωνικής υγείας που προτάθηκε από τις Marquie-Luisa Miringoff και Sandra Ordpycke.⁴⁴ Συγκεντρώνοντας αυτές τις πληροφορίες και υπερθέτοντάς τες στον χώρο που διαμορφώνουν οι χώρες του ΟΟΣΑ, έχουμε στη διάθεσή μας μια ενδιαφέρουσα σύνθεση για να ενθαρρύνουμε την έρευνα και την επεξεργασία νέων υποθέσεων εργασίας σχετικά με το θέμα.

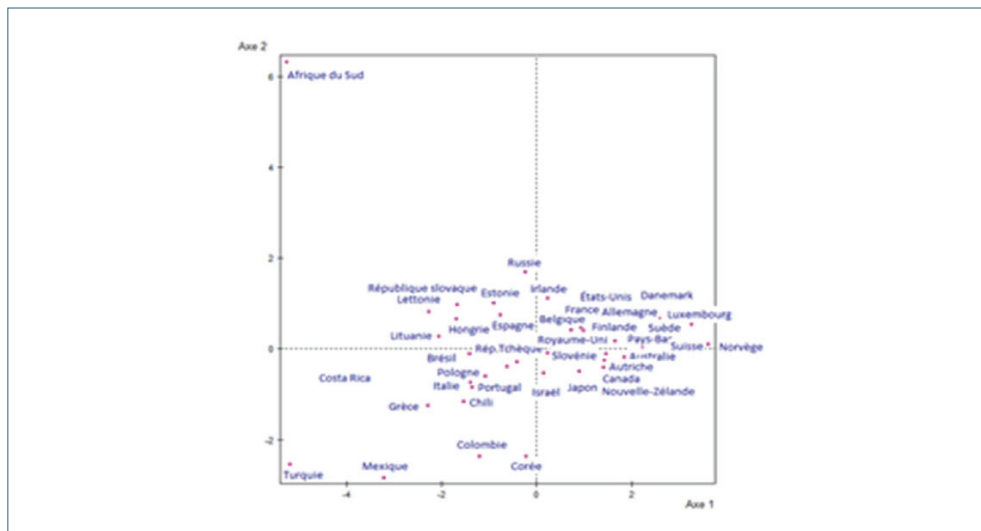
Πραγματοποιήσαμε μια τυπική PCA για να τοποθετήσουμε όλες τις μεταβλητές σε μια κοινή κλίμακα και να τους δώσουμε την ίδια βαρύτητα στη σύνθεση των κύριων αξόνων. Αν η κατασκευή του χώρου πραγματοποιήθηκε με τις ίδιες ενεργές μεταβλητές, το 2010 και το 2020, θα είμαστε σε θέση να εντοπίσουμε ορισμένες επιπτώσεις της κρίσης του 2008 στην υποβάθμιση της ποιότητας της εργασίας, στην αύξηση της ανεργίας και στις οικονομικές επιδόσεις των χωρών.

Κάποια στοιχειώδη περιγραφικά στατιστικά στοιχεία για τις ενεργές μεταβλητές επιτρέπουν μια πρώτη εξέταση του χώρου που ορίζουν οι χώρες του ΟΟΣΑ. Κατ' αρχάς, το μέσο κατά κεφαλήν ΑΕΠ το 2010 ήταν 36.273,90 δολάρια ανά έτος και 37.8885 δολάρια το 2018. Ο μέσος όρος του ποσοστού απασχόλησης ήταν 71% το 2010 και 76% το 2018. Η πρόσβαση στη στέγαση συνοδεύει τους δύο τελευταίους δείκτες, με μέσο όρο 74% το 2010 και 79,3% το 2018. Η ευάλωτη απασχόληση έπληττε κατά μέσο όρο το 13,5% των εργαζομένων το 2010 και το 12,9% το 2018. Ακόμη και οι μέσοι όροι για τη μακροχρόνια ανεργία παρουσίασαν μικρή μείωση, από 3,4% το 2010 σε 2,8% το 2018. Χωρίς αμφιβολία, η πιο εμφανής πρόοδος κατά τη διάρκεια εκείνης της περιόδου υπήρξε η πρόσβαση των νοικοκυριών στο Διαδίκτυο, η οποία αυξήθηκε από 64% το 2010 σε 83% το 2018. Ωστόσο, τα αποτελέσματα της PCA αποκαλύπτουν ότι οι μέσοι όροι δεν αφήνουν να διαφανεί η ποικιλομορφία που επικρατεί σε αυτόν τον από όλες τις απόψεις πλούσιο και ακμάζοντα μικρόκοσμο του πλανήτη.

44. Miringoff, M.-L. and Ordpycke, S. (2008). *America's Social Health, Putting Social Issues Back on the Public Agenda*, New York: Routledge.

Παρατηρώντας το 2010, βλέπουμε ότι ο χώρος που διαμορφώνουν οι χώρες του ΟΟΣΑ αποτελείται από ένα πυκνό νέφος το οποίο περιλαμβάνει τα εύπορα έθνη. Επειδή τα έθνη αυτά είναι παραπλήσια σε σχέση με τις επιλεγμένες ενεργές μεταβλητές, εμφανίζονται πολύ κοντά το ένα στο άλλο στο κάτω αριστερά και στο πάνω αριστερά τεταρτημόριο. Τα δεδομένα του 2018 υποδεικνύουν μια πολύ μεγαλύτερη κοινωνικοοικονομική διαφοροποίηση μεταξύ των χωρών, μελών και εταιρίων, του ΟΟΣΑ. Ωστόσο, το αποτέλεσμα αυτό εν μέρει οφείλεται στις ιδιαιτερότητες των δεδομένων του 2010 (ιδίως στις ακραίες τιμές της Νότιας Αφρικής σε ορισμένες μεταβλητές που έχουν ως αποτέλεσμα η χώρα αυτή να συμβάλλει σε ακραίο βαθμό στη διαμόρφωση των δύο πρώτων αξόνων).

Σχήμα 1: Νέφη χωρών (2010) στους άξονες 1 και 2

Πίνακας 5: Ιδιοτιμές

Αριθμός	Ιδιοτιμή	Ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
1	1,9713	3,5094	5,0475
2	0,9109	1,6217	2,3324
3	0,6528	1,1622	1,6715
4	0,3329	0,5927	0,8524
5	0,2126	0,3784	0,5443

Πίνακας 6: Λαπλασιανά διαστήματα του Anderson (κατώφλι: 0,95)

Αριθμός	Κατώτατο όριο	Ιδιοτιμή	Ανώτατο όριο
1	1,9713	3,5094	5,0475
2	0,9109	1,6217	2,3324
3	0,6528	1,1622	1,6715
4	0,3329	0,5927	0,8524
5	0,2126	0,3784	0,5443

Οι παραπάνω πίνακες μας επιτρέπουν να προσδιορίσουμε τη συμβολή κάθε άξονα στον ορισμό του κοινωνικοοικονομικού χώρου που διαμορφώνουν οι χώρες το 2010 (Σχήμα 1). Εστιάζουμε την προσοχή μας στην ανάλυση των πρώτων τριών αξόνων των οποίων η ιδιοτιμή είναι μεγαλύτερη από 1. Οι τρεις αυτοί άξονες ερμηνεύουν το 78,67% της συνολικής διακύμανσης του χώρου.

Ξεκινάμε μελετώντας τις μεταβλητές με τις υψηλότερες συσχετίσεις στους άξονες 1 και 2, οι οποίοι ερμηνεύουν από κοινού το 64,1% της διακύμανσης του νέφους. Ο Πίνακας 7 παρουσιάζει τις τιμές των συσχετίσεων και θα καθοδηγήσει τη μελέτη αυτή για το 2010.

Πίνακας 7: Συσχετισμοί των ενεργών μεταβλητών με τους παράγοντες (2010)

Μεταβλητές	Άξονας 1	Άξονας 2
Κατά κεφαλήν ΑΕΠ	0,80	0,10
Ποσοστό απασχόλησης	0,90	-0,09
Ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας	-0,62	0,64
Ευάλωτη απασχόληση (% των μισθωτών)	-0,53	-0,64
Πρόσβαση στη στέγαση	0,18	-0,32
Νοικοκυριά με πρόσβαση σε Ίντερνετ υψηλής ταχύτητας	0,71	0,21
Προσδόκιμο ζωής κατά τη γέννηση	0,54	-0,67
Κοινωνική στήριξη	0,75	0,44

Βασιζόμενοι στους συντελεστές συσχετίσεων (Πίνακας 7) και στη συνέχεια στον κύκλο συσχετίσεων, μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα τη θέση των χωρών μέσα στον χώρο, όπως αυτός απεικονίζεται στο Σχήμα 1. Το 2010, οι μεταβλητές με τις υψηλότερες

συσχετίσεις στον άξονα 1 είναι το ποσοστό απασχόλησης (+0,90), έπειτα το κατά κεφαλήν ΑΕΠ (+0,80), η κοινωνική στήριξη (+0,75) και ακολουθεί η πρόσβαση στο Διαδίκτυο από το σπίτι (+0,71). Τις ασθενέστερες συσχετίσεις παρουσιάζουν το ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας (-0,62) και η ευάλωτη απασχόληση (-0,53). Όπως ήταν αναμενόμενο, το προσδόκιμο ζωής κατά τη γέννηση συσχετίζεται επίσης με τον άξονα 1 (+0,54).

Τοποθετημένες στη δεξιά πλευρά του Σχήματος 1, η Νορβηγία, το Λουξεμβούργο, η Σουηδία και η Ελβετία καταλάμβαναν ακραίες θέσεις στον άξονα 1. Αυτές οι θέσεις τις καθιστούν «προνομιούχες» χώρες ακόμη και σε σύγκριση με τις θέσεις άλλων χωρών, όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και η Γαλλία, που κατέχουν πιο ενδιάμεσες θέσεις στον άξονα 1. Στα αριστερά του Σχήματος 1 βλέπουμε τη Νότια Αφρική και την Τουρκία, οι οποίες κατέχουν πολύ παραπλήσιες ακραίες θέσεις στον άξονα 1, αλλά εντελώς αντίθετες ως προς τον άξονα 2 (Σχήμα 1). Η Ισπανία, το Ηνωμένο Βασίλειο και η Σλοβενία καταλαμβάνουν ενδιάμεσες θέσεις στον άξονα 1. Το 2010, η Ελλάδα ήδη καταλάμβανε στον άξονα 1 μια θέση που την έφερνε κοντά σε χώρες της Νότιας Αμερικής, όπως η Χιλή, η Κολομβία ή η Βραζιλία.

Ο άξονας 1 χωρίζει τις χώρες με την καλύτερη κοινωνικοοικονομική κατάσταση από τις χώρες στις οποίες παρατηρούνται τα υψηλότερα ποσοστά μακροχρόνιας ανεργίας και τα υψηλότερα ποσοστά ευάλωτης απασχόλησης. Με μια λέξη, μπορούμε να πούμε ότι είναι ο άξονας της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης και της κοινωνικοοικονομικής ολοκλήρωσης. Απομακρύνει τον πόλο των πλουσιότερων ευρωπαϊκών χωρών, οι οποίες είναι θεμελιωμένες στο ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο και χαρακτηρίζονται από τον συνδυασμό πλούτου και κοινωνικής προστασίας –όπως η Σουηδία και το Λουξεμβούργο–, από τις χώρες της Ευρώπης όπου το κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι χαμηλότερο και η αναλογία του απασχολούμενου πληθυσμού ασθενέστερη, όπως η Ελλάδα, η Πολωνία ή η Ιταλία. Το αποτέλεσμα αυτό εντοπίστηκε και περιγράφηκε πολύ καλά με δεδομένα από το έτος 2000.⁴⁵ Είναι επίσης εκπληκτικό σε ποιο βαθμό ένας δείκτης κοινωνικού κεφαλαίου, ο οποίος εδώ μετρείται μέσω της μεταβλητής της κοινωνικής στήριξης, συσχετίζεται τόσο έντονα με τον άξονα 1.

Ο άξονας 2 παρουσιάζει σε γενικές γραμμές μεγαλύτερο ενδιαφέρον διότι μας επιτρέπει να κατανοήσουμε διαστάσεις που είναι λιγότερο προφανείς και στις οποίες έχει κάποιες φορές δοθεί μικρότερη προσοχή στη βιβλιογραφία. Το 2010, οι μεταβλητές που παρουσίαζαν τις υψηλότερες (αρνητικές) συσχετίσεις στον άξονα 2 ήταν κατ' αρχάς το προσδόκιμο ζωής (-0,67) και στην ίδια πλευρά του άξονα η ευάλωτη απασχόληση (-0,64), ενώ (θετικά) συσχετιζόνταν με τον άξονα η μακροχρόνια ανεργία (+0,64) και η κοινωνική στήριξη

45. Lebaron, F. (2006). *L'Enquête Quantitative en Sciences Sociales. Recueil et Analyse des Données*, Paris: Dunod.

(+0,44). Να επισημάνουμε ότι η οικονομική δυνατότητα στέγασης δεν παρουσιάζει υψηλή φόρτιση στους άξονες 1 και 2, ενώ αντίθετα παρουσιάζει πολύ υψηλή φόρτιση στον άξονα 3 (+0,83) (Πίνακας 7). Η δεύτερη συμβολή στον άξονα 3 είναι ο δείκτης των οικογενειών με πρόσβαση στο Διαδίκτυο (-0,38).

Ο άξονας 2 μάς παραπέμπει στο ζήτημα της ποιότητας της εργασίας. Είναι ενδιαφέρον να τονίσουμε εδώ ότι αυτός ο δείκτης παρουσιάζει πολύ υψηλή συσχέτιση με το προσδόκιμο ζωής και επίσης παρουσιάζει υψηλή αρνητική συσχέτιση με το επίπεδο μακροχρόνιας ανεργίας.

Η τρίτη συνιστώσα συνίσταται στη συμβολή της διάστασης της στέγασης. Η πρόσβαση στη στέγαση είναι μια θεμελιώδης διάσταση για την ευδαιμονία, αλλά η σημασία της είναι δευτερεύουσα σε σχέση με το εισόδημα και την απασχόληση.

Οι συμπληρωματικές μεταβλητές στον κοινωνικοοικονομικό χώρο του 2010

Οι συμπληρωματικές μεταβλητές εμπλουτίζουν την πολυδιάστατη προσέγγιση, φέρνοντάς την πιο κοντά στην πολυπλοκότητα της πραγματικότητας. Προκειμένου η ευδαιμονία να γίνει κατανοητή από μια πρωτότυπη οπτική γωνία, ορίσαμε ως συμπληρωματικές μεταβλητές ορισμένους δείκτες που παραπέμπουν σε κοινωνικές παθολογίες, επεκτείνοντας έτσι τις προγενέστερες μελέτες για τον ευρωπαϊκό κοινωνικοοικονομικό χώρο. Η έννοια των κοινωνικών παθολογιών βασίζεται στην έννοια της ανομίας της τυρκεμιανής παράδοσης, η οποία εγκαινιάζεται το 1897 με τη δημοσίευση του *Le Suicide*.

Μολονότι η στατιστική επίπτωση μπορεί να είναι σχετικά μικρή, οι πληροφορίες αυτές μπορούν να αποδειχθούν ιδιαίτερα αποκαλυπτικές όσον αφορά τις διαφορετικές εθνικές διαμορφώσεις. Είναι ιδιαίτερα χρήσιμες για τη διάκριση μεταξύ των κυρίαρχων και των κυριαρχούμενων πόλων του ευρωπαϊκού κοινωνικοοικονομικού χώρου, οι οποίοι βρίσκονται στα αριστερά και στα δεξιά του άξονα 2 του Σχήματος 1. Η επεξεργασία νέων στατιστικών στοιχείων μεταξύ όσων διατίθενται από τα εθνικά και διεθνή στατιστικά συστήματα ευνοεί αυτή την προσέγγιση και προσφέρει ένα ευρύ φάσμα δυνατοτήτων. Μεταξύ των πολλών στατιστικών στοιχείων που προσφέρονται στις βάσεις δεδομένων του ΟΟΣΑ, επιλέξαμε να επικεντρωθούμε στη διάσταση της απασχόλησης, με τρεις συμπληρωματικούς δείκτες, και στη φτώχεια, καθώς και στα ποσοστά ανθρωποκτονιών, αυτοκτονιών και θανάτων λόγω αλκοόλ και ναρκωτικών, θανάτων από τροχαία κ.λπ.

Πίνακας 8: Συσχετίσεις των επεξηγηματικών μεταβλητών με τους παράγοντες

Μεταβλητές	Άξονας 1	Άξονας 2
Επισφάλεια της απασχόλησης συνδεδεμένη με την ανεργία	-0,66	0,03
Πάρα πολλές ώρες αμειβόμενης εργασίας	-0,50	-0,36
Νέοι χωρίς απασχόληση και χωρίς κατάρτιση	-0,60	-0,23
Κατώφλι σχετικής φτώχειας	-0,31	-0,10
Ποσοστό θνησιμότητας συνδεδεμένο με την αυτοκτονία, την κατανάλωση αλκοόλ και τη χρήση ναρκωτικών ουσιών	0,04	0,14
Ατμοσφαιρική ρύπανση	-0,19	-0,31
Ικανοποίηση απέναντι στη ζωή	0,01	0,22
Ανθρωποκτονίες	-0,26	-0,12
Αίσθημα ασφάλειας τη νύχτα	0,57	0,43
Τροχαία ατυχήματα	-0,27	-0,07

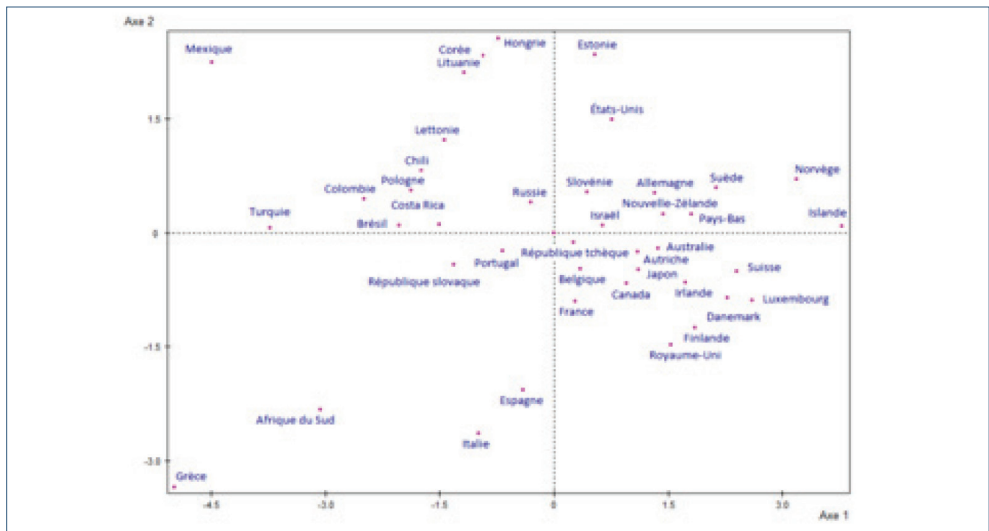
Οι συμπληρωματικές μεταβλητές με τις υψηλότερες συσχετίσεις στον άξονα 1 είναι οι δύο δείκτες της απασχόλησης οι οποίοι συσχετίζονται επιπλέον πολύ έντονα μεταξύ τους. Σε φθίνουσα σειρά συσχέτισης συναντάμε την επισφάλεια της εργασίας που συνδέεται με την ανεργία (-0,66), τους νέους χωρίς απασχόληση και χωρίς κατάρτιση (-0,60), το αίσθημα ασφάλειας όταν περπατάμε στον δρόμο τη νύχτα (+ 0,57) και τις πάρα πολλές ώρες αμειβόμενης εργασίας (-0,50). Όλες οι άλλες πληροφορίες που έχουν διατηρηθεί ως συμπληρωματικές μεταβλητές δεν παρουσιάζουν σημαντικές συσχετίσεις στον άξονα 1. Στον άξονα 2, η μεταβλητή με την υψηλότερη συσχέτιση είναι το αίσθημα ασφάλειας των πολιτών όταν περπατούν στον δρόμο τη νύχτα (+0,43). Θετική συσχέτιση παρουσιάζει επίσης το χαμηλό ποσοστό ευάλωτης εργασίας.

Το 2018

Σε σύγκριση με τα δεδομένα του 2010, οι αντιθέσεις παρουσιάζουν πολύ μικρή εξέλιξη όσον αφορά τις κύριες διαιρέσεις στον κοινωνικοοικονομικό χώρο που σχηματίζουν οι χώρες του ΟΟΣΑ το 2020. Αν εξετάσουμε παράλληλα τις δύο διαμορφώσεις του κοινωνικοοικονομικού χώρου για το 2010 και το 2018, διαπιστώνουμε ότι τα νέφη που σχηματίζουν οι χώρες είναι λιγότερο πυκνά και ότι ορισμένες χώρες έχουν μετατοπιστεί σημαντικά μέσα στον χώρο, αλλά, όπως είδαμε, το αποτέλεσμα αυτό είναι συνδεδεμένο με το γεγονός

ότι οι δύο χώροι είναι γεωμετρικά πολύ διαφορετικοί, δεδομένου ότι η Νότια Αφρική έχει μια πολύ σημαντική συμβολή στους δύο πρώτους άξονες το 2010, τάση η οποία παύει να εντοπίζεται σε τόσο μεγάλο βαθμό το 2018.

Σχήμα 2: Ο κοινωνικοοικονομικός χώρος των χωρών μελών και εταίρων του ΟΟΣΑ το 2018

Τα δεδομένα του 2018, τα οποία δημοσιεύθηκαν το 2020, υποδηλώνουν μια ακόμη πιο έντονη διαδικασία διαφοροποίησης εντός του κυρίαρχου πόλου αυτού του χώρου. Οι πολύ πλούσιες χώρες που εντοπίζονται τώρα στο κάτω δεξί τεταρτημόριο παρουσιάζουν μεγαλύτερη διασπορά. Για μερικές χώρες, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας, η σχετική θέση είναι διαφορετική.

Για να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε καλύτερα τι άλλαξε και τι έμεινε ίδιο, θα ξεκινήσουμε από την εξέταση της συμβολής των αξόνων στον καθορισμό του χώρου. Στη συνέχεια, μπορούμε να παρατηρήσουμε την κατανομή των χωρών στον κοινωνικοοικονομικό χώρο για το 2018. Οι κύκλοι συσχετίσεων των ενεργών μεταβλητών μάς βοηθούν να κατανοήσουμε πώς έχει συγκροτηθεί ο χώρος. Στη συνέχεια θα δούμε πώς συμπεριφέρονται οι συμπληρωματικές μεταβλητές.

Πίνακας 9: Ιδιοτιμές

Αριθμός	Ιδιοτιμή	Ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
1	3,2465	40,58	40,58
2	1,3644	17,05	57,64
3	1,0374	12,97	70,60
4	0,8068	10,08	80,69

Οι πρώτες τέσσερις συνιστώσες ερμηνεύουν από κοινού το 80,69% της συνολικής διακύμανσης.

Οι μεταβλητές που παρουσιάζουν τις πιο υψηλές συσχετίσεις με τον άξονα 1 είναι το κατά κεφαλήν ΑΕΠ (+0,82), η κοινωνική στήριξη (+0,76), τα νοικοκυριά με πρόσβαση στο Διαδίκτυο (+0,74), το ποσοστό απασχόλησης (+0,70), η ευάλωτη απασχόληση (-0,68), το προσδόκιμο ζωής (+0,51) και η μακροχρόνια ανεργία (-0,49).

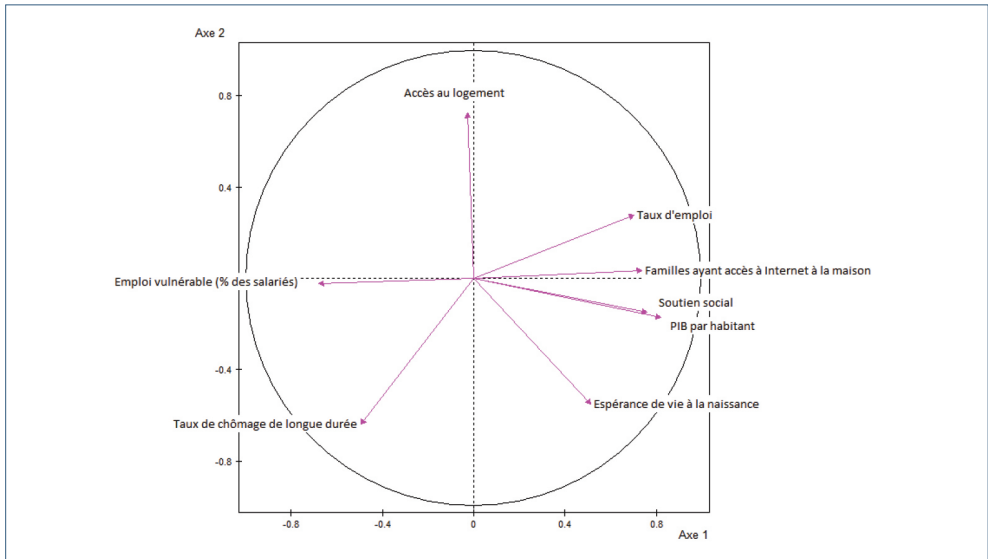
Στον άξονα 2, το 2020, οι μεταβλητές που παρουσιάζουν τις πιο υψηλές συσχετίσεις είναι κατ' αρχάς η πρόσβαση στη στέγαση (+0,73), ακολουθούμενη από τη μακροχρόνια ανεργία (-0,64) και το προσδόκιμο ζωής κατά τη γέννηση (-0,55).

Στον άξονα 3, το προσδόκιμο ζωής είναι η μεταβλητή με την υψηλότερη συσχέτιση (+0,47), έπειτα επίσης υψηλές φορτίσεις στον άξονα 3 παρουσιάζουν οι μεταβλητές της πρόσβασης στη στέγαση και του ποσοστού των οικογενειών με πρόσβαση στο Διαδίκτυο από το σπίτι (+0,42). Αρνητική συσχέτιση με τον άξονα 3 παρουσιάζουν το ποσοστό απασχόλησης (-0,39) και η κοινωνική στήριξη (-0,37).

Πίνακας 10: Φορτίσεις των ενεργών μεταβλητών στους παράγοντες

Ενεργές μεταβλητές	Άξονας 1	Άξονας 2	Άξονας 3	Άξονας 4
Κατά κεφαλήν ΑΕΠ	0,82	-0,17	0,26	-0,14
Ποσοστό απασχόλησης	0,70	0,28	-0,39	0,03
Ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας	-0,49	-0,64	-0,07	-0,52
Ευάλωτη απασχόληση (% των μισθωτών)	-0,68	-0,02	0,33	0,55
Πρόσβαση στη στέγαση	-0,02	0,73	0,42	-0,42
Νοικοκυριά με πρόσβαση υψηλής ταχύτητας στο Διαδίκτυο	0,74	0,03	0,42	0,09
Προσδόκιμο ζωής κατά τη γέννηση	0,51	-0,55	0,47	0,05
Κοινωνική στήριξη	0,76	-0,15	-0,37	0,14

Σχήμα 3: Κύκλος συσχετίσεων των ενεργών μεταβλητών το 2018

Βλέπουμε πολύ καλά ότι οι μεγάλες διχοτομήσεις που διασχίζουν τον ευρωπαϊκό κοινωνικοοικονομικό χώρο παραμένουν ουσιαστικά αμετάβλητες. Από την άλλη πλευρά, η κατάσταση των χωρών μπορεί να αλλάξει δραματικά. Από αυτή την άποψη, η Ελλάδα είναι μια

ειδική περίπτωση. Γνωρίζουμε καλά ότι η κρίση του 2008 και οι δυναμικές της δεκαετίας του 2010 οδήγησαν σε μια τεράστια αύξηση της ανεργίας. Στον χώρο που δημιουργήθηκε σε αυτή τη μελέτη, η αύξηση του ποσοστού της μακροχρόνιας ανεργίας εξώθησε την Ελλάδα σε μια ακραία θέση στον άξονα 1 και στον άξονα 2.

Το ελληνικό ΑΕΠ, η μεταβλητή που συμβάλλει περισσότερο από κάθε άλλη στον άξονα 1 το 2018, μειώθηκε από 31,997 δολάρια το 2010 σε 20,324 δολάρια· η κοινωνική στήριξη αυξήθηκε από 76% το 2010 σε 79% το 2018. Ωστόσο, η πιο σημαντική αλλαγή παρατηρείται στη μακροχρόνια ανεργία, η οποία στην Ελλάδα εκτινάχθηκε από 5% το 2010 σε 26% το 2018. Το ποσοστό ευάλωτης απασχόλησης, το οποίο ανερχόταν στο 26,6% το 2010 στην Ελλάδα, παραμένει στο 26,5% το 2020. Η πρόσβαση στη στέγαση παρέμεινε πολύ σταθερή σε σύγκριση με το 2010. Επομένως, η μείωση της απασχόλησης και η πενταπλάσια αύξηση του αριθμού των μακροχρόνια ανέργων είναι οι παράγοντες που συνέβαλαν στην τεράστια μετατόπιση της Ελλάδας στον κοινωνικοοικονομικό χώρο που κατασκευάστηκε από τα δεδομένα αυτής της μελέτης.

Χώρες όπως το Λουξεμβούργο ή η Γαλλία βρέθηκαν επίσης μετατοπισμένες προς τα αριστερά μέσα στον χώρο κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Η Γαλλία το 2020 κατέχει μια πολύ πιο ενδιάμεση θέση απ' ό,τι το 2010. Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της μειώθηκε από 45.334 δολάρια σε 41.463 δολάρια. Η αύξηση του ΑΕΠ της Νότιας Αφρικής, το οποίο την τοποθετούσε σε ακραία θέση στον άξονα 1 και στον άξονα 2 το 2010, κατάφερε αντίθετα να βελτιώσει τη θέση της χώρας το 2020 στον χώρο που διαμορφώνουν οι χώρες του ΟΟΣΑ.

Πίνακας 1 1: Συσχετίσεις των επεξηγηματικών μεταβλητών με τους παράγοντες

Συμπληρωματικές μεταβλητές	Άξονας 1	Άξονας 2	Άξονας 3
Επισφάλεια της εργασίας συνδεδεμένη με την ανεργία	-0,55	-0,48	0,18
Ποσοστό θνησιμότητας συνδεδεμένο με την αυτοκτονία, την κατανάλωση αλκοόλ και τη χρήση ναρκωτικών ουσιών	-0,25	0,08	-0,11
Δεξιότητες των μαθητών και των μαθητριών (ανάγνωση)	0,43	0,08	0,21
Ατμοσφαιρική ρύπανση	-0,41	0,02	0,02
Ικανοποίηση απέναντι στη ζωή	-0,23	-0,08	-0,19
Ανθρωποκτονίες	-0,39	0,01	-0,26
Αίσθημα ασφάλειας στον δρόμο τη νύχτα	0,73	-0,25	-0,01
Τροχαία ατυχήματα	-0,43	-0,01	-0,23
Εκλογική συμμετοχή	0,32	-0,16	0,23
Δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου και χρόνος προσωπικής φροντίδας	0,12	-0,39	0,12

Όσον αφορά τις επεξηγηματικές μεταβλητές, μας ενδιαφέρει από τον άξονα 1 η μεταβλητή «αίσθημα ασφάλειας στον δρόμο τη νύχτα», η οποία παρουσιάζει υψηλή θετική συσχέτιση με τον άξονα. Αυτός ο (πολύ ευρωπαϊκός) δείκτης προκύπτει από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων στην ερώτηση: «Αισθάνεστε ασφαλείς όταν περπατάτε μόνος/η σας το βράδυ στην πόλη ή τη γειτονιά όπου ζείτε;» Ακολουθούν η εργασιακή επισφάλεια που σχετίζεται με την ανεργία (-0,55), οι δεξιότητες των μαθητών και των μαθητριών στην ανάγνωση όπως αυτές προκύπτουν από την έρευνα PISA (+0,43) και τα τροχαία ατυχήματα (-0,43), με τα δύο τελευταία να συσχετίζονται αρνητικά μεταξύ τους. Έπεται η ατμοσφαιρική ρύπανση (-0,41) και το ποσοστό ανθρωποκτονιών (-0,39).

Στον άξονα 2, την πιο υψηλή συσχέτιση την παρουσιάζει και πάλι η μεταβλητή της εργασιακής επισφάλειας που συνδέεται με την ανεργία. Αυτή η μεταβλητή παραπέμπει ευθέως στην αστάθεια και στη δυνητική ευαλωτότητα, δεδομένου ότι ορίζεται ως η χρηματική απώλεια που αναμένεται να υποστεί ένας μισθωτός στην περίπτωση που βρεθεί και παραμείνει άνεργος. Η τιμή της είναι πολύ πιο υψηλή σε χώρες όπως η Ελλάδα, η Ισπανία, η Ιταλία ή η Ουγγαρία. Η ατμοσφαιρική ρύπανση μπορεί να θεωρηθεί μια κοινωνική παθολογία συνδεδεμένη με την οικονομική ανάπτυξη. Είναι υψηλότερη στις χώρες που βρίσκονται στα κατώτερα τεταρτημόρια απ' ό,τι στις χώρες που βρίσκονται στα ανώτερα τεταρτημόρια.

Εν κατακλείδι, παρατηρούμε επομένως εν προκειμένω ότι η Ελλάδα διήλθε μια διαδικασία υποβάθμισης στην κλίμακα των χωρών του ΟΟΣΑ (υπό μια ευρεία έννοια, συμπεριλαμβανομένων των «κοντινών» χωρών). Αυτή η σχετική δυναμική της χώρας είναι σημαντική και ικανή να εξηγήσει την έκταση της «υποκειμενικής» μετακίνησης, βασισμένης σε βαρυσήμαντες δομικές εξελίξεις στον κόσμο της εργασίας, όπως είδαμε παραπάνω, κι αυτό ακόμη και αν οι διακυμάνσεις των κύριων αντικειμενικών κοινωνικοδημογραφικών δεικτών φαίνονται κάποιες φορές να είναι περιορισμένης εμβέλειας, όπως στην περίπτωση του προσδόκιμου ζωής.

5

Η Ελλάδα στα δεδομένα της Eurostat, του Δείκτη Κοινωνικής Προόδου και της βάσης παγκόσμιων δεδομένων για την ευτυχία (Ruut Veenhoven)

Ο στόχος εδώ ήταν, για ακόμη μία φορά, να προσδιορίσουμε τους δείκτες εκείνους που θα μας επιτρέψουν να μετρήσουμε αντικειμενικά την ευτυχία σε μια χώρα. Αυτό που ψάχναμε ήταν να εντοπίσουμε τους δείκτες που σχετίζονται με την ανάπτυξη των ατόμων και που είναι σε θέση να εξηγήσουν τις διαφορές μεταξύ των χωρών.

Ήταν απαραίτητο να γίνει μια διάκριση μεταξύ των μεταβλητών που ευνοούν την ευτυχία και εκείνων που περιγράφουν μια μορφή ευτυχίας, κυρίως με δείκτες πιο υποκειμενικούς. Οι δείκτες έπρεπε να είναι διαθέσιμοι για κάθε έτος της υπό μελέτη περιόδου. Μια συστηματική σύγκριση μεταξύ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης απαιτούσε την παρουσία των δεικτών αυτών για καθεμία από τις συμμετέχουσες χώρες.

Για να μελετήσουμε λοιπόν την ευτυχία, μπορούμε να ορίσουμε διάφορες διαστάσεις:

- Μια δημογραφική διάσταση, η οποία καθιστά δυνατή την περιγραφή των κύριων χαρακτηριστικών του πληθυσμού μιας χώρας και τη συνεκτίμηση των δομικών διαφορών των πληθυσμών στις μελλοντικές αναλύσεις.

- Μια διάσταση που αφορά την υγεία, μέσω της οποίας είναι δυνατό να εκτιμηθεί η ποιότητα της προσφερόμενης υγειονομικής περίθαλψης σε μια χώρα. Αυτή η διάσταση στοχεύει επίσης στον καθορισμό της σημασίας της δημόσιας παρέμβασης στον τομέα της υγείας και των ανισοτήτων σε θέματα υγείας.
- Μια εκπαιδευτική διάσταση, η οποία περιλαμβάνει τόσο την ακαδημαϊκή πορεία των ατόμων –μετρώντας το ανώτερο επίπεδο πτυχίου τους– αλλά και όλες τις καταρτίσεις που ακολουθούν μετά το τέλος των σπουδών. Οι καταρτίσεις αυτές μάς επιτρέπουν να λάβουμε υπόψη μας τις γνώσεις που το άτομο έχει συσσωρεύσει τόσο χάρη στις σπουδές του όσο και μέσω συμπληρωματικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Η χρήση των καταρτίσεων μας δίνει τη δυνατότητα να προσδιορίσουμε με μεγαλύτερη ακρίβεια το επίπεδο ικανότητας ενός ατόμου και την «προσαρμοστικότητά» του στην αγορά εργασίας.
- Μια διάσταση που αφορά την απασχόληση και συγκεντρώνει τα χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας σε μια χώρα, καθώς και τις συνθήκες εργασίας και τις αμοιβές του πληθυσμού.
- Διαστάσεις όπως η ασφάλεια, ο αριθμός των ατόμων που βρίσκονται στη φυλακή, η συνδεσιμότητα στο Διαδίκτυο, και μαζί η συχνότητα και οι λόγοι της χρήσης του, και, τέλος, μια περιβαλλοντική διάσταση για να δούμε μέσα σε ποια περιβαλλοντική συνθήκη εξελίσσονται τα άτομα.

Αυτοί οι δείκτες μπορούν στη συνέχεια να διαφοροποιηθούν ανάλογα με το φύλο ή και ανάλογα με την ηλικία. Με αυτόν τον τρόπο μπορούμε να αποκτήσουμε πληροφορίες σχετικά με τις ανισότητες στο εσωτερικό μιας χώρας και να αποφύγουμε να προσπεράσουμε τυχόν έντονες διακυμάνσεις που παρατηρούνται από ομάδα σε ομάδα. Αυτές οι διαφορές είναι σημαντικές, ιδίως σε ό,τι αφορά τη δημογραφική διάσταση. Ομοίως, τα ποσοστά ανεργίας και οι συνθήκες εργασίας διαφοροποιούνται και αυτά σε συνάρτηση με την ηλικία και το φύλο.

Τα δεδομένα της Eurostat

Η Eurostat είναι μια γενική διεύθυνση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής υπεύθυνη για τις στατιστικές πληροφορίες σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο ρόλος της είναι να παράγει τα επίσημα στατιστικά στοιχεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κατά κύριο λόγο συλλέγοντας, εναρμονίζοντας και συναθροίζοντας τα δεδομένα που δημοσιεύονται από τις εθνικές στατιστικές υπηρεσίες των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, των υποψηφίων προς ένταξη χωρών και των χωρών της Ευρωπαϊκής Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών.

Τα δεδομένα της Eurostat έχουν το πλεονέκτημα ότι είναι ελεύθερα προσβάσιμα, όπως διαθέσιμα είναι επίσης τα δεδομένα όλων των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εφόσον βέβαια υπάρχουν. Ορισμένα δεδομένα είναι κυβερνητικής φύσης, τα οποία ενημερώνονται κάθε χρόνο. Αυτή η ετήσια ενημέρωση ανταποκρίνεται σε μια πρόθεση της Ευρωπαϊκής Ένωσης να διαδίδει ομοιόμορφα δεδομένα για όλα τα κράτη μέλη προκειμένου να στηρίξει με αυτόν τον τρόπο τις πολιτικές σε ευρωπαϊκή κλίμακα. Τα δεδομένα ομοιογενοποιούνται ως προς τη μορφή τους μεταξύ των διάφορων χωρών και χρονικών περιόδων, ώστε να είναι δυνατές συγκρίσεις ανάμεσα στις χώρες αλλά και ανάμεσα στις διαφορετικές χρονικές στιγμές. Υπάρχουν επίσης έρευνες οι οποίες γίνονται απευθείας για λογαριασμό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Η χρήση των δεδομένων της Eurostat παρέχει μεγάλους δείκτες που επιτρέπουν την εύκολη σύγκριση των χωρών για ολόκληρη την περίοδο από το 2008 έως το 2019. Επιπλέον, αυτά τα δεδομένα είναι από κάθε άποψη πλήρη και ομοιόμορφα.

Στο πλαίσιο μιας παρακολούθησης αυτών των δεικτών για τις ανάγκες της συγκεκριμένης έκθεσης, τα δεδομένα της Eurostat φαίνονται κατάλληλα για τον σκοπό αυτόν χάρη στην ετήσια επικαιροποίηση των δεδομένων για όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η βάση δεδομένων του Δείκτη Κοινωνικής Προόδου

Ο Δείκτης Κοινωνικής Προόδου (Social Progress Index) είναι ένας νέος τρόπος προσδιορισμού της επιτυχίας των κοινωνιών μας, και είναι το αποτέλεσμα μιας ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Είναι ένα παγκόσμιο μέτρο της ποιότητας της πραγματικής ζωής, ανεξάρτητο από τους οικονομικούς δείκτες. Ο Δείκτης Κοινωνικής Προόδου έχει σχεδιαστεί για να συμπληρώνει, και όχι τόσο για να αντικαθιστά, οικονομικούς δείκτες, όπως το ΑΕΠ.

Καλύπτει άμεσα και σφαιρικά τη ζωή του 98% του παγκόσμιου πληθυσμού και αξιολογεί θεματικές διαστάσεις όπως ο αντίκτυπος του τουρισμού στις κοινότητες και η ευδαιμονία των νέων. Στην Ευρώπη, ο περιφερειακός Δείκτης Κοινωνικής Προόδου συμβάλλει στον προσανατολισμό της πολιτικής συνοχής της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ύψους 100 δισεκατομμυρίων δολαρίων, για την αύξηση του βιοτικού επιπέδου στις πιο μειονεκτούσες περιοχές της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ο Δείκτης Κοινωνικής Προόδου ακολουθεί τέσσερις αρχές σχεδιασμού καθοριστικής σημασίας:

- Περιλαμβάνει αποκλειστικά κοινωνικούς και περιβαλλοντικούς δείκτες: ο στόχος είναι η άμεση μέτρηση της προόδου και όχι τόσο η χρήση οικονομικών δεικτών ή αποτελεσμάτων.

- Ο στόχος είναι να μετρηθούν τα αποτελέσματα που έχουν σημασία για τη ζωή των πραγματικών ανθρώπων, προκειμένου να αξιολογηθούν η υγεία και η ευδαιμονία μιας χώρας και όχι οι δαπάνες που κάνει μια χώρα στους τομείς αυτούς.
- Το ζητούμενο είναι να δημιουργηθεί ένα μέτρο προόδου που να περιλαμβάνει τις πολυάριθμες πτυχές της υγείας των κοινωνιών.
- Ο Δείκτης Κοινωνικής Προόδου φιλοδοξεί να λειτουργήσει ως ένα πρακτικό εργαλείο που βοηθά τους διευθύνοντες και τους επαγγελματίες των κυβερνήσεων, των επιχειρήσεων και της κοινωνίας των πολιτών να εφαρμόσουν πολιτικές και προγράμματα που θα επιταχύνουν την κοινωνική πρόοδο.

Τα δεδομένα χωρίζονται σε τρεις μεγάλες κατηγορίες:

1. Οι βασικές ανθρώπινες ανάγκες: Η πρώτη κατηγορία συγκεντρώνει τους θεμελιώδεις δείκτες της ευδαιμονίας, όπως η πρόσβαση σε φροντίδα και τροφή, πόσιμο νερό και αποχέτευση, στέγαση με δυνατότητα ηλεκτρικού ρεύματος και εξοπλισμένη με οικιακές συσκευές και, τέλος, σε προσωπική ασφάλεια, η οποία μετριέται με το ποσοστό ανθρωποκτονιών, την πρόσληψη του βαθμού ασφάλειας και έναν δείκτη εμπιστοσύνης προς το κράτος.
2. Τα θεμέλια της ευδαιμονίας: Κατ' αρχάς, λαμβάνεται εδώ υπόψη η πρόσβαση στη βασική εκπαίδευση με το ποσοστό εγγραφισμένου των ενηλίκων, τις εγγραφές στο δημοτικό σχολείο και στο γυμνάσιο, τις ανισότητες φύλου και, τέλος, έναν δείκτη για την αξιολόγηση της ποιότητας της παρεχόμενης διδασκαλίας. Δεύτερον, εξετάζεται η πρόσβαση στην επικοινωνία και στην πληροφόρηση, λαμβάνοντας υπόψη την κατοχή τηλεφώνου και συνδρομής στο Διαδίκτυο, την πρόσβαση σε κυβερνητικούς διαδικτυακούς ιστότοπους και, τέλος, το επίπεδο λογοκρισίας στη χώρα. Σε μια τρίτη υποενοότητα περιλαμβάνονται οι συνθήκες υγείας με το προσδόκιμο ζωής άνω των 60 ετών, το ποσοστό πρόωγων θανάτων λόγω μη μεταδοτικών ασθενειών, την πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας και επίσης την πρόσβαση σε καλές υπηρεσίες υγείας. Τέλος, σε ένα τέταρτο επίπεδο, εξετάζουμε την ποιότητα του περιβάλλοντος με δείκτες όπως η προστασία του περιβάλλοντος, οι εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου και ο αριθμός θανάτων λόγω κακής ποιότητας του ατμοσφαιρικού αέρα.
3. Οι δυνατότητες: Πρώτον, λαμβάνονται υπόψη τα προσωπικά δικαιώματα μέσω των πολιτικών δικαιωμάτων, της ελευθερίας της έκφρασης, της θρησκευτικής ελευθερίας, της πρόσβασης στη δικαιοσύνη και των δικαιωμάτων των γυναικών. Δεύτερον, λαμβάνεται υπόψη η προσωπική ελευθερία του ατόμου στις επιλογές του, εξετάζοντας το ποσοστό των ατόμων που εργάζονται σε συνθήκες ευάλωτης απασχόλησης, το ποσοστό πρώιμων γάμων, την πρόσβαση σε μεθόδους αντισύλληψης και τη διαφθορά στη χώρα. Σε

ένα τρίτο επίπεδο, εξετάζεται η συμπερίληψη των ατόμων, με την αποδοχή των ομοφυλοφιλικών ατόμων, τις διακρίσεις και τη βία σε βάρος των μειονοτήτων, την ισότητα εξουσίας ανάμεσα στα φύλα, τις κοινωνικές θέσεις και τις κοινωνικές ομάδες. Τέλος, συνυπολογίζεται η πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, με τον αριθμό ετών σπουδών σε δομές της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, το ποσοστό των γυναικών σε αυτές τις σπουδές, την κατάσταση των πανεπιστημίων και, τέλος, το ποσοστό των εγγεγραμμένων φοιτητών σε πανεπιστήμια που καταλαμβάνουν υψηλές θέσεις της κατάταξης.

Αυτά τα δεδομένα είναι διαθέσιμα από το 2014 και δεν θα αναλυθούν σε αυτή την έκθεση, αλλά σε μεταγενέστερες εργασίες, διότι καλύπτουν τομείς (κυρίως, τα ατομικά δικαιώματα) που αποτελούν σημαντική συνιστώσα της ευδαιμονίας και της ποιότητας ζωής.

Η παγκόσμια βάση δεδομένων για την ευτυχία (World Database of Happiness)

Ο Ruut Veenhoven, Ολλανδός κοινωνιολόγος που εργάζεται στο Πανεπιστήμιο Erasmus του Ρότερνταμ, είναι πρωτοπόρος ερευνητής και παγκόσμια αυθεντία στην επιστημονική μελέτη της ευτυχίας, την οποία ορίζει ως την υποκειμενική απόλαυση της ζωής.⁴⁶ Ενημερώνει συνεχώς αυτή τη δευτερογενή βάση δεδομένων, η οποία τροφοδοτείται από διάφορες πηγές. Ο στόχος αυτής της βάσης δεδομένων είναι να εντοπίσει δείκτες ικανούς να περιγράφουν και να εξηγούν τις διαφορές που παρατηρούνται στο επίπεδο της ευτυχίας, αλλά και τις συνέπειες αυτής, καθώς και να εντοπίσει την ιστορία και τις εξελίξεις της ευτυχίας στη βιβλιογραφία εξετάζοντας όλες τις δημοσιεύσεις γύρω από το θέμα.

Η παγκόσμια βάση δεδομένων για την ευτυχία είναι ένα αρχείο ερευνητικών ευρημάτων που αφορούν την υποκειμενική απόλαυση της ζωής στο σύνολό της. Αυτή η βάση δεδομένων καλύπτει την εμπειρική έρευνα γύρω από το θέμα της ευτυχίας από το 1908 και ενημερώνεται συνεχώς.

Εκτός από μια βιβλιογραφία των επιστημονικών δημοσιεύσεων σχετικά με αυτό το θέμα, η συγκεκριμένη βάση δεδομένων παρέχει τυποποιημένες περιλήψεις των ερευνητικών αποτελεσμάτων. Περιλαμβάνονται δύο είδη αποτελεσμάτων: αποτελέσματα κατανομής σχετικά με τον βαθμό ευτυχίας των ανθρώπων σε συγκεκριμένες χρονικές στιγμές και συγκεκριμένους τόπους, και συσχετιστικά αποτελέσματα για τα πράγματα που συμβαδίζουν με έναν μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό ευτυχίας.

46. Βλ. <https://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/>

Η βάση δεδομένων επιτρέπει επίσης μια επισκόπηση της ερευνητικής βιβλιογραφίας που αφορά μια σαφώς καθορισμένη έννοια της ευτυχίας (*ικανοποίηση στη ζωή*), παρουσιάζοντας τα διαθέσιμα αποτελέσματα με μια τυποποιημένη μορφή και ορολογία και παρέχοντας ταξινομήσεις μέσω των οποίων είναι δυνατή η εύρεση δεδομένων στο διαρκώς αυξανόμενο σώμα πληροφοριών σχετικά με την ευτυχία.

Επιλεγμένοι δείκτες

Οι δείκτες που επιλέξαμε, σε μια πρώτη φάση, προέρχονται κατά κύριο λόγο από τις βάσεις δεδομένων της Eurostat, καθώς αποτελούν ένα καλό μέτρο σύγκρισης των χωρών για ολόκληρη τη χρονική περίοδο που επιθυμούμε να μελετήσουμε.

Για τη δημογραφική διάσταση, επιλέξαμε να κρατήσουμε τους γενικούς δείκτες, όπως τα ποσοστά γεννητικότητας, θνησιμότητας, μετανάστευσης προς τη χώρα και μετανάστευσης από τη χώρα. Οι περισσότερες από τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν σταθερό πληθυσμό χάρη στη μετανάστευση. Μόνο λίγες χώρες, όπως η Γαλλία και οι σκανδιναβικές χώρες, έχουν αριθμό παιδιών ανά γυναίκα που πλησιάζει στο 2. Αντίθετα, για άλλες χώρες ο αριθμός αυτός είναι μικρότερος από 1,4 παιδιά ανά γυναίκα, όπως για την Ισπανία και την Ιταλία. Ομοίως, η μετανάστευση διαφέρει ανάλογα με τη χώρα και παρουσιάζει έντονες διακυμάνσεις. Παρατηρούμε δύο ομάδες: από τη μία πλευρά, οι ανατολικές χώρες με ένα χαμηλότερο προσδόκιμο ζωής και, από την άλλη, οι δυτικές χώρες.

Όσον αφορά την υγεία, παραδοσιακά αντιπαραβάλλουμε το μοντέλο τύπου Μπέβεριτζ με το μοντέλο τύπου Βίσμαρκ. Στην πρώτη περίπτωση, η κάλυψη των κινδύνων ασθένειας είναι συνδεδεμένη με ένα κριτήριο διαμονής του ενδιαφερομένου στην εθνική επικράτεια και όχι με το κριτήριο της εργασίας όπως στο σύστημα τύπου Βίσμαρκ. Οι χώρες που εφαρμόζουν ένα σύστημα κοινωνικής ασφάλισης τύπου Μπέβεριτζ είναι η Μεγάλη Βρετανία και οι σκανδιναβικές χώρες. Αντίθετα, οι χώρες τύπου Βίσμαρκ είναι κυρίως η Γερμανία και η Γαλλία. Οι χώρες του Νότου εφαρμόζουν επίσης μάλλον ένα μοντέλο τύπου Βίσμαρκ, αλλά αντλούν επίσης ορισμένα χαρακτηριστικά από το μοντέλο τύπου Μπέβεριτζ.

Η εκπαίδευση και οι δεξιότητες συγκεντρώνουν ταυτόχρονα μεταβλητές που σχετίζονται με τις σπουδές και μεταβλητές που έχουν να κάνουν με διάφορων ειδών καταρτίσεις, τις οποίες το άτομο μπορεί να ολοκληρώσει κατά την ενήλικη ζωή του. Επομένως, το επίπεδο του ανώτερου πτυχίου που έχουν στην κατοχή τους οι πολίτες μιας χώρας καθιστά δυνατή τη μέτρηση του μορφωτικού επιπέδου του πληθυσμού της χώρας. Αυτό το μορφωτικό επίπεδο συνεχίζει να εξελίσσεται κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής ζωής μέσω καταρτίσεων. Εν προκειμένω, αποφασίσαμε να συμπεριλάβουμε μια μεταβλητή η οποία

εκφράζεται με μια ερώτηση προς τους συμμετέχοντες για το αν είχαν παρακολουθήσει κάποια κατάρτιση τις τελευταίες τέσσερις εβδομάδες.

Η απασχόληση ορίζεται με βάση το ποσοστό των ατόμων που εργάζονται με πλήρες ωράριο εργασίας, κατάσταση που είναι η πιο ευνοϊκή για την οικονομική σταθερότητα. Λαμβάνουμε επίσης υπόψη μας τη μερική απασχόληση. Ο χρόνος εργασίας μπορεί εξίσου να διαδραματίσει ρόλο στην ευδαιμονία των ατόμων, αυξάνοντας τον φόρτο εργασίας τους κατά τη διάρκεια της εβδομάδας και περιορίζοντας αντίστοιχα τον χρόνο που μπορούν να διαθέσουν σε δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου. Η ανεργία περιορίζει σοβαρά τους οικονομικούς πόρους, αλλά και τους κοινωνικούς πόρους των ατόμων. Η ανεργία πρέπει να διαφοροποιείται ανάλογα με το αν είναι βραχυπρόθεσμη ή μακροπρόθεσμη, και για τον λόγο αυτόν αποφασίστηκε να συμπεριληφθεί και ο δείκτης της μακροχρόνιας ανεργίας εκτός από το συνολικό ποσοστό ανεργίας.

Το επίπεδο εισοδήματος συνδέεται με την ανάπτυξη της χώρας και έχει αποδειχθεί σε πολλές εργασίες με θέμα την ευτυχία ότι οι αναπτυγμένες χώρες έχουν υψηλότερο επίπεδο συνολικής ευτυχίας του πληθυσμού τους σε σχέση με τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Πρέπει λοιπόν να λάβουμε υπόψη μας το εισόδημα των ατόμων· εν προκειμένω, βασιζόμαστε πιο συγκεκριμένα στον συνολικό μισθό ενός άγαμου και άτεκνου ατόμου που αμείβεται με ένα μέσο εισόδημα προκειμένου να είμαστε σε θέση να συγκρίνουμε τις διάφορες χώρες χωρίς να πρέπει να λάβουμε υπόψη τις συνέπειες των δομών του πληθυσμού.

Οι συνθήκες διαβίωσης του νέου πληθυσμού είναι σημαντικές σε μια κοινωνία, διότι η νεότητα είναι η περίοδος μετάβασης από την παιδική ηλικία στην ενήλικη ζωή. Είναι η περίοδος κατά την οποία τα άτομα μαθαίνουν να γίνονται ανεξάρτητα και είναι επίσης μια περίοδος πολυάριθμων εξελίξεων. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, τα άτομα διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό να βρεθούν σε κατάσταση επισφάλειας. Αποφασίστηκε επίσης να ληφθεί υπόψη η ηλικία κατά την οποία οι νέοι φεύγουν από το οικογενειακό σπίτι, μια διακοπή ανάμεσα στις σπουδές και στην είσοδό τους στον κόσμο της εργασίας. Επομένως, είναι απαραίτητο να ληφθεί υπόψη τόσο ένας δείκτης που θα επιτρέπει τον προσδιορισμό της ηλικίας κατά την οποία οι νέοι φεύγουν από το οικογενειακό σπίτι όσο και το ποσοστό ανεργίας για αυτό το κομμάτι του πληθυσμού.

Σε μια δεύτερη φάση, λαμβάνουμε υπόψη μας διαστάσεις που σχετίζονται με τις συνθήκες διαβίωσης που έχουν λιγότερο άμεσο αντίκτυπο στην ευτυχία, όπως η ασφάλεια, το περιβάλλον και η συνδεσιμότητα στο Διαδίκτυο.

Τα δεδομένα που αφορούν την ασφάλεια αποτελούνται εδώ κυρίως από τον αριθμό των ατόμων που εκτίουν κάποια ποινή στη φυλακή, αλλά επίσης από τη χωρητικότητα των φυλακών, προκειμένου να διαπιστωθεί αν η κάθε χώρα καταφέρνει να προσαρμόσει τη

χωρητικότητα των καταστημάτων κράτησης στην εγκληματικότητα της επικράτειάς της. Τα δεδομένα της Eurostat θα μας επέτρεπαν επίσης να λάβουμε υπόψη μας κάποια πιο συγκεκριμένα αδικήματα.

Πρέπει επίσης να εξετάσουμε το περιβάλλον στο οποίο ζουν τα άτομα. Επιπλέον, ορισμένες προσπάθειες που γίνονται υπέρ του περιβάλλοντος ενδέχεται να δημιουργούν ανισότητες στο εσωτερικό των πληθυσμών, επιβάλλοντας, για παράδειγμα, φόρους για την παραγωγή ρύπων, περιορισμούς για τα αυτοκίνητα που μολύνουν υπερβολικά την ατμόσφαιρα. Επιπλέον, το περιβάλλον παίζει ρόλο στην υγεία, κυρίως μέσω της ποιότητας του αέρα που αναπνέουμε (ειδικά στις πόλεις). Επιλέξαμε επομένως να συμπεριλάβουμε δείκτες που μετρούν τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου για κάθε χώρα και επίσης το ποσοστό ενέργειας που παράγεται από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας.

Η δυνατότητα σύνδεσης στο Διαδίκτυο αποκτά ολοένα μεγαλύτερη σημασία με την ανάπτυξη του ηλεκτρονικού εμπορίου, των κοινωνικών δικτύων και της χρήσης του Διαδικτύου από κυβερνητικούς φορείς. Η πρόσβαση στο Διαδίκτυο μπορεί επίσης να ερμηνευθεί ως πρόσβαση σε νέες τεχνολογίες από χώρες όπου η συνδεσιμότητα διαγράφει διαρκώς αύξουσα πορεία. Μεταξύ των χωρών παρατηρούνται έντονες ανισότητες, καθώς ορισμένες διαθέτουν πρόσβαση στο Διαδίκτυο στις περισσότερες περιοχές τους, ενώ άλλες παρουσιάζουν μεγάλη καθυστέρηση σε αυτό το σημείο. Για τους λόγους αυτούς, τρεις δείκτες από τα δεδομένα της Eurostat μπορούν να μας φανούν χρήσιμοι. Πρώτον, το μερίδιο του πληθυσμού με πρόσβαση στο Διαδίκτυο. Δεύτερον, ένας δείκτης που μετρά τον αριθμό ηλεκτρονικών παραγγελιών που πραγματοποιήθηκαν για την αγορά ενός καταναλωτικού αγαθού τον τελευταίο μήνα. Τέλος, η συχνότητα χρήσης του Διαδικτύου για την ηλεκτρονική συμπλήρωση επίσημων εγγράφων.

Τέλος, η κατοικία είναι ένας πολύ σημαντικός παράγοντας στη βιωμένη εμπειρία των ατόμων. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο είναι σημαντικό να ληφθεί υπόψη η ποιότητα των καταλυμάτων. Δύο δείκτες λοιπόν καθιστούν δυνατό να προσδιοριστεί αν η κατοικία είναι υπερπληθής και αν η ζωή στη συγκεκριμένη κατοικία διαταράσσεται από ηχητικές οχλήσεις. Ο συνωστισμός σε ένα σπίτι είναι ένδειξη δυστυχίας και ασθενέστερης ανάπτυξης. Οι ηχητικές οχλήσεις μπορούν να επιδεινώσουν τον ύπνο των ανθρώπων και να προκαλέσουν προβλήματα υγείας.

Τα χαρακτηριστικά της Ελλάδας και η εξέλιξή της από το 2008

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η Ελλάδα χαρακτηρίζεται από μείωση του αριθμού των γεννήσεων από το 2006 μέχρι σήμερα. Το 2006, το ακαθάριστο ποσοστό γεννήσεων ήταν στα ίδια επίπεδα με τον μέσο όρο της ΕΕ, σήμερα όμως έχει ελαττωθεί κατά 2% σε σχέση με τον μέσο όρο της ΕΕ (ο μέσος όρος της ΕΕ έχει επίσης παρουσιάσει μικρή μείωση). Η πτώση του δείκτη γεννητικότητας πραγματοποιήθηκε κυρίως μεταξύ των ετών 2010 και 2013. Ταυτόχρονα, το ακαθάριστο ποσοστό θνησιμότητας αυξήθηκε. Αυτή η αύξηση ήταν στην περίπτωση της Ελλάδας μεγαλύτερη από εκείνη της ΕΕ. Η αύξηση του ποσοστού θνησιμότητας εντάθηκε, έχοντας αρχίσει να διαφοροποιείται από τον μέσο όρο της ΕΕ από το 2011 για να φτάσει σήμερα να τον υπερβαίνει κατά 1%.

Τα ακαθάριστα αυτά ποσοστά προκαλούν μια αρνητική και φθίνουσα φυσική αύξηση του πληθυσμού κατά την υπό μελέτη περίοδο. Το φυσικό ισοζύγιο ήταν θετικό το 2006 και κυμαινόμενο στα επίπεδα του αντίστοιχου ισοζυγίου της ΕΕ, ενώ το 2009 μειώθηκε απότομα και εξακολούθησε να μειώνεται κατά τα έτη που ακολούθησαν. Το 2018, η Ελλάδα συγκαταλέγεται μεταξύ των χωρών της ΕΕ με ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά φυσικής αύξησης του πληθυσμού.

Το μεταναστευτικό ισοζύγιο χαρακτηρίζεται επίσης από μια απότομη πτώση ανάμεσα στο 2010 και το 2016, οπότε και αποκτά αρνητική τιμή. Είναι ενδιαφέρον να επισημάνουμε ότι κατά τη διάρκεια της ίδιας αυτής περιόδου ορισμένες χώρες, όπως η Ιταλία, η Γερμανία και η Σουηδία, είδαν τις μεταναστευτικές ροές τους να κορυφώνονται. Το ποσοστό της Ελλάδας το 2006 ήταν ισοδύναμο με τον μέσο όρο της ΕΕ και σήμερα έχει πλησιάσει ξανά στα ίδια επίπεδα. Το 2012, η Ελλάδα είχε το τρίτο χαμηλότερο καθαρό ποσοστό μεταναστευσης στην ΕΕ. Ως εκ τούτου, η Ελλάδα χαρακτηρίζεται για την περίοδο από το 2012 έως το 2016 ως μια χώρα που βλέπει τον πληθυσμό της μέσω μεταναστευτικών ροών να ελαττώνεται, ενώ επικρατούν μεγάλες πολιτικές εντάσεις λόγω της μεγάλης εισροής μεταναστών από την Αφρική.

Είναι λοιπόν φυσιολογικό να διαπιστώνουμε ότι το συνολικό ποσοστό αύξησης του πληθυσμού υπέστη μια απότομη ύφεση κατά την υπό μελέτη περίοδο. Το 2006 η Ελλάδα παρουσιάζει ένα ποσοστό αύξησης του πληθυσμού της ισοδύναμο με εκείνο της ΕΕ. Από το 2009 το ποσοστό αυτό αρχίζει να μειώνεται, για να αγγίξει μία από τις χαμηλότερες τιμές την περίοδο 2012-2015. Στη συνέχεια αρχίζει να αυξάνεται ξανά από το 2016 (κυρίως

χάρη στην αύξηση του καθαρού ποσοστού μετανάστευσης). Πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι σήμερα στην Ελλάδα το επίπεδο αύξησης του πληθυσμού είναι χαμηλότερο από αυτό της ΕΕ.

Συμπερασματικά, από δημογραφική άποψη, η Ελλάδα βρισκόταν στα επίπεδα του μέσου όρου της ΕΕ το 2006, ενώ σήμερα είναι μία από τις χώρες με τα χαμηλότερα ποσοστά φυσικής, μεταναστευτικής και συνολικής αύξησης του πληθυσμού της. Αυτή η μείωση εμφανίστηκε ξαφνικά ξεκινώντας από το 2010, σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε σε πολλές άλλες χώρες. Μπορούμε επομένως να υποστηρίξουμε ότι η Ελλάδα ακολουθεί μια πορεία διαφορετική από αυτή των υπόλοιπων χωρών της ΕΕ.

ΥΓΕΙΑ

Το προσδόκιμο ζωής στην Ελλάδα αυξάνεται με τον ίδιο ρυθμό με τον οποίο εξελίσσεται και το προσδόκιμο ζωής στην ΕΕ. Ωστόσο, είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι ο αριθμός των ετών υγιούς ζωής μετά την ηλικία των 65 δεν έχει αυξηθεί από το 2009. Αυτό σημαίνει ότι αυξάνεται ο αριθμός των ετών ζωής με προβλήματα υγείας. Ο αριθμός των γιατρών δεν έχει αυξηθεί από το 2006: παραμένει σε γενικές γραμμές σταθερός, μπορούμε επομένως να υποθέσουμε ότι η ζήτηση ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης αυξάνεται, ιδίως λόγω των αναγκών των ηλικιωμένων, ενώ ο αριθμός των γιατρών δεν αυξάνεται. Είναι επομένως πολύ πιθανό η ποιότητα της περίθαλψης να επηρεάζεται από την έλλειψη ιατρικού προσωπικού. Επιπλέον, οι κατά κεφαλήν δαπάνες για την υγεία μειώθηκαν ελαφρώς στην Ελλάδα από το 2009, ενώ στην υπόλοιπη ΕΕ ελαφρώς αυξήθηκαν. Αυτό δείχνει σαφώς μια επιδεινούμενη πορεία των παροχών υγείας. Ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα προσλαμβάνουν την κατάσταση της υγείας τους δεν φαίνεται, ωστόσο, να έχει υποστεί μεγάλη αλλαγή κατά τη διάρκεια της υπό μελέτη περιόδου, κάτι το οποίο πρέπει να συσχετιστεί με την ασθενή συνολική μεταβολή του προσδόκιμου ζωής.

Οι αυτοπροσλαμβανόμενες ανάγκες θεραπείας αυξήθηκαν απότομα στην Ελλάδα από το 2011 και στη συνέχεια, από το 2017 κι έπειτα, άρχισαν να μειώνονται. Το ποσοστό αυτό διπλασιάστηκε στην Ελλάδα μεταξύ 2010 και 2016. Η εξέλιξη αυτή διαφέρει από αυτήν της ΕΕ. Η ΕΕ σημείωσε μικρή αύξηση από το 2010 έως το 2013 και έπειτα απότομη πτώση από το 2014 έως το 2017.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ

Το επίπεδο πτυχίου στην Ελλάδα ακολουθεί τις κύριες τάσεις που παρατηρούνται στην ΕΕ. Το ποσοστό των ατόμων που έχουν ένα πτυχίο χαμηλότερο του επιπέδου 2 μειώνεται στο

εσωτερικό του πληθυσμού. Τα άτομα που βρίσκονται στα επίπεδα 3 με 4 και πάνω από το επίπεδο 5 αυξάνονται σε ολόκληρη την ΕΕ. Μπορεί να σημειωθεί, ωστόσο, ότι από το 2006 έως σήμερα το μερίδιο του πληθυσμού που διαθέτει ένα πτυχίο κατώτερου του επιπέδου 2 ήταν υψηλότερο από τον μέσο όρο της ΕΕ, ενώ σήμερα το επίπεδο στην Ελλάδα είναι χαμηλότερο από αυτό της ΕΕ. Ομοίως, το ποσοστό των πτυχιούχων στα επίπεδα 3 και 4 έχει αγγίξει τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Όσον αφορά τους πτυχιούχους που βρίσκονται πάνω από το επίπεδο 5, το ποσοστό τους ακολουθεί τον ευρωπαϊκό μέσο όρο καθ' όλη τη διάρκεια της υπό μελέτη περιόδου.

Μπορούμε επομένως να διαπιστώσουμε ότι το επίπεδο πτυχίου έχει εξελιχθεί στην Ελλάδα από το 2006 μέχρι σήμερα, παρουσιάζοντας μια απότομη μείωση των πτυχιούχων επιπέδου κατώτερου του επιπέδου 2. Πρόκειται για την κατηγορία που αντιπροσωπεύει τους λιγότερους εργαζομένους από το 2019. Το μερίδιο των πτυχιούχων υψηλότερου επιπέδου αυξήθηκε εξίσου μεταξύ των επιπέδων 3 με 4 και 5 με 8.

Το ποσοστό των ατόμων που έλαβαν μέρος σε μια κατάρτιση μέσα στις τελευταίες τέσσερις εβδομάδες σε σχέση με τη στιγμή πραγματοποίησης της έρευνας αυξάνεται ελαφρώς στις περισσότερες χώρες. Μπορούμε να επισημάνουμε ότι η Ελλάδα συγκαταλέγεται μεταξύ των χωρών με τα χαμηλότερα ποσοστά παρακολούθησης καταρτίσεων τις τελευταίες τέσσερις εβδομάδες από τους πολίτες της. Σε σχέση με τα προηγούμενα αποτελέσματα, μπορούμε συνεπώς να συμπεράνουμε ότι οι Έλληνες διαθέτουν τόσα πτυχία όσα και οι Ευρωπαίοι κατά μέσο όρο, αλλά ότι, αφού παρέλθει ο χρόνος των σπουδών τους, αποκτούν λιγότερο συχνά νέες γνώσεις.

Η ηλικία κατά την οποία οι νέοι φεύγουν από το οικογενειακό σπίτι διαφέρει από τη μία χώρα της ΕΕ στην άλλη. Στην Ελλάδα, η ηλικία αυτή είναι υψηλότερη απ' ό,τι στις περισσότερες άλλες χώρες και επίσης υψηλότερη σε σύγκριση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Η ηλικία αναχώρησης από την οικογενειακή εστία αυξήθηκε από το 2010 στην Ελλάδα, ενώ στις περισσότερες άλλες χώρες παρέμεινε σταθερή κατά την υπό μελέτη περίοδο.

Στην Ελλάδα, υπάρχει μια διαφορά φύλου ως προς την ηλικία αναχώρησης από την οικογενειακή εστία περίπου τριών ετών καθ' όλη τη διάρκεια της υπό μελέτη περιόδου. Οι εξελίξεις είναι πανομοιότυπες για τους άνδρες και τις γυναίκες με αύξηση από το 2010 και σχετική στασιμότητα από το 2013.

ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ

Το ποσοστό απασχόλησης στην Ελλάδα είναι σε μεγάλο βαθμό παρόμοιο με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο για το 2008, όπου μόνο το ποσοστό απασχόλησης των νέων ηλικίας 15 έως

24 ετών είναι χαμηλότερο στην Ελλάδα. Ωστόσο, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι στην Ελλάδα οι συνέπειες της κρίσης του 2008 γίνονται πιο αισθητές στον κόσμο της εργασίας, με απότομη μείωση του ποσοστού απασχόλησης μεταξύ 2009 και 2012 και στη συνέχεια με αύξησή του, χωρίς ωστόσο να ανακάττει ξανά το επίπεδο του 2008. Οι πληθυσμοί που επηρεάζονται περισσότερο από αυτές τις πτωτικές πορείες είναι τα άτομα κάτω των 55 ετών, επειδή, για τα άτομα άνω των 55 ετών, το ποσοστό απασχόλησης, το οποίο ήταν αρκετά χαμηλό το 2008, μειώθηκε ελάχιστα στη συνέχεια, σε αντίθεση με τα ποσοστά απασχόλησης άλλων ηλικιακών κατηγοριών.

Η μείωση του ποσοστού απασχόλησης αντικατοπτρίζεται στις θέσεις εργασίας πλήρους ωραρίου, παρουσιάζοντας, από το 2009, μείωση των ωρών εργασίας σε συνθήκη πλήρους απασχόλησης. Ωστόσο, είναι απαραίτητο να αναφέρουμε ότι υπάρχουν διαφορές ανάλογα με το επίπεδο πτυχίου, διότι τα επίπεδα πτυχίου που πλήττονται περισσότερο είναι τα χαμηλότερα επίπεδα, ενώ η απασχόληση αυξήθηκε για τα άτομα με ανώτερα πτυχία κατά τη διάρκεια της υπό μελέτη περιόδου. Οι ανισότητες μεταξύ ανδρών και γυναικών έχουν μειωθεί στο σημείο αυτό με μια μείωση των αποκλίσεων ανάμεσα στον χρόνο εργασίας των ανδρών και των γυναικών, κυρίως για τα υψηλότερα επίπεδα πτυχίων, όπου οι γυναίκες σήμερα εργάζονται μόνο 50.000 ώρες λιγότερο απ' ό,τι οι άνδρες, ενώ η διαφορά αυτή ανερχόταν σε 100.000 λιγότερες ώρες το 2006. Αυτή η τάση μείωσης των ανισοτήτων είναι η ίδια και για τα υπόλοιπα επίπεδα πτυχίων.

Σε αντίθεση με την απασχόληση πλήρους ωραρίου, η μερική απασχόληση έχει αυξηθεί από το 2010. Η αύξηση είναι πιο σημαντική μεταξύ των ανδρών, καθώς το συγκεκριμένο είδος απασχόλησης κατά τη διάρκεια της υπό μελέτη περιόδου σχεδόν διπλασιάστηκε, ενώ αρχίζει να διαγράφει ξανά πτωτική πορεία από το 2016. Μόνο μεταξύ των ατόμων με τα λιγότερα πτυχία παρατηρείται μείωση του χρόνου εργασίας μερικής απασχόλησης, επομένως μπορούμε να συμπεράνουμε από τα προηγούμενα αποτελέσματα ότι ο συνολικός χρόνος εργασίας μειώθηκε γενικά για τα άτομα με χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο την περίοδο που μας ενδιαφέρει. Σε αντίθεση με την πλήρη απασχόληση, οι ανισότητες μεταξύ ανδρών και γυναικών στη μερική απασχόληση αυξήθηκαν, παρουσιάζοντας μεγαλύτερη αύξηση του αριθμού των ωρών εργασίας για τους άνδρες σε σχέση με τις γυναίκες.

Οι ώρες εργασίας έχουν αλλάξει ελάχιστα από το 2008 μέχρι σήμερα, παρουσιάζοντας μόνο μια μικρή μείωση για όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι η Ελλάδα είναι μία από τις χώρες με τον υψηλότερο μέσο όρο ωρών εργασίας ανά εβδομάδα τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες. Εντούτοις, παρατηρείται μια ανισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών, με τις γυναίκες να εργάζονται κατά μέσο όρο τέσσερις ώρες λιγότερο την εβδομάδα σε σχέση με τους άνδρες.

Μπορούμε επομένως να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι ο χρόνος εργασίας υπέστη μια βαθιά τροποποίηση κατά τη διάρκεια της υπό μελέτη περιόδου, μετατοπιζόμενος από την πλήρη απασχόληση στη μερική απασχόληση. Αυτή η μετατόπιση επηρέασε περισσότερο τους άνδρες παρά τις γυναίκες. Επιπλέον, ο μέσος χρόνος εργασίας ανά εβδομάδα έχει μειωθεί πολύ λίγο τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες.

Το ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα σημείωσε τη μεγαλύτερη αύξηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση από το 2008 μέχρι σήμερα: αυξήθηκε από ένα ποσοστό γύρω στο 10% στο 27%. Από ένα ποσοστό ισοδύναμο με εκείνο του ευρωπαϊκού μέσου όρου βρέθηκε να έχει διπλάσιο ποσοστό μέσα σε πέντε χρόνια. Μετά το 2013, το ποσοστό ανεργίας άρχισε να μειώνεται, παραμένοντας μέχρι σήμερα πολύ υψηλότερο σε σχέση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Έχει ενδιαφέρον να επισημάνουμε μια έντονη ανισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών σε σχέση με την ανεργία. Επειδή, σε παγκόσμιο επίπεδο, το 2006 το ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα βρισκόταν μέσα στον ευρωπαϊκό μέσο όρο, αλλά διαφοροποιούνταν ανάλογα με το φύλο, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι το ποσοστό ανεργίας για τους άνδρες ήταν χαμηλότερο από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, ενώ για τις γυναίκες ήταν υψηλότερο. Οι αποκλίσεις αυτές κυμαίνονταν από 2 έως 4%. Ομοίως, κατά την περίοδο αιχμής της ανεργίας το 2013, το ποσοστό ανεργίας ξεπερνούσε για τις γυναίκες το 30%. Οι νέοι έχουν υποστεί βαρύ πλήγμα από την ανεργία, ειδικά στην Ελλάδα, όπου το ποσοστό έφτασε το 40% το 2013. Η Ελλάδα είναι επίσης η χώρα που επλήγη περισσότερο από κάθε άλλη χώρα στην ΕΕ από την ανεργία για αυτή τη συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα.

Η μακροχρόνια ανεργία αυξήθηκε απότομα από το 2008 κι έπειτα. Ξεπέρασε το 50% και σταθεροποιήθηκε από το 2014 και στο εξής γύρω στο 70%. Αυτά τα αποτελέσματα δείχνουν ότι, από το 2014, αν κάποιος βρίσκεται σε κατάσταση μακροχρόνιας ανεργίας είναι δύσκολο να βρει μια νέα θέση εργασίας. Το ποσοστό της μακροχρόνιας ανεργίας είναι σχεδόν ίσο μεταξύ ανδρών και γυναικών από το 2014. Βλέπουμε ότι η εργασιακή δραστηριότητα δυσκολεύεται να ανακάμψει, εφόσον ο ευρωπαϊκός μέσος όρος μειώνεται σταθερά από το 2014, ενώ στην Ελλάδα το ποσοστό παραμένει σταθερό από το 2014.

Συνεπώς, η ανεργία έχει επηρεάσει έντονα την Ελλάδα μετά την κρίση του 2008 και, δεδομένου ότι η κατάσταση της ανεργίας οδηγεί σε επισφάλεια, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι πολλοί άνθρωποι βρέθηκαν σε επισφαλή κατάσταση. Αυτό ισχύει ειδικότερα για τους νέους, γεγονός που μπορεί να εξηγήσει την καθυστέρηση στην ηλικία αναχώρησης από την οικογενειακή εστία την οποία επισημάναμε προηγουμένως. Δεδομένου ότι η μακροχρόνια ανεργία έχει αυξηθεί, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η επισφάλεια έχει αποκτήσει για πολλούς ανθρώπους χαρακτηριστικά μακροπρόθεσμης κατάστασης.

Οι περισσότερες από τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης είδαν τον μέσο ετήσιο μισθό τους να αυξάνεται κατά την περίοδο 2006-2018, κάτι που δεν συνέβη στην Ελλάδα, όπου ο μέσος μισθός μειώθηκε από 20.000 σε 18.600 ευρώ. Αυτά τα αποτελέσματα δείχνουν ξεκάθαρα μια επιδείνωση του βιοτικού επιπέδου στη χώρα και τη δυσκολία της να μπει ξανά σε μια τροχιά σταδιακής αύξησης των μισθών, όπως συνέβη σε άλλες χώρες. Στην πραγματικότητα, έπειτα από μια συνεχή πτώση των μισθών μεταξύ του 2008 και του 2013 και στη συνέχεια μια αύξηση μεταξύ του 2013 και του 2015, οι μισθοί παρουσίασαν ξανά μείωση το 2016.

Η Ελλάδα φαίνεται λοιπόν αγκιστρωμένη σε μια αστάθεια και μια μεγάλη δυσκολία να δώσει ξανά ώθηση στην αγορά εργασίας της, ενώ παράλληλα διατηρεί υψηλά επίπεδα ανεργίας, καθώς και υψηλά επίπεδα μακροχρόνιας ανεργίας. Η ίδια η εργασία φαίνεται να έχει γίνει πιο επισφαλής με μια αύξηση της εργασίας μερικής απασχόλησης και μια μείωση του χρόνου εργασίας πλήρους απασχόλησης κυρίως για τα χαμηλότερα μορφωτικά επίπεδα. Το αποτέλεσμα αυτών των εξελίξεων είναι μια γενική μείωση των μισθών και μια δυσκολία να αυξηθούν εκ νέου.

ΑΣΦΑΛΕΙΑ

Οι συνθήκες διαβίωσης στις φυλακές βρίσκονται συχνά στο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης. Πολλές φυλακές στην Ευρώπη είναι υπερπλήρεις, και το γεγονός ότι η χωρητικότητά τους είναι χαμηλότερη σε σχέση με τον αριθμό των ατόμων που καταδικάζονται σε ποινές φυλάκισης τις υποχρεώνει είτε να μην πληρούν τις απαραίτητες προϋποθέσεις των συνθηκών διαβίωσης των κρατουμένων είτε να κάνουν συμβιβασμούς, προκειμένου να μειώσουν τον αριθμό των ατόμων που οδηγούνται στη φυλακή, τροποποιώντας τις ποινές. Στην περίπτωση της Ελλάδας, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι μέχρι το 2014 ο αριθμός των κρατουμένων υπερέβαινε τη χωρητικότητα των καταστημάτων κράτησης, ενώ μετά το 2014 ο αριθμός των κρατουμένων μειώθηκε.

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Το περιβαλλοντικό ζήτημα καταλαμβάνει κεντρική θέση στις συζητήσεις και τις πολιτικές των τελευταίων χρόνων, ιδίως στους κόλπους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία αναλαμβάνει κοινές δεσμεύσεις για όλες τις χώρες μέλη της. Στόχος μας σε αυτή την ενότητα είναι να δούμε αν η Ελλάδα καταβάλλει τις προσπάθειες που απαιτεί η ΕΕ, γνωρίζοντας ότι οι παγκόσμιες αλλαγές στην κατανάλωση ενέργειας έχουν επιπτώσεις στον πληθυσμό, τόσο ως προς τα αγαθά που χρησιμοποιεί όσο και σε σχέση με τη μελλοντική ποιότητα ζωής, ειδικά στις πόλεις.

Μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι, όσον αφορά το συνολικό ποσοστό ενέργειας παραγόμενης από ανανεώσιμες πηγές, η Ελλάδα πλησίασε τον ευρωπαϊκό μέσο όρο μεταξύ 2006 και 2018. Οι τάσεις εξέλιξης της Ελλάδας είναι παράλληλες με τις τάσεις της ΕΕ στο σύνολό της.

Οι πιο σημαντικές εξελίξεις εντοπίζονται στην ενέργεια που καταναλώνεται για τις ανάγκες ψύξης και θέρμανσης του πληθυσμού. Στον τομέα αυτόν η Ελλάδα σημείωσε μεγαλύτερη πρόοδο σε σύγκριση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο και σήμερα το μερίδιο ανανεώσιμης ενέργειας που χρησιμοποιεί για τις παραπάνω ανάγκες υπερβαίνει τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Πρόκειται για έναν τομέα που αφορά άμεσα τον πληθυσμό. Όσον αφορά τις μεταφορές, οι μόνες αξιοσημείωτες προσπάθειες καταγράφηκαν το 2016, οπότε και παρατηρήθηκε μια απότομη αύξηση του ποσοστού ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές που χρησιμοποιούνταν στον τομέα των μεταφορών. Ωστόσο, το ποσοστό αυτό παραμένει χαμηλότερο από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

Η πρόσβαση στο Διαδίκτυο αυξάνεται όλο και περισσότερο σε ολόκληρο τον κόσμο. Το 2006 στην Ελλάδα μόνο το 20% του πληθυσμού είχε πρόσβαση στο Διαδίκτυο, ποσοστό το οποίο εκτινάχθηκε στο 80% το 2019. Υπήρξε επομένως μια τεράστια επένδυση ώστε να εξασφαλιστεί η πρόσβαση στο Διαδίκτυο για όσο το δυνατόν περισσότερα άτομα. Η Ελλάδα, ωστόσο, εξακολουθεί να βρίσκεται μεταξύ των χωρών με το χαμηλότερο ποσοστό ατόμων με πρόσβαση στο Διαδίκτυο, αλλά οι ανισότητες με τις άλλες χώρες μειώνονται ολοένα ταχύτερα λόγω του γεγονότος ότι η μεγάλη πλειονότητα των ανθρώπων έχουν πλέον πρόσβαση στο Διαδίκτυο εντός της ΕΕ.

Το Διαδίκτυο έχει πολλά πλεονεκτήματα και αποδεικνύεται όλο και περισσότερο χρήσιμο, ειδικά με την ανάπτυξη του ηλεκτρονικού εμπορίου. Οι ηλεκτρονικές παραγγελίες στην Ελλάδα αυξήθηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της υπό μελέτη περιόδου. Η αύξηση ήταν εξίσου σημαντική με αυτή του ευρωπαϊκού μέσου όρου, ωστόσο η Ελλάδα παραμένει σε επίπεδο κατά 20% χαμηλότερο σε σχέση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο του 2019. Η εξέλιξη της χρήσης του ηλεκτρονικού εμπορίου είναι η ίδια για μια μικρότερη συχνότητα, αν λάβουμε δηλαδή υπόψη μας το ποσοστό των ατόμων που έκαναν έστω μία ηλεκτρονική παραγγελία τους τελευταίους τρεις μήνες. Όσον αφορά τις ηλεκτρονικές αγορές τροφίμων, η Ελλάδα σημείωσε σημαντική αύξηση το 2018 και πλησίασε έτσι περισσότερο τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι όσον αφορά τα τρόφιμα οι εξελίξεις είναι λιγότερο σημαντικές απ' ό,τι η ολοκλήρωση μιας απλής διαδικτυακής παραγγελίας. Μπορούμε επομένως να θεωρήσουμε ότι μια έντονη αύξηση οφείλεται στην άφιξη στην αγορά του ηλεκτρονικού εμπορίου ενός μεγάλου ομίλου διανομής.

Το Διαδίκτυο χρησιμοποιείται επίσης όλο και περισσότερο από κυβερνητικούς φορείς και ιδιωτικές εταιρείες. Όσον αφορά την κυβέρνηση, πρέπει να επιτευχθεί μια ισορροπία μεταξύ των θεσμικών οργάνων και του πληθυσμού προκειμένου να εξασφαλιστεί μια αποτελεσματική λειτουργία που δεν θα αποκλείει τα άτομα που δεν χρησιμοποιούν το Διαδίκτυο ή δεν έχουν πρόσβαση σε αυτό. Στην περίπτωση της Ελλάδας, μπορούμε να δούμε ότι η χρήση του Διαδικτύου για λόγους επικοινωνίας με τις δημόσιες αρχές έχει αυξηθεί σημαντικά, ιδίως μεταξύ του 2010 και του 2014, φτάνοντας στο επίπεδο του ευρωπαϊκού μέσου όρου. Είναι μία από τις πιο σημαντικές εξελίξεις κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Ομοίως, την ίδια περίοδο σημειώθηκε αύξηση των εντύπων που είχαν συμπληρωθεί στο Διαδίκτυο, προτού ακολουθήσει μια μείωση αυτής της πρακτικής από το 2016 κι έπειτα. Επομένως, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι αυτές οι αλλαγές είναι αποτέλεσμα της πρόθεσης της κυβέρνησης μεταξύ 2010 και 2014 να αναπτύξει διοικητικές δραστηριότητες στο Διαδίκτυο, ενώ τα χρόνια που ακολουθούν οι προσπάθειες σε αυτόν τον τομέα μειώνονται.

ΚΙΝΔΥΝΟΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ

Η Ελλάδα διατρέχει μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας σε σύγκριση με τον μέσο όρο κινδύνου που ισχύει για τις χώρες της ΕΕ. Τα δεδομένα είναι διαθέσιμα από το 2010, επομένως δεν είναι δυνατόν να γνωρίζουμε τον κίνδυνο φτώχειας πριν από την κρίση του 2008. Ωστόσο, μπορεί να παρατηρηθεί ότι για κάθε ηλικιακή ομάδα ο κίνδυνος που διατρέχουν τα άτομα να βρεθούν σε κατάσταση φτώχειας είναι υψηλότερος από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Το αποτέλεσμα στο οποίο αξίζει περισσότερο να σταθούμε αφορά τα άτομα που δεν αντιμετωπίζουν (φυσικούς) περιορισμούς ηλικίας 16 έως 64 ετών. Αυτή είναι η κατηγορία που διαφοροποιείται σε μεγαλύτερο βαθμό από τα δεδομένα που ισχύουν για την υπόλοιπη Ευρώπη, με τον κίνδυνο για το 2014 να αξιολογείται σε επίπεδα σχεδόν διπλάσια στην Ελλάδα σε σχέση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο.

Από το 2011, ο κίνδυνος φτώχειας που διατρέχουν τα άτομα ηλικίας άνω των 65 ετών μειώθηκε, κι αυτή η μείωση είναι οπωσδήποτε επακόλουθο των μεταρρυθμίσεων που εφαρμόστηκαν κατά τη διάρκεια αυτού του έτους στην Ελλάδα και, κυρίως, της μείωσης του ηλικιακού ορίου συνταξιοδότησης. Η κατοχύρωση του συνταξιοδοτικού δικαιώματος κατόρθωσε να περιορίσει τον αντίκτυπο της οικονομικής ύφεσης σε αυτή την πληθυσμιακή ομάδα. Επιπλέον, πρόκειται για ένα κομμάτι του πληθυσμού που δεν επηρεάζεται από την ανεργία, επομένως δεν επλήγη άμεσα από την εργασιακή επισφάλεια που οφείλεται στην ανεργία.

Αν επικεντρωθούμε περισσότερο στις διαφορές μεταξύ των ηλικιακών ομάδων στην Ελλάδα, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι συνολικά ο κίνδυνος φτώχειας παραμένει στα-

θερός από το 2010 μέχρι σήμερα για τα άτομα που αντιμετωπίζουν περιορισμούς. Μπορούμε μόνο να επισημάνουμε μια αύξηση του κινδύνου φτώχειας για την ηλικιακή κατηγορία 45-54 ετών κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου και πιο συγκεκριμένα από το 2010 έως το 2013.

Τα αποτελέσματα είναι διαφορετικά για τον πληθυσμό που δεν αντιμετωπίζει περιορισμούς. Από το 2010 μέχρι σήμερα, και πιο συγκεκριμένα μεταξύ του 2010 και του 2014, ο κίνδυνος φτώχειας αυξήθηκε για όλες τις ηλικιακές ομάδες, εκτός από εκείνη των 65 ετών και άνω. Τα άτομα που πλήττονται περισσότερο ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 16-24 ετών, είναι δηλαδή τα πιο νέα άτομα. Είναι επίσης η ηλικιακή κατηγορία που γνώρισε τη μεγαλύτερη αύξηση κινδύνου φτώχειας την ίδια περίοδο.

Οι ηχητικές οχλήσεις μπορούν να μειώσουν την ευδαιμονία που το άτομο αισθάνεται σε σχέση με την κατοικία του και να επιδεινώσουν την ποιότητα ζωής του. Η Ελλάδα είναι μια χώρα όπου ο αριθμός των ανθρώπων που υποφέρουν από ηχητικές οχλήσεις υπερβαίνει τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Εντούτοις, μπορούμε να επισημάνουμε μια μεγάλη μείωση αυτού του αριθμού το 2014, οπότε και φτάνει στα επίπεδα του ευρωπαϊκού μέσου όρου. Ωστόσο, παρατηρείται μεγάλη ανισότητα μεταξύ των ανθρώπων με υψηλά και χαμηλά εισοδήματα. Οι άνθρωποι με υψηλότερα εισοδήματα υποφέρουν πολύ λιγότερο από την ηχορύπανση σε σχέση με τους υπόλοιπους ανθρώπους. Αντίθετα, άτομα με χαμηλότερα εισοδήματα υποφέρουν περισσότερο από την ηχορύπανση. Το γεγονός ότι η Ελλάδα βρίσκεται πάνω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο οφείλεται επομένως κυρίως στους πληθυσμούς με χαμηλά εισοδήματα, οι οποίοι χαρακτηρίζονται επιπλέον από υψηλά επίπεδα ηχητικών οχλήσεων.

Το ποσοστό υπερπληθών κατοικιών στην Ελλάδα έχει αυξηθεί από το 2010. Αυτή η αύξηση είναι σταθερή ως προς την έντασή της μέχρι σήμερα. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχουν όλο και περισσότεροι άνθρωποι που συνωστίζονται σε ορισμένα καταλύματα. Αντίθετα, ο ευρωπαϊκός μέσος όρος μειώνεται καθ' όλη τη διάρκεια της υπό μελέτη περιόδου, μαρτυρώντας μείωση των υπερπληθών κατοικιών εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η τάση της Ελλάδας σε αυτόν τον δείκτη κινείται επομένως αντίθετα από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο.

ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΥΡΙΩΝ ΣΥΝΙΣΤΩΣΩΝ

Η ανάλυση κύριων συνιστωσών θα μας επιτρέψει να διαμορφώσουμε μια γεωμετρική αναπαράσταση των δεδομένων. Ο στόχος εδώ είναι ο προσδιορισμός των διαφορών μεταξύ των χωρών σε διάφορους δείκτες. Οι διαστάσεις που χρησιμοποιήθηκαν για την εκτίμηση και τον προσδιορισμό της ευτυχίας είναι, πρώτον, η δημογραφική διάσταση, στη συνέχεια μια διάσταση που αφορά την υγεία, μια διάσταση που αφορά την εκπαίδευση και, τέλος, μια διάσταση που αφορά την εργασία.

ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Δημογραφικά στοιχεία: Χρησιμοποιήσαμε τα ακαθάριστα ποσοστά γεννητικότητας, θνησιμότητας, μετανάστευσης προς και από τη χώρα για να εκτιμήσουμε τους περιορισμούς των δημογραφικών εξελίξεων.

Υγεία: Το προσδόκιμο ζωής, στενά συνυφασμένο με το σύστημα υγείας και την ανάπτυξη της χώρας, είναι ένας δείκτης εύκολα συγκρίσιμος μεταξύ των χωρών. Τα χρόνια υγιούς ζωής μάς επιτρέπουν να προσδιορίσουμε τα χαρακτηριστικά της παρεχόμενης ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και γενικότερα την ποιότητα ζωής. Αυτός ο δείκτης καθιστά δυνατή την εκτίμηση του συνόλου των εμπειριών ενός ατόμου.

Εκπαίδευση: Το επίπεδο σπουδών (εδώ ένα επίπεδο κατώτερο των δύο ετών σπουδών σε μια δομή της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης) μάς επιτρέπει να προσδιορίσουμε το επίπεδο των πτυχίων που κατέχει ο πληθυσμός και, πιο συγκεκριμένα, το ποσοστό των ατόμων με το χαμηλότερο επίπεδο πτυχίου. Λαμβάνεται επίσης υπόψη η συμμετοχή σε καταρτίσεις: δείχνει το ποσοστό των ατόμων που συμμετέχουν σε καταρτίσεις και, συνεπώς, εμπλουτίζουν τις γνώσεις που έχουν αποκτήσει κατά τη διάρκεια των σπουδών τους.

Εργασία: Το ποσοστό πλήρους απασχόλησης μας επιτρέπει να προσδιορίσουμε το ποσοστό των ανθρώπων που μετέχουν στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό και, ως εκ τούτου, το ποσοστό των ανθρώπων που βρίσκονται στη συνθήκη εργασίας που ευνοεί περισσότερο μια σταθερή οικονομική κατάσταση και εξασφαλίζει τα απαραίτητα για την ικανοποίηση των βασικών αναγκών της ζωής. Το ποσοστό ανεργίας μάς επιτρέπει να προσδιορίσουμε το ποσοστό των ανθρώπων που δεν ασκούν κάποια αμειβόμενη δραστηριότητα και επομένως το ποσοστό των ανθρώπων που, ενώ ανήκουν στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό, ενδέχεται να βιώνουν μια κατάσταση επισφάλειας. Οι μισθοί καθιστούν δυνατή τη σύγκριση των χωρών σε συνδυασμό και με άλλους δείκτες, επιτρέποντάς μας έτσι να συγκρίνουμε, για παράδειγμα, την αμοιβή ενός εργαζομένου πλήρους απασχόλησης, ενός άγαμου εργαζομένου χωρίς παιδιά, ενός εργαζομένου που αμείβεται με το 100% του μέσου μισθού. Το καλό μισθολογικό επίπεδο θέτει τις οικονομικές βάσεις για καλές προοπτικές γενικής ανάπτυξης.

Αποτελέσματα της PCA

Οι τρεις πρώτοι άξονες της PCA αντιστοιχούν στο 78,5% της συνολικής διακύμανσης. Θα σχολιάσουμε επομένως λεπτομερώς αυτούς τους τρεις άξονες. Θα ασχοληθούμε συμπληρωματικά με τους άξονες 4 και 5, δεδομένου ότι παρέχουν πληροφορίες για λιγότερο σημαντικό αλλά, παρ' όλα αυτά, ενδιαφέροντα φαινόμενα.

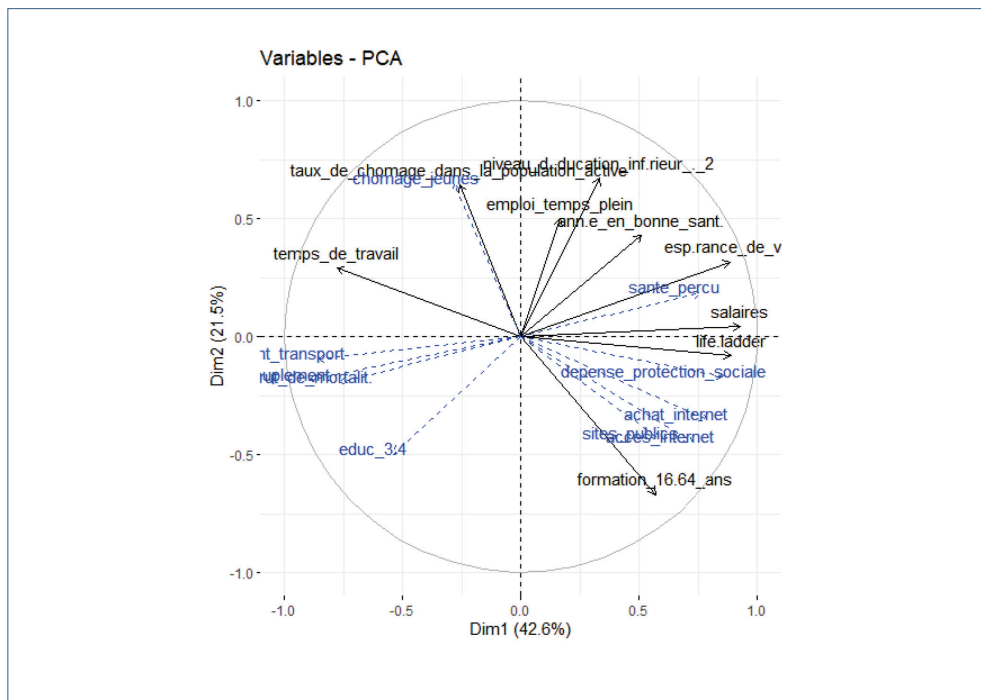
Ο άξονας 1 αντιπαραβάλλει τους υψηλούς μισθούς και το υψηλό προσδόκιμο ζωής με τις πάρα πολλές ώρες εργασίας. Επομένως, ο άξονας αφορά κατά κύριο λόγο την οικονομική κατάσταση και την υγεία.

Παρατηρώντας τη θέση που καταλαμβάνουν στον χώρο οι ενεργές μεταβλητές, μπορούμε κατ' αρχάς να διακρίνουμε μια σημαντική διαφορά ως προς τις πτυχές που μπορούν να συσχετιστούν με την ευτυχία. Από την πλευρά των υψηλών μισθών και του μακρού προσδόκιμου ζωής, βρίσκουμε, ως συμπληρωματικές μεταβλητές, μια θετική πρόσληψη της υγείας του ατόμου, καθώς και ένα ικανοποιητικό επίπεδο κοινωνικής προστασίας. Επιπλέον, σε αυτή την πλευρά του άξονα συναντάμε και τη δυνατότητα σύνδεσης στο Διαδίκτυο. Αντίθετα, στην άλλη πλευρά του άξονα, συναντάμε ένα υψηλό ποσοστό ατυχημάτων κατά τις μετακινήσεις, καθώς και ένα υψηλό ακαθάριστο ποσοστό θνησιμότητας (σε αντίθεση με το προσδόκιμο ζωής, ειδικά όσον αφορά τα ατυχήματα, το ακαθάριστο ποσοστό θνησιμότητας μπορεί επίσης να αποτελεί ένδειξη ενός γηράσκοντος πληθυσμού). Οι υπερπληθείς κατοικίες εντοπίζονται επίσης σε αυτή την πλευρά του άξονα, με τον οποίο μάλιστα παρουσιάζουν υψηλή συσχέτιση. Ο υπερβολικός συνωστισμός ατόμων στα σπίτια αντικατοπτρίζει κακές συνθήκες διαβίωσης στον τομέα της στέγασης. Συναντάμε επίσης την έλλειψη υγειονομικής περίθαλψης, η οποία βρίσκεται στους αντίποδες της καλής κοινωνικής προστασίας.

Μπορούμε επομένως να αναλογιστούμε ότι ο άξονας 1 μάς δίνει τη δυνατότητα να διαφοροποιήσουμε τις χώρες ανάλογα με το επίπεδο ευτυχίας τους και πιο συγκεκριμένα ανάλογα με την πρόσβασή τους στις υπηρεσίες υγείας και τον κίνδυνο θανάτου που διατρέχουν. Η οικονομική πτυχή είναι πολύ σημαντική, με τους υψηλούς μισθούς να εντοπίζονται στη μία πλευρά του άξονα. Επιπλέον, ο χρόνος εργασίας φαίνεται να παίζει αρνητικό ρόλο στις συνθήκες διαβίωσης, ειδικά όσον αφορά τη στέγαση. Από τη μία πλευρά, επομένως, θα πρέπει λογικά να συγκεντρώνονται οι χώρες με μεγάλα εργασιακά ωράρια αλλά σχετικά χαμηλούς μισθούς, και οι ανάγκες για παροχές υγείας θα πρέπει σε αυτές τις χώρες να ικανοποιούνται σε μικρότερο βαθμό.

Οι χώρες είναι καταμεμημένες κατά μήκος του άξονα εν μέρει βάσει ενός γεωγραφικού κριτηρίου, καθώς από την πλευρά των υψηλών μισθών συναντάμε κυρίως δυτικές χώρες και από την άλλη πλευρά κυρίως ανατολικές χώρες. Ομοίως, βλέπουμε τις παλαιότερες χώρες της ΕΕ να συνομαδώνονται, σε αντίθεση με τις χώρες που εντάχθηκαν πιο πρόσφατα.

Σχήμα 4: ACP ενεργές μεταβλητές στους άξονες 1-2

Ο άξονας 2 αντιπαραβάλλει τη μάθηση με τις συνθήκες εργασίας. Αυτός ο άξονας αντιπαραβάλλει κυρίως την κατάρτιση που αποκτάται κατά την ενήλικη ζωή με το ποσοστό ανεργίας και ένα μορφωτικό επίπεδο κατώτερο των δύο ετών φοίτησης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Επιπλέον, η πλήρης απασχόληση έρχεται επίσης σε αντίθεση με την παρακολούθηση καταρτίσεων. Μπορούμε λοιπόν να θεωρήσουμε ότι οι καταρτίσεις έρχονται σε αντίθεση με τα χαμηλότερα μορφωτικά επίπεδα και μια σταθερή επαγγελματική κατάσταση. Αυτή η σταθερότητα στην επαγγελματική ζωή θα μπορούσε να αντικατοπτρίζεται στη συσχέτιση μεταξύ των ετών υγιούς ζωής και της πλήρους απασχόλησης.

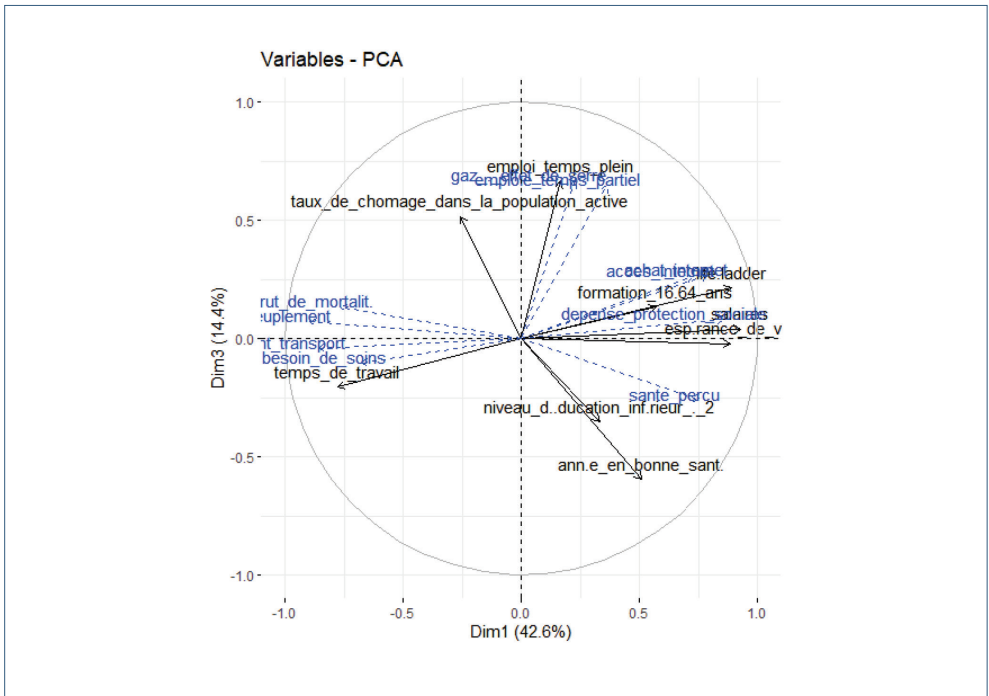
Στις ενεργές μεταβλητές, συναντάμε τους υπόλοιπους δείκτες ανεργίας, ιδίως την ανεργία μεταξύ των νέων σε σχέση με το συνολικό ποσοστό ανεργίας. Βρίσκουμε τον αριθμό γιατρών σε σχέση με τα χρόνια υγιούς ζωής. Αρνητικά συσχετιζόμενες με τις καταρτίσεις βρίσκουμε την πρόσβαση στο Διαδίκτυο και την κατανάλωση αλκοόλ.

Παρατηρώντας τις στατιστικές μονάδες μπορούμε να διαπιστώσουμε μια αντίθεση μεταξύ των νότιων χωρών, οι συσχετίσεις των οποίων είναι θετικές σε αυτόν τον άξονα, και

των πιο βόρειων χωρών ως προς τον αριθμό παρακολουθούμενων κατάρτισεων. Οι νότιες χώρες χαρακτηρίζονται επομένως από χαμηλά επίπεδα παρακολούθησης κατάρτισεων μεταξύ του οικονομικά ενεργού πληθυσμού τους.

Ο άξονας αυτός είναι δύσκολο να αναλυθεί, διότι αντιπαραθέτει μια μεταβλητή στις υπόλοιπες και οι συμπληρωματικές μεταβλητές δεν βοηθούν στην κατανόηση. Μπορούμε να προσδιορίσουμε μόνο έναν γεωγραφικό διαχωρισμό μεταξύ των χωρών που παρουσιάζουν διαφορές ως προς την παρακολούθηση κατάρτισεων από τον ενεργό πληθυσμό τους.

Σχήμα 5: ACP ενεργές μεταβλητές στους άξονες 1-3

Ο άξονας 3 αντιπαραθέτει την εργασία πλήρους απασχόλησης με έτη υγιούς ζωής. Επιπλέον, το ποσοστό ανεργίας συσχετίζεται με την εργασία πλήρους απασχόλησης. Πρόκειται επομένως για μια αντιπαράθεση εργασίας και υγείας, και πιο συγκεκριμένα αφορά τις θέσεις εργασίας πλήρους απασχόλησης των ατόμων με τα υψηλότερα μορφωτικά επίπεδα. Οι τρεις πρώτες μεταβλητές αντιστοιχούν στο 78% της διακύμανσης του άξονα, αντιπαραθέτοντας τις καλές συνθήκες ζωής με την επαγγελματική κατάσταση.

Μεταξύ των ενεργών μεταβλητών συναντάμε τις μεταβλητές που αφορούν το επαγγελματικό καθεστώς των ατόμων, όπως η ανεργία μεταξύ νέων ανθρώπων και η εργασία μερικής απασχόλησης.

Παρατηρούμε επίσης ότι ο μισός άξονας δημιουργείται από τη Γερμανία και τη Μάλτα, δηλαδή από μια αντίθεση μεταξύ των δύο αυτών χωρών που στηρίζονται σε έναν πολύ διαφορετικό τρόπο λειτουργίας. Αυτή η διαφορά φαίνεται να δείχνει ότι, ανεξάρτητα από την επαγγελματική κατάσταση των ατόμων, στη Μάλτα οι πολίτες απολαμβάνουν έναν μεγαλύτερο αριθμό ετών υγιούς ζωής.

Ο άξονας 4 δείχνει τη σχέση ανάμεσα στις σπουδές και στη δυνατότητα απόκτησης μιας θέσης εργασίας, και πιο συγκεκριμένα πλήρους απασχόλησης. Επιπλέον, το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο μειώνει τον αριθμό των ετών υγιούς ζωής. Ο άξονας αυτός είναι αρκετά απλό να αναλυθεί μέσω της σχέσης ανάμεσα στο μορφωτικό επίπεδο και στην ικανότητα εύρεσης εργασίας και στις θετικές συνθήκες διαβίωσης που συμβαδίζουν με αυτή την επαγγελματική κατάσταση. Μπορούμε επίσης να διαπιστώσουμε χάρη στις συμπληρωματικές μεταβλητές ότι οι χώρες με τα περισσότερα άτομα υψηλού μορφωτικού επιπέδου και με καλύτερη κατάσταση υγείας παράγουν περισσότερους ρύπους (υψηλότερες εκπομπές αερίων θερμοκηπίου). Αντίθετα, οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας χρησιμοποιούνται περισσότερο από χώρες με σημαντικό αριθμό ατόμων χαμηλού μορφωτικού επιπέδου.

Ο άξονας 5 δείχνει μια αντίθεση ανάμεσα στα πτυχία που είναι κατώτερα του επιπέδου 2 και στο ποσοστό ανεργίας. Πρόκειται επομένως για μια αντίθεση μεταξύ των χωρών με πολλά άτομα με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο αλλά με υψηλό ποσοστό ανεργίας. Χάρη στις συμπληρωματικές μεταβλητές μπορούμε να δούμε ότι οι χώρες με υψηλά επίπεδα ανεργίας έχουν επίσης έναν πληθυσμό με υψηλόβαθμα πτυχία αλλά και καλύτερες συνθήκες υγείας. Αντίθετα, οι χώρες με τα χαμηλότερα επίπεδα πτυχίων παρουσιάζουν μεγαλύτερη επισφάλεια ιδίως όσον αφορά τη στέγαση (ηχητικές οχλήσεις).

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Η πιο σημαντική αντίθεση προκύπτει επομένως από τον άξονα 1, όπου από τη μία πλευρά συναντάμε τους υψηλούς μισθούς σε συνδυασμό με υψηλά επίπεδα προσδόκιμου ζωής και ετών υγιούς ζωής και από την άλλη πλευρά συναντάμε τις πάρα πολλές ώρες αμειβόμενης εργασίας. Επομένως, η οικονομική πτυχή συνδέεται στενά με εκείνη της υγείας και έρχεται σε αντίθεση με τις συνθήκες εργασίας (εδώ με τις πάρα πολλές ώρες αμειβόμενης εργασίας).

Η επαγγελματική κατάσταση παρουσιάζει υψηλή συσχέτιση με την παρακολούθηση κα-
ταρτίσεων για τους πληθυσμούς που βρίσκονται σε ηλικία που τους καθιστά ικανούς για
εργασία (άξονας 2). Οι χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης διχάζονται έντονα σε αυτό το ση-
μείο, ιδίως βάσει του γεωγραφικού διαχωρισμού Βορρά και Νότου. Αυτός ο γεωγραφικός
διαχωρισμός είναι η αντανάκλαση μιας πολιτισμικής διαφοράς σε σχέση με τις καταρτίσεις
που τα άτομα παρακολουθούν κατά την ενήλικη ζωή τους: οι καταρτίσεις είναι περισσότερο
αναπτυγμένες στις βόρειες χώρες, όπου ο πληθυσμός εξακολουθεί να αποκτά νέες γνώ-
σεις παράλληλα με την εργασία.

Ο άξονας 3 φέρνει στην επιφάνεια μια αντίθεση μεταξύ εργασίας και υγείας. Καθώς
ο άξονας αυτός είναι έντονα επηρεασμένος από την περίπτωση της Μάλτας, θα πρέπει να
σταθούμε λίγο περισσότερο στους λόγους της θέσης που καταλαμβάνει εδώ αυτή η χώρα.
Μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι, ανεξάρτητα από την επαγγελματική κατάσταση, ο πληθυ-
σμός της Μάλτας έχει καλύτερη υγεία απ' ό,τι ο πληθυσμός σε άλλες χώρες της ΕΕ. Η Μάλτα
είναι μια αραιοκατοικημένη χώρα με πολλά φορολογικά πλεονεκτήματα που προσελκύει,
ως εκ τούτου, έναν πληθυσμό με υψηλά εισοδήματα. Σύμφωνα όμως με τον άξονα 1, είδα-
με ότι οι μισθοί έχουν ισχυρό αντίκτυπο στην ποιότητα ζωής.

Οι τρεις πρώτοι άξονες δείχνουν ότι υπάρχει ισχυρή συσχέτιση ανάμεσα στους οικονο-
μικούς πόρους και στις συνθήκες διαβίωσης: όσο υψηλότεροι είναι οι μισθοί, τόσο μεγαλύ-
τερο είναι το προσδόκιμο ζωής. Ωστόσο, το επαγγελματικό καθεστώς διαφέρει πολύ από τη
μία χώρα στην άλλη, ανάλογα με τις διαφορετικές πρακτικές που υιοθετούνται, ιδίως όσον
αφορά τη διά βίου κατάρτιση. Οι ακόλουθοι άξονες αποκαλύπτουν επίσης τη σχέση μεταξύ
των σπουδών και της ικανότητας εύρεσης μιας θέσης εργασίας.

Συμπερασματικά, η καλή υγεία και ένα σχετικά μακρό προσδόκιμο ζωής συσχετίζονται
με το υψηλό εισόδημα. Υπάρχουν σημαντικές διαφορές στους μισθούς μεταξύ των χωρών
και επομένως υπάρχουν χώρες (οι χώρες της Δύσης) με σημαντικά πλεονεκτήματα από
αυτή την άποψη. Πρέπει επίσης να λάβουμε υπόψη τις συνθήκες εργασίας. Ο υπερβολικός
αριθμός ωρών εργασίας είναι επιζήμιος για την καλή υγεία, και αυτό ισχύει επίσης για τις
χώρες της Ανατολικής Ευρώπης.

Αυτή η PCA μάς έδωσε τη δυνατότητα να ανιχνεύσουμε τις διαφορές σε επίπεδο μά-
θησης κατά τη διάρκεια της οικονομικά ενεργής ζωής, ιδίως μέσω της εκπαίδευσης των
καταρτίσεων που επιτρέπουν στον πληθυσμό να προσαρμοστεί καλύτερα στην αγορά ερ-
γασίας και, συνεπώς, να αποκτήσει πιο εύκολα μια θέση εργασίας και να αποφύγει να πα-
ραμείνει σε μια επισφαλή κατάσταση.

Η ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ

Στον χώρο που δημιουργείται από τις διαστάσεις του άξονα 1 και του άξονα 2, μπορούμε να δούμε ότι η Ελλάδα είναι η χώρα που βρίσκεται στο υψηλότερο σημείο στο πάνω αριστερά τεταρτημόριο. Η Ελλάδα διαχωρίζεται από τις άλλες χώρες που παρουσιάζουν μικρότερη διασπορά στον άξονα 2. Παρατηρώντας πιο συγκεκριμένα την Ελλάδα στο πέρασμα των χρόνων, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι έχει μετατοπιστεί στον άξονα με συνεχή τρόπο από το ένα έτος στο άλλο. Από το 2008 έως το 2018 διέγραψε μια πορεία στο τέλος της οποίας βρέθηκε σχεδόν στο σημείο εκκίνησης, καθώς άρχισε να απομακρύνεται από το κέντρο από το 2008 και να επιστρέφει σε αυτό από το 2013. Το 2013 είναι επομένως η χρονιά κατά την οποία η Ελλάδα γνώρισε τις πιο ακραίες τιμές σε αυτούς τους άξονες. Αυτή η μετατόπιση ακολουθεί πιστά την κατεύθυνση του βέλους των μεταβλητών του ποσοστού ανεργίας και του ποσοστού ανεργίας μεταξύ των νέων. Επομένως, η μετατόπιση της Ελλάδας συνδέεται στενά με την εξέλιξη της ανεργίας της, η οποία, όπως είδαμε, έφτασε σε πολύ σημαντικά επίπεδα, παρουσιάζοντας αύξηση από το 2008 έως το 2013 και στη συνέχεια μια πτώση. Πρέπει επίσης να επισημάνουμε ότι η Ελλάδα κατά την περίοδο 2008-2013 παρουσίαζε όλο και μικρότερη συσχέτιση με τα έτη υγιούς ζωής και το προσδόκιμο ζωής σε σύγκριση με τις άλλες χώρες της ΕΕ, και το ίδιο ίσχυε και για τις καταρτίσεις.

Τα αποτελέσματα σχετικά με τα έτη υγιούς ζωής τεκμηριώνονται από τον χώρο που διαμορφώνουν οι άξονες 1 και 3. Ο άξονας 1 είναι πάντοτε επηρεασμένος από την ανεργία στη δεξιά πλευρά του και ο άξονας 3 καταγράφει μια μείωση του αριθμού των ετών υγιούς ζωής όσο ψηλότερα κινούμαστε μέσα στον χώρο. Παρατηρούμε λοιπόν για την Ελλάδα κατά τη διάρκεια της υπό μελέτη περιόδου μια μετατόπιση προς την επάνω αριστερή γωνία του χώρου, δείχνοντας ότι, εκτός από την αύξηση της ανεργίας, παρατηρείται πράγματι και μια μείωση στα έτη υγιούς ζωής. Επιπλέον, πρέπει να επισημάνουμε ότι το 2008 η Ελλάδα βρισκόταν στο κατώτερο μέρος του γραφήματος, που σημαίνει ότι παρουσίαζε υψηλότερη συσχέτιση με τον αριθμό ετών υγιούς ζωής σε σύγκριση με τις άλλες χώρες της ΕΕ, ενώ το 2013 ήταν μία από τις χώρες με τις χαμηλότερες συσχετίσεις με αυτόν τον δείκτη. Θα πρέπει επίσης να επισημάνουμε ότι αυτή η μετατόπιση που εκδηλώνεται με μείωση των ετών υγιούς ζωής διαπιστώνεται για τις περισσότερες χώρες της ΕΕ, ωστόσο στην Ελλάδα η μετατόπιση αυτή είναι πιο σημαντική από κάθε άλλη χώρα.

6

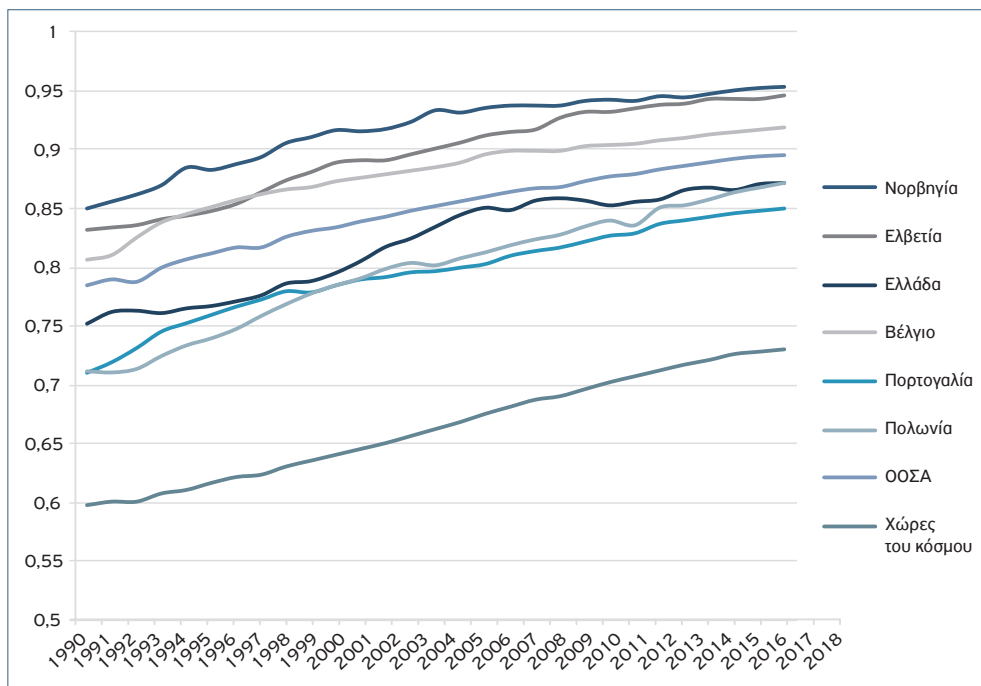
Η ανθρώπινη ανάπτυξη στην Ελλάδα

Για τις ανάγκες της συνολικής και πληρέστερης παρουσίασης των διεθνών δεδομένων, και χωρίς να επαναλάβουμε τις αναλύσεις της προηγούμενης έκθεσής μας,⁴⁷ αναπαράγουμε εδώ τα βασικά συμπεράσματά της που προέκυψαν από την ανάλυση των βάσεων του ΟΗΕ σχετικά με την ανθρώπινη ανάπτυξη.

Έτσι, επιλέγοντας να αναδείξουμε κάποιους δείκτες που προέκυψαν από την ανάλυση αυτή, είδαμε πως η τιμή του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης (Human Development Index) της Ελλάδας για το 2018 είναι 0,872, τοποθετώντας τη χώρα στην κατηγορία πολύ υψηλής ανθρώπινης ανάπτυξης, και στην 32η θέση μεταξύ των 189 χωρών. Μεταξύ 1990 και 2018, η τιμή του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης της Ελλάδας αυξήθηκε από 0,753 σε 0,872 (σημειώνοντας μια αύξηση της τάξης του 15,8%), δηλαδή χαμηλότερη της αντίστοιχης τιμής του μέσου όρου του 0,895 που ισχύει για τις χώρες του ΟΟΣΑ.

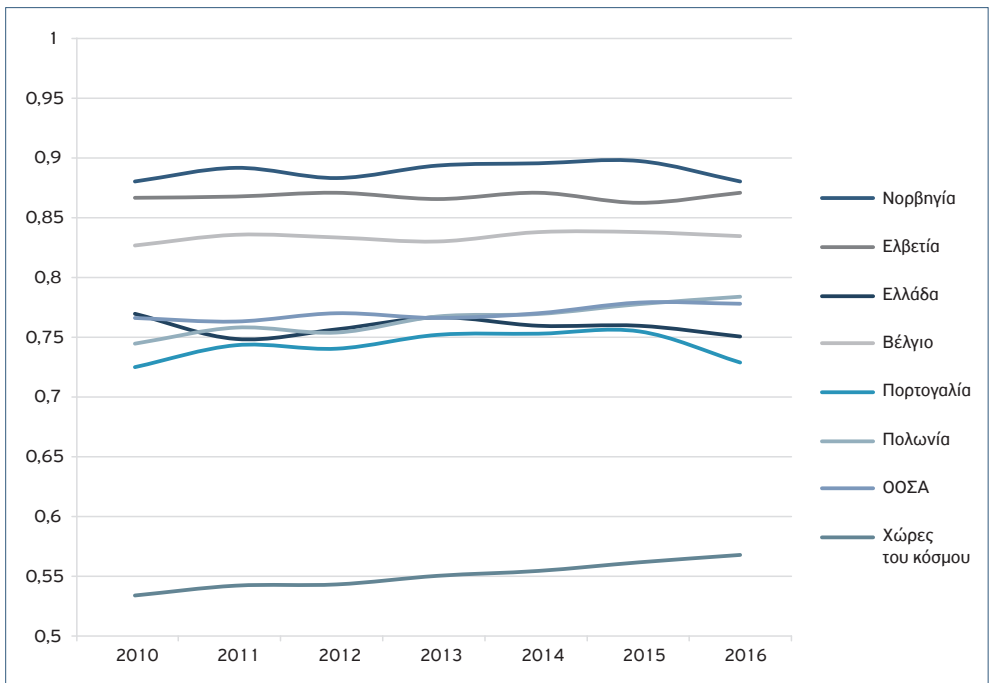
47. Βλ. Παναγιωτόπουλος, Ν. (2020). *Οικονομική Ανάπτυξη και Ευτυχία των Πολιτών: 1. Ανθρώπινη Ανάπτυξη και η Θέση της Ελλάδας στον Διεθνή Χώρο*, Ενδιάμεση Έκθεση (σε συνεργασία με την Α. Καρατζά και τη Λ. Παπαβασιλείου), Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ.

Διάγραμμα 8: Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης (HDI)

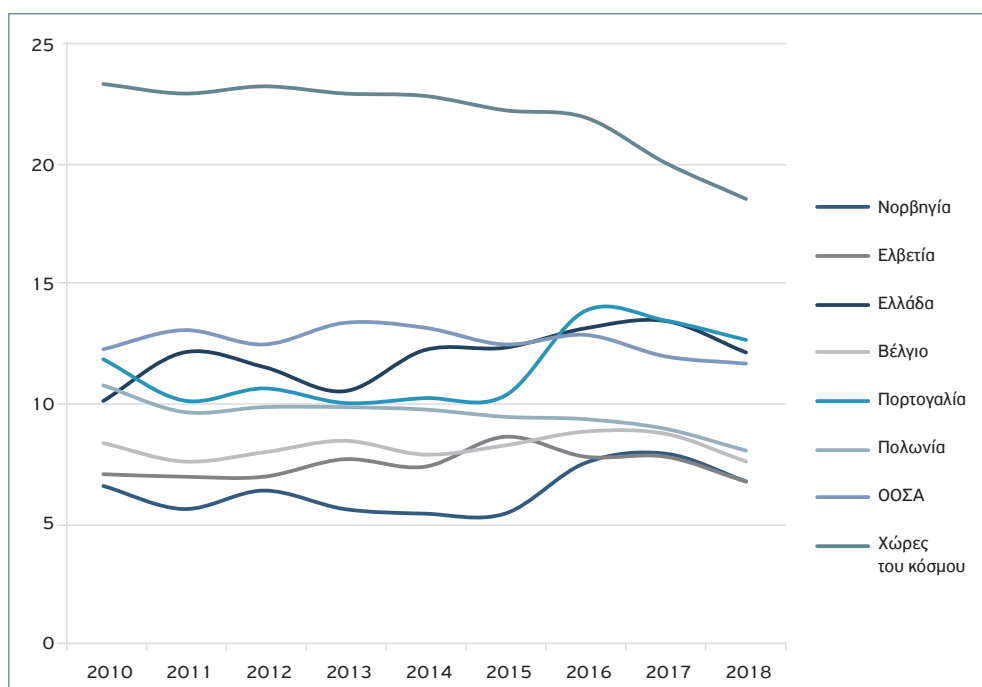
Στο ίδιο ζήτημα, με βάση τις αναλύσεις μας ο Προσαρμοσμένος στην Ανισότητα Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης (Inequality-adjusted Human Development Index) στην Ελλάδα για το 2018 είναι 0,766, δηλαδή χαμηλότερος του μέσου όρου του 0,796 που ισχύει για χώρες που ανήκουν στην ομάδα της πολύ υψηλής ανθρώπινης ανάπτυξης, του μέσου όρου 0,79 που ισχύει για χώρες του ΟΟΣΑ και υψηλότερος του μέσου όρου του 0,596 των χωρών του κόσμου.

Διάγραμμα 9: Προσαρμοσμένος στην Ανισότητα Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης (IHDI)

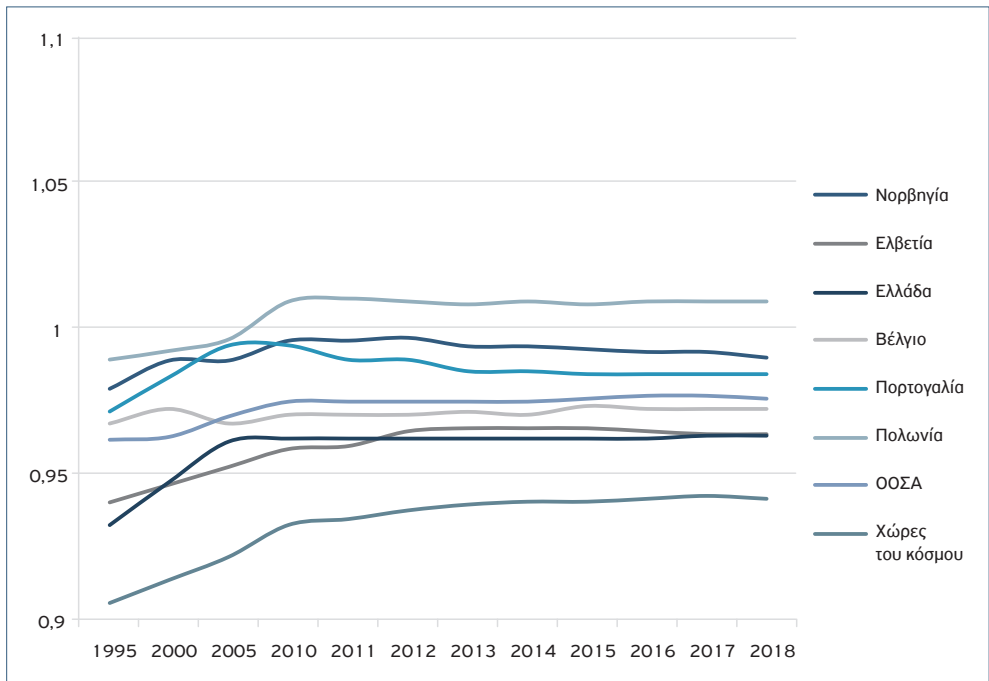
Και κάνοντας λόγο για ανισότητα, αξίζει να σημειωθεί πως η τιμή του δείκτη της συνολικής απώλειας ανθρώπινης ανάπτυξης λόγω ανισότητας (% overall loss to human development due to inequality) για την Ελλάδα, έχοντας εκκινήσει το 2010 από το 10,2%, αυξήθηκε το 2010 στο 12,4% και κατέληξε το 2018 στο 12,2%, δηλαδή σε μια τιμή υψηλότερη του μέσου όρου ύψους 10,8% που ισχύει για τις χώρες που ανήκουν στην ομάδα της πολύ υψηλής ανθρώπινης ανάπτυξης, υψηλότερη του μέσου όρου του 11,7% που ισχύει για χώρες του ΟΟΣΑ και χαμηλότερη του μέσου όρου του 18,6% των χωρών του κόσμου.

Διάγραμμα 10: Συνολική απώλεια ανθρώπινης ανάπτυξης λόγω ανισότητας (%)

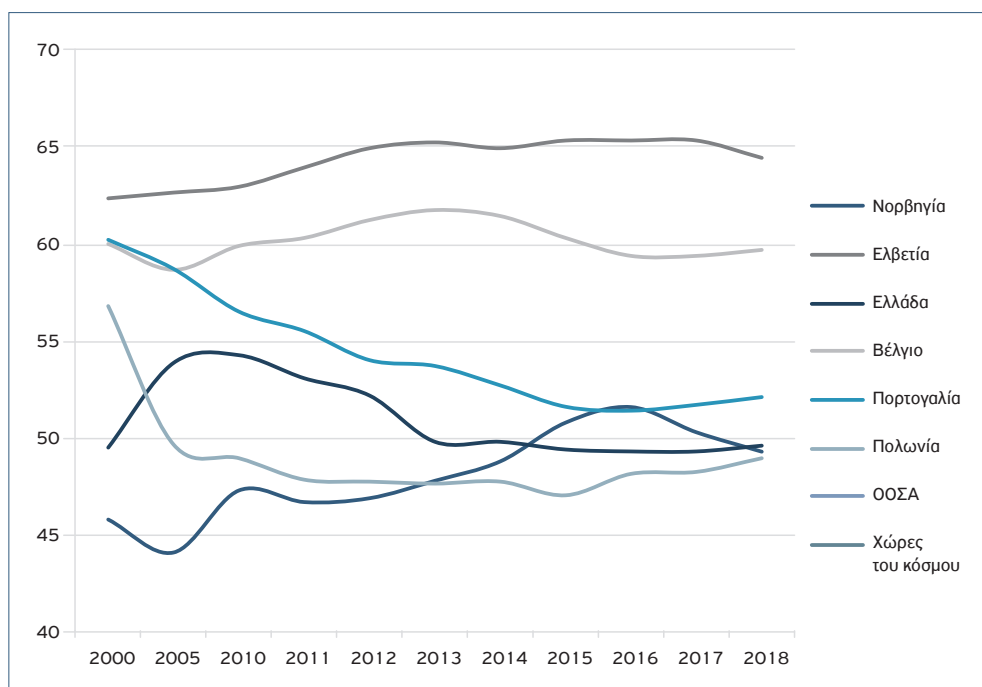
Ως προς την αναλογία του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης για τις γυναίκες και για τους άνδρες, η οποία συμπυκνώνεται στον Δείκτη Ανάπτυξης Φύλου (Gender Development Index), οι ομάδες χωρών βασίζονται στην απόλυτη απόκλιση από την ισότητα των φύλων στον Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης, λαμβάνοντας υπόψη την ανισότητα υπέρ των ανδρών ή των γυναικών εξίσου. Έτσι, μιλώντας για τον Δείκτη κατά φύλο, η τιμή του θηλυκού Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης για το 2018 για την Ελλάδα είναι 0,884, ενώ για τους άνδρες η αντίστοιχη τιμή είναι 0,887, καταλήγοντας σε μια τιμή της τάξης του 0,963 για τον Δείκτη Ανάπτυξης Φύλου, τιμή χαμηλότερη του μέσου όρου ύψους 0,976 που ισχύει για τις χώρες του ΟΟΣΑ, τοποθετώντας την Ελλάδα στην ομάδα των χωρών σημαντικής ανάπτυξης.

Διάγραμμα 1 1: Δείκτης Ανάπτυξης Φύλου (GDI)

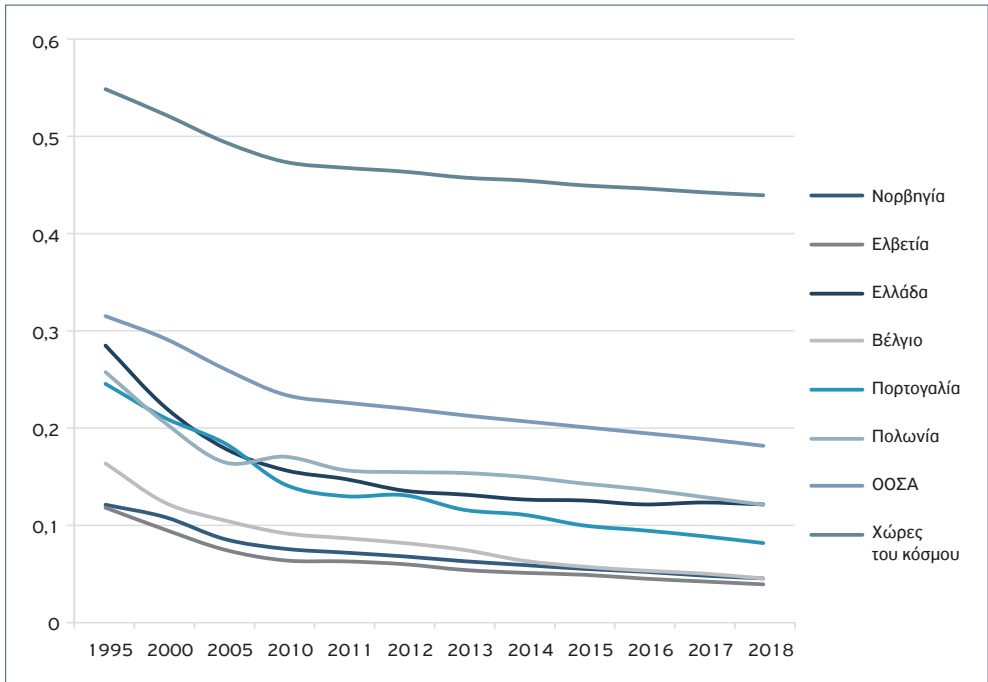
Στην ίδια προοπτική εξέτασης κοινωνικών δεικτών, όσον αφορά την τιμή του δείκτη Μερίδιο εργασίας του ΑΕΠ, που περιλαμβάνει μισθούς και μεταβιβάσεις κοινωνικής προστασίας (%), στην Ελλάδα για το 2018 είναι 49,6%. Ειδικότερα, το 2000 η τιμή ανέρχεται στο 49,5, το 2005 αυξάνεται στο 53,9% και το 2010 στο 54,3%, μειώνεται όμως το 2015 στο 49,4% και, τέλος, αυξάνεται ελάχιστα το 2018, αγγίζοντας το 49,6%. Σε σχέση με τις άλλες χώρες που εξετάζουμε (π.χ. την Ελβετία, την Πορτογαλία και το Βέλγιο), οι τιμές για τη χώρα μας από το 2000 έως το 2018 είναι χαμηλότερες.

Διάγραμμα 12: Μερίδιο εργασίας του ΑΕΠ, που περιλαμβάνει μισθούς και μεταβιβάσεις κοινωνικής προστασίας (%)

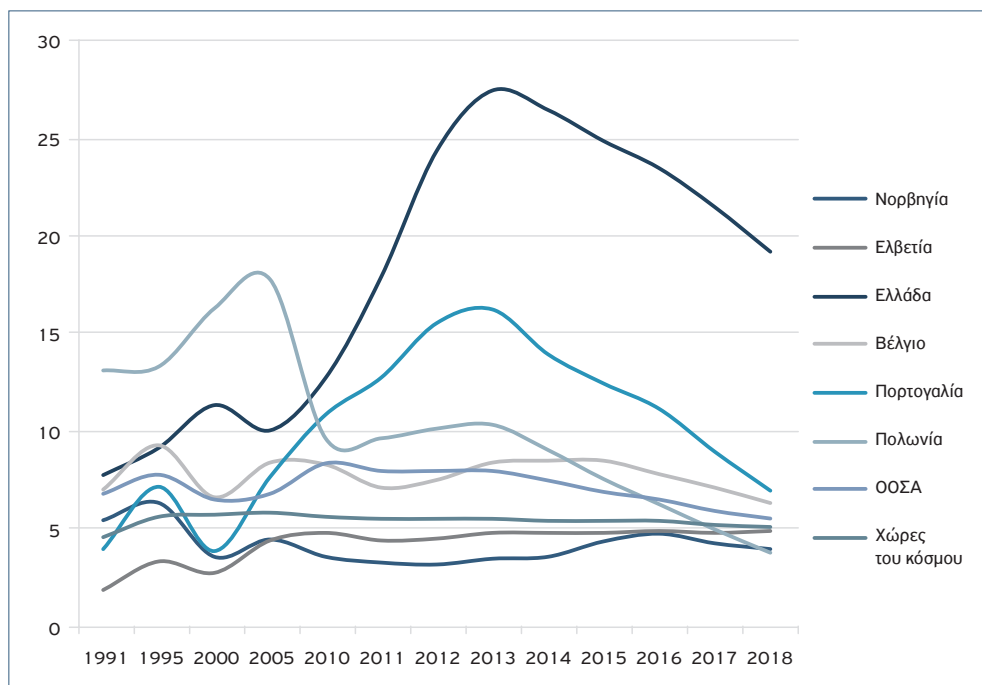
Επιπλέον, ως προς τον Δείκτη Ανισότητας των Φύλων (Gender Inequality Index), με τιμή για τη χώρα μας 0,122, είδαμε ότι η Ελλάδα κατατάσσεται στην 31η θέση μεταξύ των συνολικά 162 χωρών για τις οποίες έχει υπολογιστεί ο συγκεκριμένος δείκτης για το 2018, ενώ έχει τιμή χαμηλότερη του μέσου όρου 0,182 που ισχύει για τις χώρες του ΟΟΣΑ.

Διάγραμμα 13: Δείκτης Ανισότητας των Φύλων (GII)

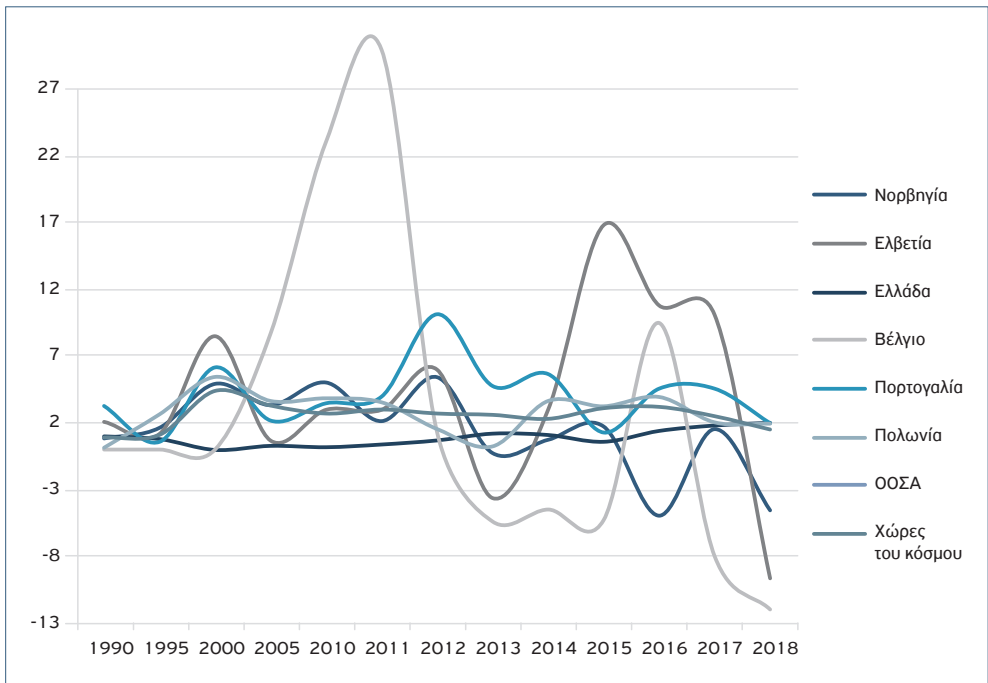
Η τιμή του δείκτη για την ανεργία (σύνολο, % του εργατικού δυναμικού) στην Ελλάδα για το 2018 είναι 19,2%, δηλαδή υψηλότερη του μέσου όρου του 5,6% που ισχύει για τις χώρες που ανήκουν στην ομάδα της πολύ υψηλής ανθρώπινης ανάπτυξης, του μέσου όρου του 5,5% που ισχύει για χώρες του ΟΟΣΑ, καθώς και του μέσου όρου του 5,1% που ισχύει για τις χώρες του κόσμου. Η πορεία του δείκτη παρουσιάζει αυξομειώσεις κατά την περίοδο 1991-2018 και, πιο συγκεκριμένα, κυμαίνεται στο 7,7%, το 1991, στο 9,1% το 1995, στο 11,3% το 2000, στο 10% το 2005, στο 12,7% το 2010, ενώ αξίζει να σημειωθεί η μεγάλη αύξηση που πραγματοποιείται το 2015, όταν η τιμή του ποσοστού ανέρχεται στο 24,9%, για να καταλήξει να μειωθεί στο 19,2%, όπως αναφέραμε παραπάνω, το 2018.

Διάγραμμα 14: Ανεργία, σύνολο (% του εργατικού δυναμικού)

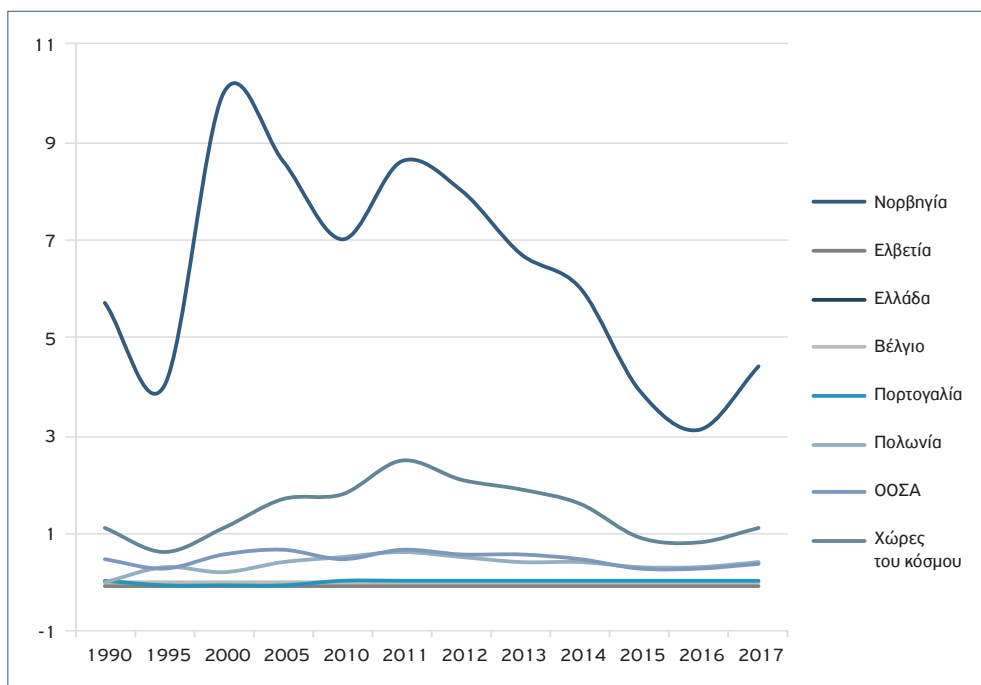
Αν τώρα θελήσουμε να εξετάσουμε την τιμή του δείκτη Καθαρές εισροές ξένων άμεσων επενδύσεων (% του ΑΕΠ), είδαμε πως στην Ελλάδα για το 2011-2018 είναι 2, δηλαδή υψηλότερη του μέσου όρου του 1,2 που ισχύει για χώρες που ανήκουν στην ομάδα της πολύ υψηλής ανθρώπινης ανάπτυξης, του μέσου όρου του 0,9 που ισχύει για χώρες του ΟΟΣΑ, καθώς του μέσου όρου του 1,5 που ισχύει για τις χώρες του κόσμου. Η πορεία του δείκτη παρουσιάζει αυξομειώσεις για την περίοδο 1990-2018, για την οποία έχουμε στοιχεία. Ειδικότερα, οι τιμές μέχρι το 2018, έτος για το οποίο υπολογίζεται στο 2, διαμορφώνονται ως εξής για τη χώρα μας ανά πενταετία: για το 1990 η τιμή είναι 1, για το 1995 είναι 0,8, για το 2000 είναι 0, για το 2005 είναι 0,3, για το 2010 είναι 0,2 και για το 2015 είναι 0,6.

Διάγραμμα 15: Καθαρές εισροές ξένων άμεσων επενδύσεων (% του ΑΕΠ)

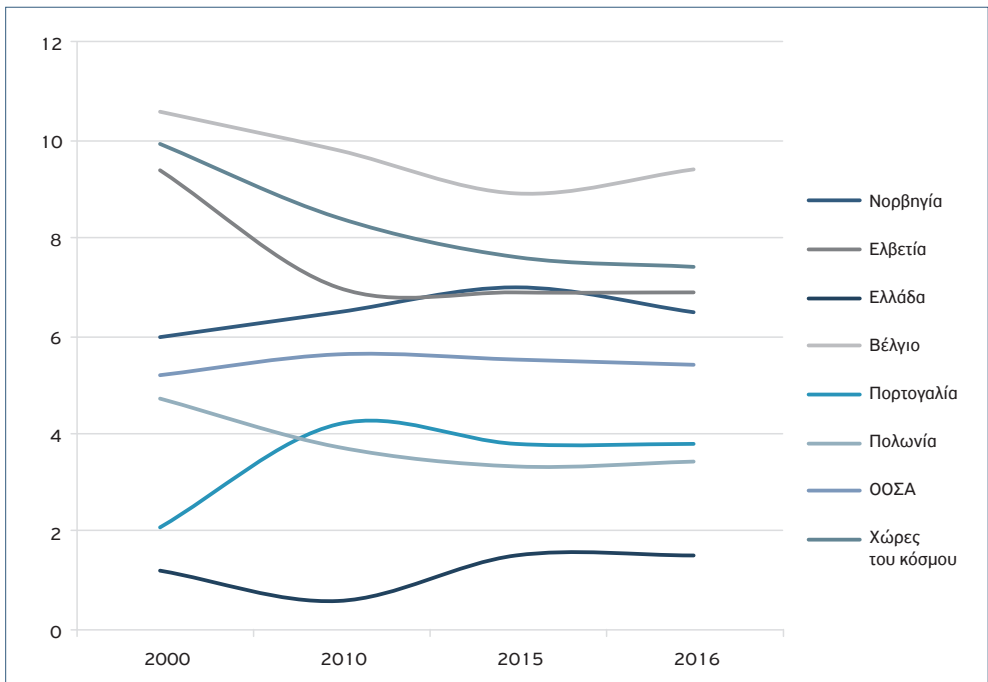
Τέλος, η τιμή του δείκτη Εξάντληση φυσικών πόρων (% του ΑΕΕ) για την Ελλάδα για το 2017 είναι 0,1%, δηλαδή χαμηλότερη του μέσου όρου του 0,7% που ισχύει για τις χώρες που ανήκουν στην ομάδα της πολύ υψηλής ανθρώπινης ανάπτυξης, του μέσου όρου του 0,4% που ισχύει για τις χώρες του ΟΟΣΑ και του μέσου όρου του 1,1% των χωρών του κόσμου. Η πορεία του δείκτη είναι η ακόλουθη: το 1990 είναι 0,1%, το 1995 και το 2000 είναι 0%, έπειτα το 2004 και το 2010 είναι ξανά 0,1%, το 2015 και το 2016 είναι 0% και, τέλος, το 2017 είναι και πάλι 0,1%.

Διάγραμμα 16: Εξάντληση φυσικών πόρων (% του ΑΕΕ)

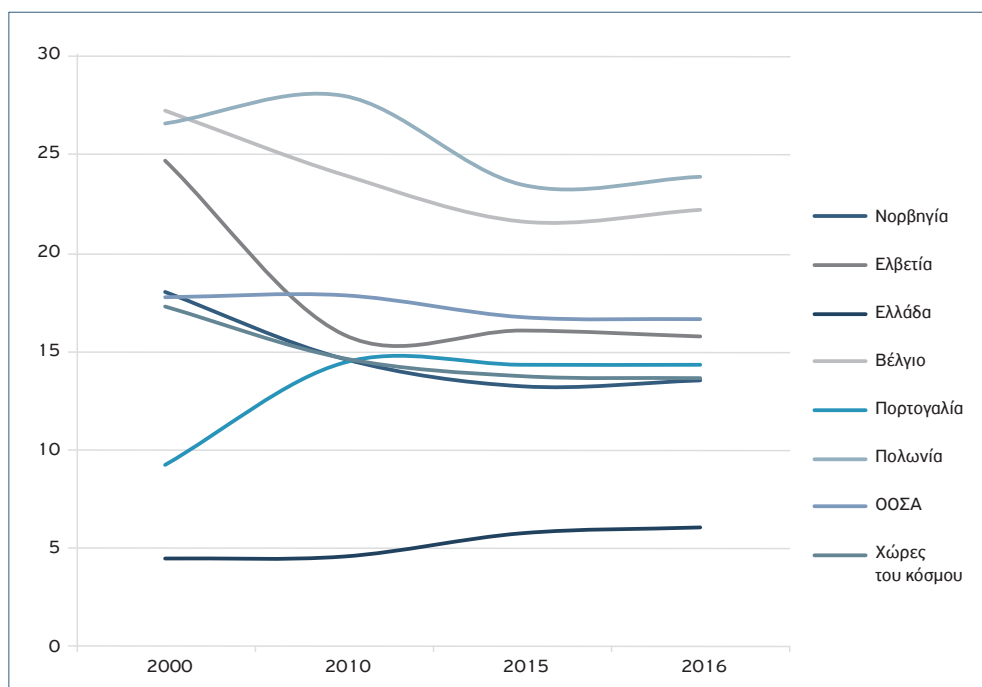
Από την άλλη μεριά, τώρα, εκκινώντας από μια τιμή της τάξης του 1,2 το 2000, η οποία κυμαίνεται στο 0,6 το 2010 και στο 1,5 το 2015, όπου και διατηρείται και την επόμενη χρονιά, δηλαδή το 2016 που είναι το τελευταίο έτος για το οποίο παρέχονται στοιχεία από τον ΟΗΕ για την τιμή του δείκτη για το Ποσοστό αυτοκτονιών, για τις γυναίκες (% ανά 100.000 άτομα) για την Ελλάδα, είδαμε ότι πρόκειται για μια τιμή η οποία είναι χαμηλότερη του μέσου όρου του 5,6 που ισχύει για χώρες που ανήκουν στην ομάδα της πολύ υψηλής ανθρώπινης ανάπτυξης, του μέσου όρου του 5,4 που ισχύει για χώρες του ΟΟΣΑ και του μέσου όρου του 7,4 για τις χώρες του κόσμου.

Διάγραμμα 17: Ποσοστό αυτοκτονιών, γυναίκες (ανά 100.000 άτομα)

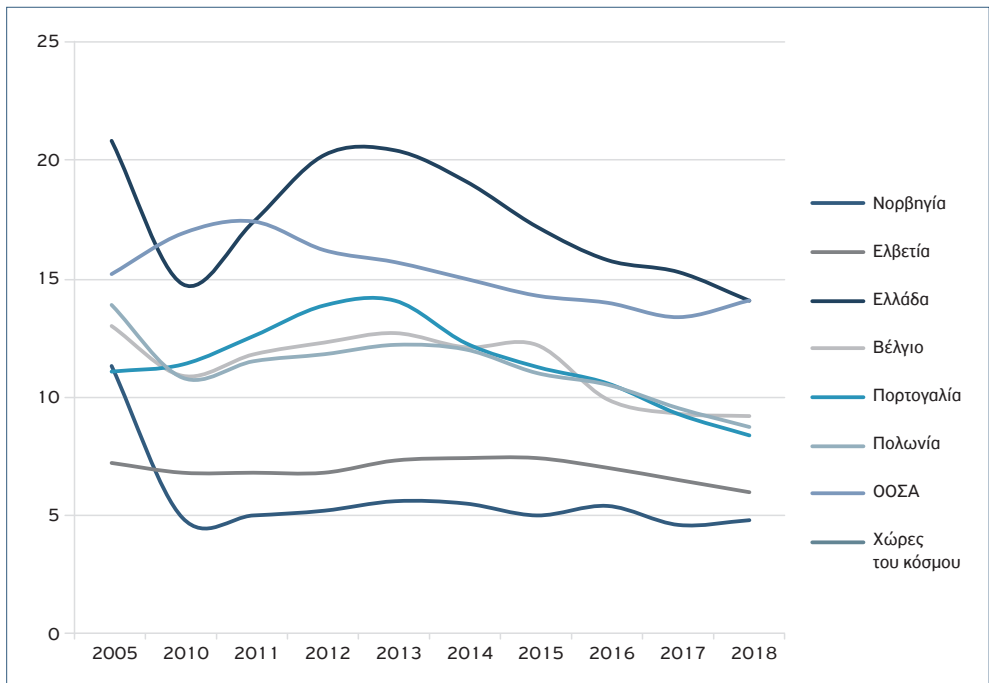
Σε σχέση με την τιμή του δείκτη Ποσοστό αυτοκτονιών, για τους άνδρες (ανά 100.000 άτομα), για την Ελλάδα, για το 2016 είναι 6,1, τιμή χαμηλότερη του μέσου όρου του 19,8 που ισχύει για χώρες που ανήκουν στην ομάδα της πολύ υψηλής ανθρώπινης ανάπτυξης, του μέσου όρου του 16,7 που ισχύει για χώρες του ΟΟΣΑ και του μέσου όρου του 13,7 των χωρών του κόσμου. Ειδικότερα, η πορεία του δείκτη μέχρι το 2016 είναι η εξής: το 2000 κυμαίνεται στο 4,5, το 2010 στο 4,6 και το 2015 στο 5,8.

Διάγραμμα 18: Ποσοστό αυτοκτονιών, άνδρες (ανά 100.000 άτομα)

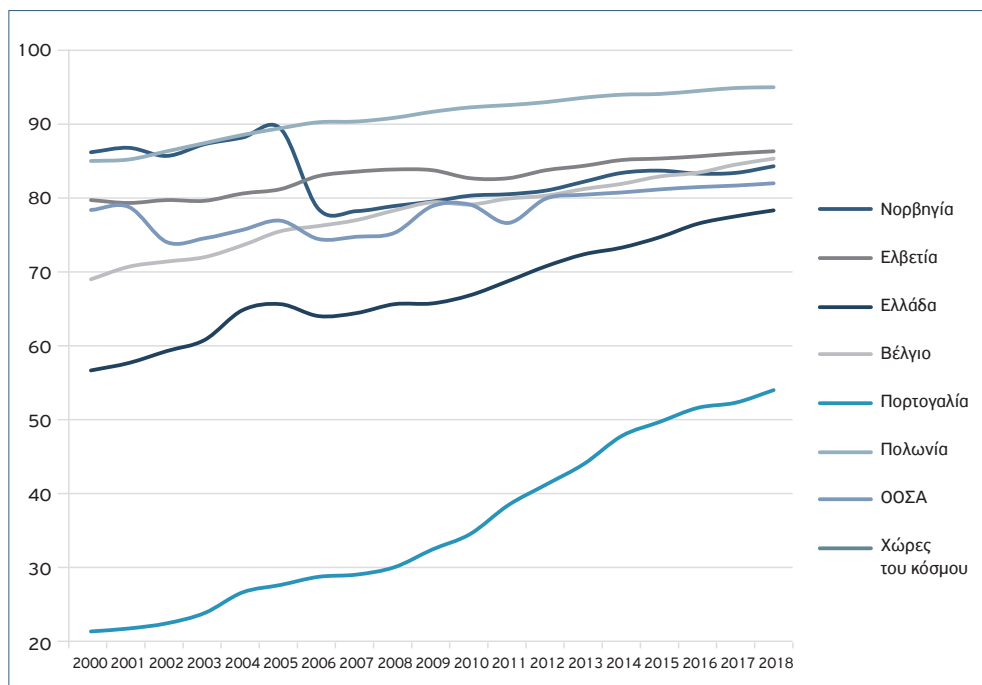
Επίσης, η τιμή του ποσοστού των Νέων που δεν φοιτούν στο σχολείο ή που δεν εργάζονται (% ηλικίας 15-24 ετών) στην Ελλάδα για το 2018 είναι 14,1%, δηλαδή υψηλότερη του μέσου όρου του 12,6% που ισχύει για χώρες που ανήκουν στην ομάδα της πολύ υψηλής ανθρώπινης ανάπτυξης και του μέσου όρου του 13,2% που ισχύει για χώρες του ΟΟΣΑ. Η πορεία του δείκτη ειδικότερα έχει ως εξής: το 2005 κυμαίνεται στο 20,8%, το 2010 στο 14,8%, το 2015 στο 17,2% και, τέλος, το 2018 μειώνεται στο 14,1%.

Διάγραμμα 19: Νέοι που δεν φοιτούν στο σχολείο ή που δεν εργάζονται (% ηλικίας 15-24 ετών)

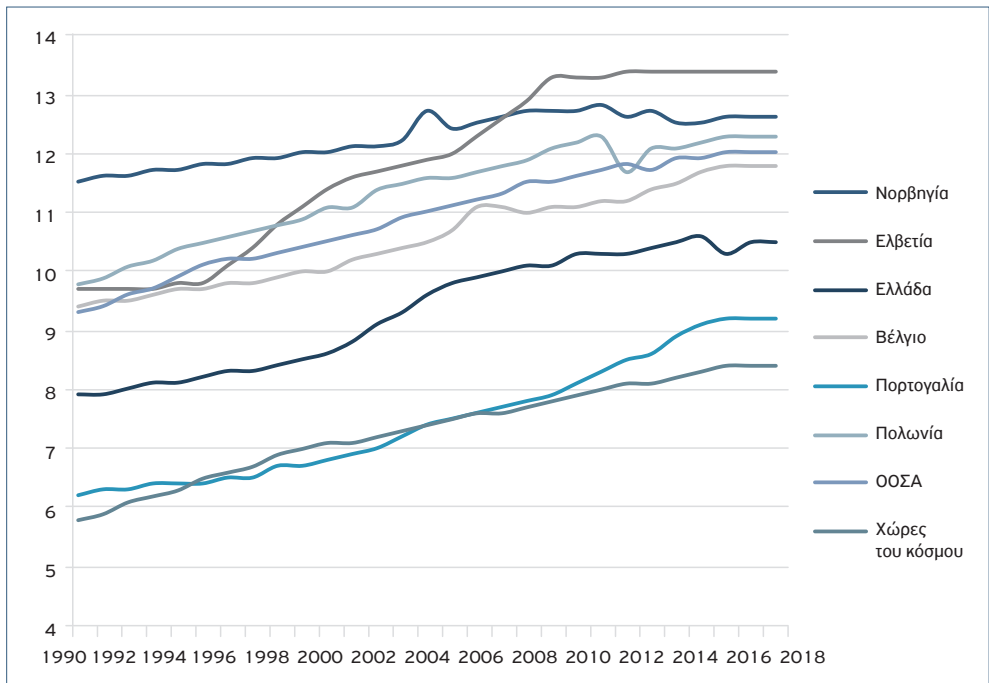
Από την άλλη μεριά, η τιμή του ποσοστού του Ειδικευμένου εργατικού δυναμικού (% του εργατικού δυναμικού) για την Ελλάδα για το 2018 είναι της τάξης του 78,3%, δηλαδή χαμηλότερη του μέσου όρου του 84,7% που ισχύει για χώρες που ανήκουν στην ομάδα της πολύ υψηλής ανθρώπινης ανάπτυξης και του μέσου όρου του 81,9% που ισχύει για χώρες του ΟΟΣΑ, ενώ είναι υψηλότερη του μέσου όρου του 46,3% που ισχύει για τις χώρες του κόσμου. Η πορεία του δείκτη από το 2000 έως το 2018, ανά πενταετία, έχει ως εξής: για το 2000 η τιμή του δείκτη είναι 56,8%, για το 2005 είναι 65,7%, για το 2010 είναι 66,9%, για το 2015 είναι 74,7% και, τέλος, για το 2018 είναι 78,3%.

Διάγραμμα 20: Ειδικευμένο εργατικό δυναμικό (% του εργατικού δυναμικού)

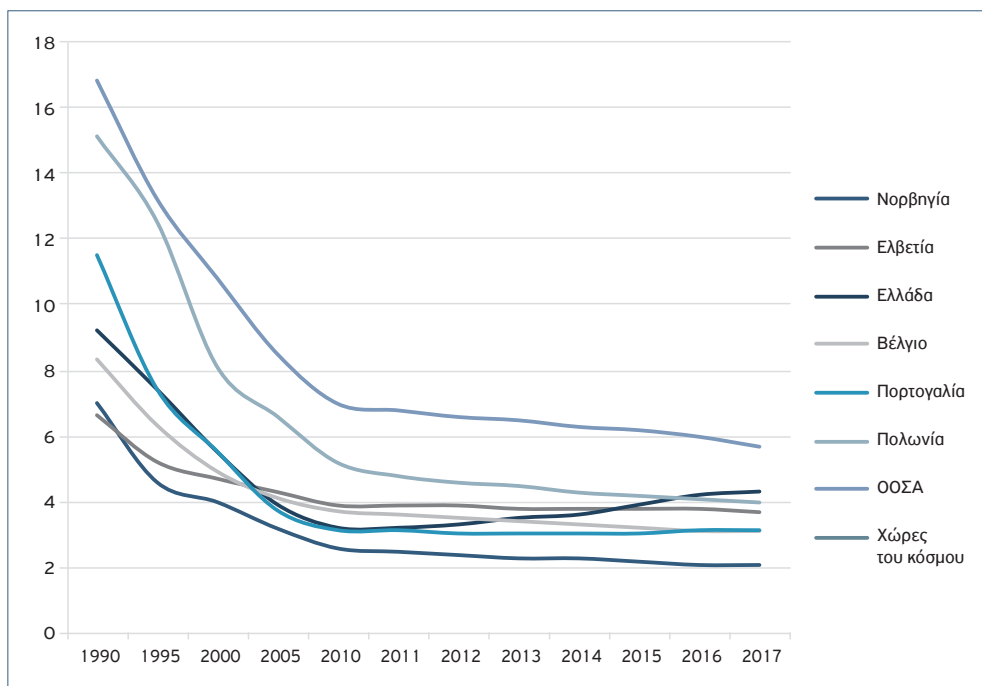
Η τιμή του δείκτη Μέσος αριθμός ετών σχολικής εκπαίδευσης (έτη) στην Ελλάδα για το 2018 είναι 10,5, δηλαδή χαμηλότερη του μέσου όρου του 12 που ισχύει για χώρες που ανήκουν στην ομάδα της πολύ υψηλής ανθρώπινης ανάπτυξης και τις χώρες του ΟΟΣΑ και υψηλότερη του μέσου όρου του 8,4 που ισχύει για τις χώρες του κόσμου. Ειδικότερα, ο μέσος αριθμός των ετών στη χώρα μας το 1990 είναι 7,9, το 1995 είναι 8,2, το 2000 είναι 8,6, το 2005 είναι 9,8 και το 2015 είναι 10,6.

Διάγραμμα 21: Μέσος αριθμός ετών σχολικής εκπαίδευσης (έτη)

Ο δείκτης του ποσοστού θνησιμότητας βρεφών (ανά 1.000 γεννήσεις) για την Ελλάδα για το 2017 είναι 4,3, ποσοστό χαμηλότερο του μέσου όρου 5,4 που ισχύει για χώρες που ανήκουν στην ομάδα της πολύ υψηλής ανθρώπινης ανάπτυξης, του μέσου όρου του 5,7 που ισχύει για χώρες του ΟΟΣΑ και του μέσου όρου του 28,8 των χωρών του κόσμου. Για τη χώρα μας, μέχρι το 4,3 που ισχύει για το 2017, οι τιμές διαμορφώνονται ως εξής: το 2005 η τιμή κυμαίνεται στο 3,9, το 2010 στο 3,2 και το 2015 στο 3,9.

Διάγραμμα 22: Βρεφική θνησιμότητα (ανά 1.000 γεννήσεις)

Συμπεράσματα

Στη βάση των αναλύσεων που προηγούνται θα μπορούσαμε, κατ' αρχάς, να κωδικοποιήσουμε τα συμπεράσματά μας που απορρέουν από τη συστηματική εξέταση της εξέλιξης της ευτυχίας, της ευδαιμονίας των Ελλήνων πολιτών την τελευταία δεκαετία.

A. Οι επιπτώσεις των πολιτικών λιτότητας στην ευτυχία των Ελλήνων πολιτών

Τα δεδομένα μάς αποκαλύπτουν ένα φαινόμενο τεραστίων διαστάσεων το οποίο είναι αδύνατον να αγνοήσει κανείς: μια πραγματική κατακρήμνιση της ευτυχίας. Σημειώνουμε, ωστόσο, ότι από το 2013 και ειδικά μετά το 2016 το ποσοστό των πολιτών που δηλώνουν «καθόλου ικανοποιημένοι» («not at all satisfied») αρχίζει να μειώνεται, έστω με βραδείς ρυθμούς, εύρημα που υποδηλώνει μια μικρή βελτίωση από την πλευρά των ομάδων που βιώνουν τα υψηλότερα επίπεδα δυσαρέσκειας. Το ίδιο γενικό σχήμα εξέλιξης το συναντάμε σε πολλούς δείκτες: απότομη πτωτική πορεία μέχρι το 2013-2014 και στη συνέχεια αργή ανάκαμψη. Η κύρια πηγή της μείω-

σης της υποκειμενικής ευτυχίας τοποθετείται επομένως πολύ ξεκάθαρα στις κοινωνικοοικονομικές δυναμικές, αλλά βλέπουμε από τη σύγκριση των διαφορετικών τάσεων ότι δεν είναι οι αντικειμενικές κοινωνικοδημογραφικές μεταβλητές (όπως το προσδόκιμο ζωής ή το ποσοστό αυτοκτονιών) που παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη επιδείνωση, αλλά πολλές «ψυχοκοινωνιολογικές» μεταβλητές σε σχέση με την αγορά εργασίας και, σε έναν μικρότερο βαθμό, οι ίδιες οι μακροοικονομικές μεταβλητές. Έτσι, η ελληνική δυναμική φέρνει στην επιφάνεια την πολυπλοκότητα των κοινωνικών δυναμικών που δρουν σε βάθος, υπογείως, αλλά επηρεάζουν το σύνολο των κοινωνικών δομών.

- Η Ελλάδα είναι η πιο ακραία περίπτωση επιδείνωσης της κατάστασης των ανειδίκευτων εργαζομένων στην αγορά εργασίας κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Διαπιστώνοντας ότι η εργασία κατέχει κεντρική θέση στην κρίση που διατυπώνουν οι πολίτες σχετικά με το πόσο ευτυχημένοι είναι, τότε συμπεραίνουμε ότι η ανεργία, η επισφάλεια στην εργασία και η εντατικοποίηση της εργασίας είναι από τους παράγοντες που συμβάλλουν περισσότερο στην κρίση γύρω από την ικανοποίηση της ζωής. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, η ανεργία είναι ο παράγοντας που συνδέεται συχνά με τα πιο υψηλά επίπεδα δυσφορίας. Αντίθετα, η ένταξη στον κόσμο της εργασίας με ένα υψηλό επίπεδο οικονομικής και κοινωνικής ασφάλισης είναι ο παράγοντας που εγγυάται με τον πιο ασφαλή τρόπο την ευτυχία.
- Παρατηρούμε ότι η Ελλάδα έχει υποστεί μια διαδικασία υποβάθμισης θέσης στην κλίμακα των χωρών του ΟΟΣΑ. Ο «κοινωνικός απολογισμός» είναι σε γενικές γραμμές πιο αρνητικός απ' ό,τι σκόπιμα αφήνουν να εννοηθεί ορισμένοι επίσημοι δείκτες τους οποίους σπεύδουν να εκμεταλλευτούν τα μέσα ενημέρωσης. Αυτή η σχετική δυναμική της χώρας είναι σημαντική και σε θέση να εξηγήσει την έκταση της «υποκειμενικής» μετατόπισης, η οποία βασίζεται σε βαρυσήμαντες δομικές αλλαγές στον κόσμο της εργασίας, όπως είδαμε προηγουμένως, κι αυτό ακόμη και αν οι διακυμάνσεις των κύριων αντικειμενικών κοινωνικοδημογραφικών δεικτών φαίνονται κάποιες φορές να είναι περιορισμένης εμβέλειας, όπως στην περίπτωση του προσδόκιμου ζωής.
- Παρατηρούμε μια διαφορά φύλου ανάλογα με την ηλικία αναχώρησης από την οικογενειακή εστία περίπου τριών ετών καθ' όλη τη διάρκεια της υπό μελέτη περιόδου. Οι εξελίξεις είναι πανομοιότυπες για τους άνδρες και τις γυναίκες, παρουσιάζοντας αύξηση από το 2010 και σχετική στασιμότητα από το 2013.
- Από το 2011, ο κίνδυνος φτώχειας που διατρέχουν τα άτομα άνω των 65 ετών έχει μειωθεί. Αυτή η μείωση είναι οπωσδήποτε η συνέπεια των μεταρρυθμίσεων που εφαρμόστηκαν κατά τη διάρκεια αυτού του έτους στην Ελλάδα. Η μεταρρύθμιση, με την κατοχύρωση του συνταξιοδοτικού δικαιώματος, κατόρθωσε να περιορίσει τον αντίκτυπο

της οικονομικής ύφεσης σε αυτή την πληθυσμιακή ομάδα. Επιπλέον, πρόκειται για ένα κομμάτι του πληθυσμού που δεν επηρεάζεται από την ανεργία, συνεπώς δεν επλήγη άμεσα από την εργασιακή επισφάλεια που οφείλεται στην ανεργία.

Μπορούμε να κωδικοποιήσουμε τα συμπεράσματά μας σε τρία βασικά σημεία, τα οποία συνοψίζουν τις τρεις βασικές κοινωνικές εξελίξεις που κρύβονται πίσω από τους υπερβολικά γενικούς μακροοικονομικούς δείκτες, όπως το ΑΕΠ, ή πίσω από δομικούς δημογραφικούς δείκτες, όπως το προσδόκιμο ζωής κατά τη γέννηση:

- Πολύ έντονη επιδείνωση στον κόσμο της εργασίας (ανεργία, εργασιακή επισφάλεια, μείωση και αστάθεια των αμοιβών και των εισοδημάτων).
- Πολύ έντονη υποκειμενική επιδείνωση της ζωής (ιδίως μέχρι το 2013).
- Συγκριτικά με άλλες χώρες, στην Ελλάδα παρατηρήθηκε μια ταχύτατη και εξαιρετικά βίαιη συλλογική υποβάθμιση.

Τέλος, επιβεβαιώθηκε πως μια κοινωνιολογία της ευτυχίας ή μια «οικονομία της ευτυχίας», με την έννοια που της δίνει ο Bourdieu, η οποία θα ενσωματώνει την ντυρκεμιανή προοπτική σε μια συσχετιστική προοπτική, από τις σχετικές θέσεις των χωρών και των κοινωνικών ομάδων μέχρι το επίπεδο της προσωπικής δυστυχίας («θέσει δυστυχία» κ.λπ.), επιτρέπει να αναδυθεί στην επιφάνεια η πολυπλοκότητα των πραγματικών, βαθιών κοινωνικών δυναμικών που διατρέχουν τις κοινωνίες και τις οποίες οι επίσημες στατιστικές, αν και ομολογουμένως χρήσιμες, δεν καταφέρνουν να αποτυπώσουν παρά μόνο υπό τη μορφή ενδείξεων. Ωστόσο, τέτοιου είδους δυναμικές πρέπει να αναλυθούν, να συνδεθούν, να ερμηνευθούν και να συμπληρωθούν με ποιοτικές έρευνες.

B. Κοινωνικές παθολογίες και ανανέωση των κοινωνικών επιστημών

Επιπροσθέτως, από την παρούσα μελέτη μας αναδύεται αβίαστα το γεγονός πως το ζήτημα της ακριβούς αξιολόγησης των συνεπειών των πολιτικών για τους πληθυσμούς, για τα οικονομικά και πολιτικά συστήματα, καθώς και για το μέλλον της Ευρώπης αποτελεί –ή τουλάχιστον θα έπρεπε να αποτελεί– κεντρικό διακύβευμα της δημόσιας συζήτησης.

Όπως προσπαθήσαμε να δείξουμε και στην παρούσα εργασία μας, το ζήτημα αυτό δεν είναι ενδεχομένως τόσο απλό όσο μπορεί να φαντάζει εκ πρώτης όψεως, αν λάβουμε υπόψη μας πως οι δημόσιες πολιτικές παρουσιάζονται πάντοτε από τους υπευθύνους τους ως «απαντήσεις» σε καταστάσεις κρίσης, οι οποίες έχουν οι ίδιες σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις, όπως αύξηση της ανεργίας, της φτώχειας κ.λπ. Μπορούμε συνεπώς να ακούσου-

με ανά πάσα στιγμή τους υπερασπιστές τους να διακηρύσσουν: «Χωρίς αυτές τις πολιτικές, τα πράγματα θα ήταν ακόμη χειρότερα» ακόμα και: «Αυτές οι πολιτικές αποσκοπούν στην αποφυγή του ξεσπάσματος νέων κρίσεων, αποκαθιστώντας την εμπιστοσύνη».

Το επίμαχο, για παράδειγμα, ζήτημα της λιτότητας, της οποίας τα αποτελέσματα η χώρα μας τα έζησε επί δέκα χρόνια, θέτει έντονα το ερώτημα του πώς αξιολογούμε επί του παρόντος τις δημόσιες πολιτικές και πώς τα ορθολογικά επιχειρήματα, βασισμένα σε μια προσέγγιση επιστημονική (την οποία εν προκειμένω μπορούμε να εννοήσουμε με την τριπλή έννοια: λογική, μεθοδική και εμπειρική-στατιστική) και όχι ιδεολογική, έχουν τη δύναμη να ασκήσουν πίεση στις κοινωνικές αποφάσεις και σχέσεις εξουσίας. Το αποτέλεσμα είναι να τεθεί, στο πλαίσιο της δημόσιας συζήτησης, το ζήτημα της «αριθμητικής κωδικοποίησης», της «ποσοτικοποίησης». Η ικανότητα ποσοτικοποίησης έχει, στην πραγματικότητα, αναχθεί σε μια προϋπόθεση για να γίνουν επιτέλους αποδεκτά ορισμένα πολιτικοοικονομικά «γεγονότα» ή «επιχειρήματα», σε περιπτώσεις όπου από μόνα τους τα παραδείγματα (παιδιά που πεινάνε στα θρανία των σχολείων στη χώρα μας κ.λπ.) δεν είναι αρκούντως πειστικά ή ακόμη αποκλείονται *a priori* ως ανεκδοτικές ή *μεμονωμένες* πληροφορίες, στερούμενες συλλογικής σημασίας.

Έτσι, όπως πολλές άλλες άλλωστε, και η δική μας επιστημονική εργασία υποστηρίζει μια νέα μορφή αγωνιστικότητας, βασισμένη στη χρήση των στατιστικών στοιχείων: τον «στατακτιβισμό».⁴⁸ Το ζητούμενο είναι, όπως επιχειρούμε στην παρούσα εργασία μας, να αποκαλύψουμε και να κάνουμε αισθητούς σταθερούς δεσμούς *αιτιακής συνάφειας* στη δημόσια συζήτηση, σε αντίθεση με τις στερεοτυποποιημένες συντημήσεις, και επομένως να θέσουμε σε κίνηση τις γνώσεις των κοινωνικών επιστημών στο πολιτικό πεδίο και στη δημόσια συζήτηση.⁴⁹ Και η πρώτη συνιστώσα της αγωνιστικής δραστηριότητας είναι η περιγραφή και η ανάλυση των γεγονότων, οι οποίες προϋποθέτουν τον πολλαπλασιασμό των παρατηρήσεων, τη μελέτη των στατιστικών κανονικοτήτων και την ανάδειξη των σχέσεων αιτιακής συνάφειας που συγκαλύπτονται από τις ρουτίνες της δημόσιας συζήτησης. Όσον αφορά τα οικονομικά και κοινωνικά στατιστικά στοιχεία, δεν είναι δυνατόν να αρκεστούμε απλώς στην επικύρωση της άποψης που διαδίδουν οι θεσμοί και η κυρίαρχη στατιστική, μιας άποψης αποκλειστικά επικεντρωμένης στο ΑΕΠ ή στους μέσους όρους (όπως το προσδόκιμο ζωής κατά τη γέννηση, το οποίο, όσο χρήσιμο και αν μπορεί να είναι, δεν παύει να αποκρύπτει τις εμμένουσες κοινωνικές ανισότητες). Είναι επομένως απαραίτητο να κατασκευάσουμε σειρές (λιγότερο ή περισσότερο μακρές) και να αναδείξουμε τις υφιστάμενες συσχετίσεις, επιδεικνύοντας μεγάλη ερμηνευτική σύνεση.

48. Βλ. Bruno, I. et Didier, E. (2013). *Benchmarking: l'Etat sous Pression Statistique*, Paris: La Découverte.

49. Πρέπει να διακρίνουμε σαφώς τις εργασίες γύρω από τη νομιμοποίηση και την παραγωγή πολιτικών λιτότητας από τις εργασίες που αφορούν τις συνέπειες αυτών των πολιτικών.

Θα μπορούσαμε με βάση τα πορίσματα των ερευνών μας μέχρι τώρα να κωδικοποιήσουμε σε μια τυπολογία τις συνέπειες των πολιτικών λιτότητας και των εμπλεκόμενων μηχανισμών.

- Πρώτα απ' όλα, οι πολιτικές λιτότητας φτωχοποιούν τους πληθυσμούς και, πιο συγκεκριμένα, τις ήδη πιο ευάλωτες κατηγορίες, με πρώτους φυσικά τους ανέργους (ολοένα περισσότεροι σε αριθμό και δικαιούχοι όλο και χαμηλότερων επιδομάτων) και/ή τους πιο επισφαλείς και φτωχούς εργαζομένους (με αποτέλεσμα να διπλασιάζεται το αποτέλεσμα της ενίσχυσης των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων, λιγότερο ή περισσότερο έντονων ανάλογα με τις δομές των χωρών).
- Η κριτική των πολιτικών λιτότητας συχνά σταματάει σε αυτό το πρώτο αποτέλεσμα, για το οποίο διαθέτουμε αρκετές παρατηρήσεις και το οποίο έχει κατοχυρώσει μια σχετική παρουσία στη δημόσια συζήτηση, ιδίως μέσω της «κλασικής» συνδικαλιστικής και πολιτικής δράσης. Ωστόσο, αυτό το πρώτο επακόλουθο γεννά κι άλλα, τα οποία μπορούν να πάρουν δραματικές διαστάσεις, δεδομένου ότι επηρεάζουν τις «πιθανότερες ζωής» των ατόμων. Οι οικονομικές και κοινωνικές κρίσεις, μεγεθυμένες ακόμη περισσότερο από τις πολιτικές λιτότητας, έχουν στην πραγματικότητα την τάση να εξελίσσονται αρκετά γρήγορα σε κρίσεις δημόσιας υγείας, επηρεάζοντας ιδιαίτερα τους πληθυσμούς που έχουν ήδη βρεθεί σε εύθραυστη κατάσταση από τις πολιτικές λιτότητας.⁵⁰
- Τρίτον, για να χρησιμοποιήσουμε την ορολογία που υιοθετούν οι Stiglitz, Sen και Fitoussi, οι πολιτικές λιτότητας καταστρέφουν τόσο το «ανθρώπινο κεφάλαιο» όσο και το «κοινωνικό κεφάλαιο» (με τη «συλλογική» έννοια του Putnam). Καταστρέφουν την αξία των εκπαιδευτικών επενδύσεων, καθιστώντας «άχρηστα» (απαξιώνοντας) τα πτυχία των νέων που βγαίνουν από το εκπαιδευτικό σύστημα στην αγορά εργασίας, και παράγουν έτσι μια τεράστιας κλίμακας υποβάθμιση, ενισχύοντας μια δυναμική που

50. Όπως είδαμε, η συνέπεια αυτή δεν είναι τόσο εύκολο να τεκμηριωθεί όσο η πρώτη, κατ' αρχάς λόγω της απουσίας δεικτών εξίσου «συνεχών» με εκείνους που είναι διαθέσιμοι για τη μέτρηση της υγείας της οικονομίας και των επιχειρήσεων ή, ακόμα περισσότερο, του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα εμφανές στην περίπτωση των προβλημάτων ψυχικής υγείας, τα οποία, ωστόσο, είναι ζωτικής σημασίας και έχουν υποστεί δομική αύξηση από τις απαρχές της νεοφιλελεύθερης περιόδου τη δεκαετία του 1980. Έχουν γίνει πρωτίτως το πεδίο δράσης της κλινικής ψυχολογίας και αντιμετωπίζονται με «εξατομικευμένες» θεραπείες, σε αντίθεση με την κοινωνιολογία του Durkheim, η οποία ενθαρρύνει τη σύνδεση αυτών των τάσεων με δυναμικές όπως η εντατικοποίηση της εργασίας, η επισφάλεια κ.λπ. Στη διάθεσή μας έχουμε ευάριθμα μόνο τακτικά στατιστικά στοιχεία, εκτός από τα δεδομένα που αφορούν την κατανάλωση ψυχοτρόπων φαρμάκων. Το διακύβευμα εδώ είναι να διαδώσουμε και να ερμηνεύσουμε τα πιο σχετικά δεδομένα, το συντομότερο δυνατό. Για τις κοινωνικές επιστήμες, αυτό σημαίνει επίσης μια επιστροφή στις εργασίες για τις κοινωνικές ανισότητες, ιδίως τις κοινωνικές ανισότητες στην πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας, και μια προσπάθεια διάδοσης των αποτελεσμάτων σε πιο τακτική βάση.

υπάρχει ήδη ως τάση.⁵¹ Καταστρέφουν ταυτόχρονα την εμπιστοσύνη στους θεσμούς και στους άλλους (προς τις γείτονες χώρες, τους εκπροσώπους των δημόσιων υπηρεσιών κ.λπ.), ιδίως στο εσωτερικό των λαϊκών τάξεων. Αυτό το αποτέλεσμα μπορεί να μεταφραστεί σε αύξηση της βίας ή της κοινωνικής «συγκρουσιακότητας», και πάλι, όμως, όχι με μηχανικό τρόπο (περισσότερο θα λέγαμε σε συνάρτηση με τα ευρύτερα κοινωνικά πλαίσια), και δεν παρατηρούμε μέχρι σήμερα κάποια έκρηξη της παραβατικότητας και της συγκρουσιακότητας εντός της ΕΕ, μολονότι η άνοδος των νεοναζι στην Ελλάδα και σε ορισμένες χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης κινείται προς αυτή την κατεύθυνση⁵²

- Τέταρτον, το «ψυχοκοινωνιολογικό» αποτέλεσμα (όχι με την κλινική έννοια),⁵³ η απaréγκλιτη αντιμετώπιση των κρίσεων με πολιτικές λιτότητας συνιστά επίσης ένα «σοκ» για τη γνωστική μας τάξη, το οποίο δεν είναι παρά μια πρόέκταση του σοκ που αντιπροσωπεύει αυτή καθαυτή η κρίση.

Με βάση λοιπόν ό,τι προηγείται, μπορούμε να δούμε να διαγράφονται μια σειρά από θεωρητικά αποτελέσματα, τα οποία στη συνέχεια θα πρέπει να μετρηθούν και να μελετηθούν με τρόπο πιο συστηματικό:

1. Η ριζοσπαστικοποίηση και η αυξημένη ενεργοποίηση «δογματικών πεποιθήσεων», ακόμη και «σεκταριστικών» και «ανορθολογικών» μορφών.
2. Η αύξηση των ιδεολογικών και δογματικών συγκρούσεων (εν μέρει απόρροια του πρώτου).
3. Ο κατακερματισμός του κοινωνικού χώρου σε «τμήματα» ολοένα πιο ανεξάρτητα το ένα από το άλλο, αλληλοαντιτιθέμενα.
4. Η αυξημένη αστάθεια και «ρευσιτότητα» των πολιτικοϊδεολογικών ή οικονομικών στάσεων.

51. Βλ. Camille Peugny, C. (2009). *Le Déclassement*, Paris: Grasset.

52. Μπορούμε να εντοπίσουμε εδώ τον κύριο παράγοντα που ευθύνεται για τη σταδιακή απομάκρυνση των ομάδων αυτών από τη συμμετοχή τους στην πολιτειακή ζωή και, ως εκ τούτου, για μια τάση αμφισβήτησης από την πλευρά τους της δημοκρατικής ζωής (μέσω της αποχής και της αδιαφορίας για τις δημόσιες υποθέσεις). Το φαινόμενο οξύνεται από την άνοδο στην εξουσία τεχνοκρατικών κυβερνήσεων και την εκτεταμένη αστάθεια. Η πρόκληση εδώ είναι να ξανασκεφτούμε το ερώτημα των μορφών «εμπιστοσύνης» στους θεσμούς και στις συλλογικές οργανώσεις. Αναμφίβολα, δεν αρκεί να επανενεργοποιήσουμε την παραδοσιακή αντίληψη του εργατικού κινήματος (συνδικάτο – κόμμα) για να προτείνουμε λύσεις... Από την άλλη, όμως, δεν αρκεί ούτε να στραφούμε αποκλειστικά στη συνεταιριστική εργασία πεδίου, «στις λαϊκές συνοικίες» κ.λπ. Μια πιο συνεκτική και καλύτερα επεξεργασμένη στρατηγική φαίνεται να είναι απαραίτητη.

53. Βλ. Παναγιωτόπουλος, Ν. (2015). *Η Οικονομία της Αθλιότητας* (με τον Fr. Schultheis), Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Γ. Επιστημονικά συμπεράσματα και συνδικαλιστικοί-κοινωνικοί αγώνες

Προτού κλείσουμε, είναι αναγκαίο να σημειώσουμε, έστω και αδρομερώς, ότι (οφείλουμε να έχουμε συνείδηση πως) η *κωδικοποίηση των ερευνητικών δεδομένων σχετικά με την ευτυχία των πολιτών και των εργαζομένων* που προϋποθέτει το συνολικό έως τώρα έργο μας –και το οποίο σταδιακά θα ολοκληρώνεται– είναι πιθανό, και το ελπίζουμε, να αποτελέσει αντικείμενα εκτεταμένων επιστημονικών και ευρύτερων δημόσιων συζητήσεων.

Και είναι πιθανό οι συζητήσεις αυτές να συνδεθούν με το γεγονός πως αυτή η κωδικοποίηση μετατρέπει σε αντικειμενοποιημένη κατάσταση όλα όσα βρίσκονται σε άρρητη και πρακτική κατάσταση, μετατρέπει ένα ασαφές αντικείμενο συζήτησης σε αντικείμενο μελέτης, σε κώδικα ικανό να κανονικοποιήσει και να συμβολοποιήσει κοινωνικές πρακτικές και παραστάσεις για την ατομική και συλλογική ζωή. Υπό αυτή την έννοια, θα πρέπει να έχουμε συνείδηση πως το σύστημα των δεικτών που προτείνουμε και το οποίο οροθετεί την κατάσταση της οικονομίας της ευτυχίας στη χώρα μας (μπορεί να) συμβάλει αντικειμενικά στην ελαχιστοποίηση της ασάφειας και του φλου στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και στις ίδιες τις πολιτικές αποφάσεις με αντικείμενο, άμεσα ή έμμεσα, την κοινωνική πρόοδο και την ευδαιμονία των πολιτών και των εργαζομένων και, κατ' επέκταση, στην εξασφάλιση, τουλάχιστον, της ελάχιστης αναγκαίας επικοινωνίας μεταξύ των ενδιαφερόμενων (για το ζήτημα αυτό) μετόχων του κοινωνικού και οικονομικού πεδίου. Οι διάφορες ετήσιες εκθέσεις που σκοπεύουμε να δημοσιεύουμε, σύμφυτες των διαδικασιών των γραφειοκρατικών διαδικασιών, ως εκθέσεις αποτελεσμάτων και δεδομένων, δυνητικά θεατές και γνωστές, ικανές να ελεγχθούν, να επικυρωθούν, να καθιερωθούν, να επιτρέψουν υπολογισμούς και προβλέψεις, θα συμβάλουν, αντικειμενικά, στη θέσπιση της δημόσιας προβληματικής για την κατάσταση και τη δυναμική της ευτυχίας των Ελλήνων πολιτών και εργαζομένων, καθώς και της θέσης τους στο αντίστοιχο διεθνές επίπεδο.

Δεδομένου πως ένα μέρος των κοινωνικών αγώνων συνδέεται με το γεγονός ότι όλα τα πράγματα στον κοινωνικό κόσμο δεν είναι σαφή, με αποτέλεσμα κάθε είδους ταξινομητική κατασκευή, όπως αυτές που θα συνεχίσουμε να επεξεργαζόμαστε στο εξής για τον καλύτερο και συστηματικότερο προσδιορισμό και μέτρηση της ευτυχίας, να συνεχίζει πάντα να αποτελεί αντικείμενο διαπραγμάτευσης, αμφισβήτησης, διακύβευμα αγώνων για την αλλαγή ή/και τη διατήρησή της, σκοπεύουμε, στην εξέλιξη των εργασιών μας να επιχειρήσουμε και την παραμετροποίηση των κοινωνικών και επιστημονικών αγώνων για την καταλληλότητα και νομιμοποίηση των προτεινόμενων ταξινομήσεών μας. Πιο συγκεκριμένα, επειδή στο κοινωνικό πεδίο διαδραματίζονται σχεδόν πάντα, λιγότερο ή περισσότερο, έντονοι αγώνες και με αντικείμενο τον νόμιμο τρόπο να βλέπει και να ορίζει κανείς τον κόσμο, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα την αναπαραγωγή μιας μόνιμης, και ενίοτε από-

λυτης, αβεβαιότητας ως προς τις *δια-κρίσεις* που δομούν τον κοινωνικό κόσμο, έχουμε συνείδηση πως οι *ταξινομήσεις* που θα παράγουμε στις σχετικές αναλύσεις μας δεν (θα) υπάρχουν ως τέτοιες όλες μέσα στην *πραγματικότητα* ως αντικειμενοποιημένες κατηγορίες, με αποτέλεσμα να αποτελέσουν, πιθανότατα, διακυβεύματα και εργαλεία αγώνων τόσο μεταξύ ενδιαφερόμενων επιστημόνων όσο και μεταξύ των ενδιαφερόμενων κοινωνικών και πολιτικών φορέων.

Πράγματι, η *πολιτική οικονομία* της ευτυχίας μπορεί να αποτελέσει ένα από τα πιο ολοκληρωμένα παραδείγματα του τρόπου *πολιτικής* διαχείρισης των κοινωνικών σχέσεων και οφείλουμε να έχουμε συνείδηση πως το ίδιο το έργο που έχουμε αναλάβει θα συμβάλει, αντικειμενικά σε έναν βαθμό, στη δημιουργία του κοινωνικού ζητήματος, της ευτυχίας των Ελλήνων πολιτών και εργαζομένων, ικανού να αποτελέσει μείζονος σημασίας κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό και επιστημονικό διακύβευμα.⁵⁴ Και αν στην παρούσα συγκυρία οι πιθανότητες να συμβεί κάτι τέτοιο είναι αυξημένες, αυτό οφείλεται στην *εποχή*, αυτή που έπληξε και πλήττει την ελληνική κοινωνία εδώ και δέκα χρόνια και η οποία επιτρέπει, αν δεν το προκαλεί, να τεθεί το ίδιο αυτό το ζήτημα και νομιμοποιεί τους όρους παραγωγής και διάχυσης του έργου αυτού.

Κοντολογίς, αν γνωρίζουμε πως οι κατηγορίες σύμφωνα με τις οποίες θεσμοθετούνται οι πολιτικές λύσεις στα κοινωνικά προβλήματα αποτελούν, όπως και στους προγενέστερους και λιγότερο τυποκρατικούς τρόπους διαχείρισης των κοινωνικών σχέσεων, διακύβευμα αγώνων στους οποίους εμπλέκονται διάφορες κατηγορίες φορέων που ενδιαφέρονται για την επιβολή της τάδε ή της δείνα μορφής κατηγοριών, πως τα παραδοσιακά όπλα των πολιτικών συγκρούσεων έχουν αφήσει εδώ και πολύ καιρό όλο και περισσότερο ελεύθερο έδαφος στις αντιπαραθέσεις μεταξύ πολιτικοδιοικητικών υπευθύνων και εμπειρογνομόνων, πως η «κοινωνική» πολιτική ενεργεί, αφενός, παράγοντας παραστάσεις με κάποια γενικότητα και ισχύ, την οποία νομιμοποιεί η επιστήμη και την καθιερώνει το δίκαιο, αφετέρου, ενεργώντας τροποποιητικά πάνω στις ίδιες τις πρακτικές, αναπτύσσοντας ένα διαφοροποιημένο σύνολο θεσμών οι οποίοι καλύπτουν ορισμένες πλευρές της ζωής και στους οποίους καταφεύγουν οι κοινωνικοί φορείς,⁵⁵ μπορούμε εύκολα να συμφωνήσουμε

54. Βλ. Παναγιωτόπουλος, Ν. (2020). *Αριθμοί και Άνθρωποι: Υγειονομικά Δεδομένα για μια Πολιτική Οικονομία του Κοινωνικού* (σε συνεργασία με την Α. Καρατζά και τη Λ. Παπαβασιλείου), Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Καρδαμίτσα.

55. Για παράδειγμα, προκειμένου να συγκροτηθεί, σταδιακά, μια εθνική βάση δεδομένων, η Ελληνική Στατιστική Αρχή και τα ινστιτούτα ερευνών θα μπορούσαν στις έρευνες που διεξάγουν να εντάξουν ερωτήματα που θα επιτρέπουν στους ερωτώμενους να αποτιμούν τη ζωή τους, τις εμπειρίες τους, τις προτεραιότητές τους, την ικανοποίηση από τη ζωή τους, συμβάλλοντας στην κανονικοποίηση της συλλογικής και ατομικής παράστασης για την «ευτυχία των πολιτών».

πως οι κατηγορίες που θα παράγουν και θα διαχύσουν οι εργασίες μας θα συμβάλουν δυνητικά στην κατασκευή της ίδιας της κοινωνικής πραγματικότητας σχετικά με την ευτυχία των πολιτών.⁵⁶

56. Βλ. σχετικά και αναλυτικότερα Champagne, P., Lenoir, R., Merli , D. και Pinto, L. (2004). *Μύηση στην Κοινωνιολογική Πρακτική*, Α.-Μ. Καραστάθη (μτφρ.), Ν. Παναγιωτόπουλος (πρόλ.), Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα, σσ. 125-140.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Abramo, L. (1996). “Sociologia do Trabalho na América Latina: Novos paradigmas produtivos, relações de trabalho e relações de gênero”, in Carlos Alá Santiago e Elsa Planell Larrinaga (eds), *Reestructuración Productiva, Cambio Tecnológico, Género y Sindicalismo en América Latina*, Puerto Rico: ALAST/Universidad de Puerto Rico.
- Algoud, J.-P. (2004/1). La société face à la demande de bonheur, *Connexions*, 81, pp. 53-74.
- Barrère-Maurisson, M.-A. (2009). “Genèse et histoire des régulations en matière de conciliation travail-famille: Le rôle des acteurs et des institutions en France”, *Concilier Travail et Famille: Le Rôle des Acteurs*, Québec: PUQ.
- Baudelot, Ch. et Establet, R. (2006). *Suicide. L'Envers de Notre Monde*, Paris: Éditions du Seuil.
- Baudelot, Ch. et Establet, R. (2009). *L'Élitisme Républicain. L'École Française à l'Épreuve des Comparaisons Internationales*, Paris: Éditions du Seuil.
- Baudelot, Ch. et Gollac, M. (dir) (2003). *Travailler pour Être Heureux? Le Bonheur et le Travail en France*, Paris: Fayard.

- Blanchard, S. (2018/7). “Le benchmarking au service de l’égalité? Sociogenèse du Palmarès de la féminisation des instances dirigeantes du SBF 120”, *Gouvernement et Action Publique*, 4, pp. 39-61.
- Blanchard, S., Jacquemart, A., Perrin, M. et Romerio, A. (2018/3). “La cause des femmes dans les institutions”, *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 223, Paris: Editions du Seuil.
- Bourdieu, P. (1984). *Homo Academicus*, Paris: Minuit.
- Bourdieu, P. (1987). *Choses Dites*, Paris: Minuit.
- Bourdieu, P. (dir) (1993). *La Misère du Monde*, Paris: Seuil.
- Bourdieu, P. (1999). *Γλώσσα και Συμβολική εξουσία*, Κ. Καψαμπέλη (μτφρ.), Ν. Παναγιωτόπουλος (εισαγ.), Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα.
- Bourdieu, P. (2005). *Για την Επιστήμη και τις Κοινωνικές Χρήσεις της*, Μ. Θανοπούλου & Ε. Βαγγελάτου (μτφρ.), Ν. Παναγιωτόπουλος (επιμ. & επίμετρο), Μ. Θανοπούλου (πρόλ.), Αθήνα: Πολύτροπον-ΕΚΚΕ.
- Bourdieu, P. (2007). *Επιστήμη της Επιστήμης και Αναστοχασμός: Κύκλος Μαθημάτων στο Collège de France 2000-2001*, Θ. Παραδέλλης (μτφρ.), Ν. Παναγιωτόπουλος (προοίμιο), Αθήνα: Πατάκης.
- Bourdieu, P. (2012). *Sociologie Générale. Vol 1: Cours au Collège de France 1981-1983*, Paris: Raisons d’agir/Seuil.
- Bourdieu, P. (2017). *Anthropologie Économique (cours du Collège de France, 1992-1993)*, Paris: Raison d’agir/Seuil.
- Bovar, O., Demotes-Mainard, M., Dormoy, C., Gasnier, L., Marcus, V., Panier, I. et Tregouët, B. (2008). *Les Indicateurs de Développement Durable, l’Économie Française: Comptes et Dossiers*, Paris: Insee, pp. 51-71.
- Boyer, R. (2003). “L’anthropologie économique de Pierre Bourdieu”, *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 150, pp. 65-78.
- Bruno, I. et Didier, E. (2013). *Benchmarking. L’État sous Pression Statistique*, Paris: Zones.
- Castel, R. (1995). *Les Métamorphoses de la Question Sociale, une Chronique du Salarial*, Paris: Fayard.
- Champagne, P., Lenoir, R., Merllié, D. et Pinto, L. (2004). *Μύηση στην Κοινωνιολογική Πρακτική*, Α.-Μ. Καραστάθη (μτφρ.), Ν. Παναγιωτόπουλος (πρόλ.), Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα.

- de Montlibert, Chr. (2003) [1998]. *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογική Συλλογιστική*, Κ. Διαμαντάκου, (μτφρ.), Ν. Παναγιωτόπουλος (εισαγ.), Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα.
- Desrosières, A. (2000). *La Politique des Grands Nombres: Histoire de la Raison Statistique*, Paris: La Découverte.
- Desrosières, A. (2000). “L’histoire de la statistique comme genre: Style d’écriture et usages sociaux”, *Genèses. Sciences sociales et histoire*, 39, pp. 121-137.
- Druck, G. e Filgueiras, L. (1996). “O projeto do Banco Mundial, o Governo FHC e a privatização das Universidades Federais”, *Caderno do CEAS, Salvador*, 32, pp. 28-42.
- Durkheim, É. (1897). *Le Suicide: Étude de Sociologie*, Paris: Alcan.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton: Princeton University Press.
- Esping-Andersen, G.(1990). “The three political economies of the welfare state”. *International Journal of Sociology*, 20 (3), pp. 92-123.
- Gadrey, J. et Jany-Catrice, F. (2016). *Les Nouveaux Indicateurs de Richesse*, La Découverte.
- Hacking, I. (1985). “Styles of scientific reasoning”, in J. Rajchman & C. West (eds), *Post-analytic Philosophy*, New York: Columbia University Press.
- Heal, G. M. (1998). *Valuing the Future. Economic Theory and Sustainability*, New York: Columbia University Press.
- Langlois, S. (2014/2). “Bonheur, bien-être subjectif et sentiment de justice sociale au Québec”, *L’Année Sociologique*, 64, pp. 389-420.
- Laurent, T. et L’Horty, Y. (2002). “Revisiting the ‘making work pay’ issue: Static vs dynamic inactivity trap on the labor market”, Center for Economic Policy Studies (EPEE), university Paris-Evry, *Welfare Reform: A Comparative Assessment of French and US Experiences*, International social security series, New Brunswick/London: Transaction Publishers.
- Lebaron, F. (2006). *L’Enquête Quantitative en Sciences Sociales. Recueil et Analyse des Données*, Paris: Dunod.
- Lebaron, F. (2010). *La Crise de la Croissance Économique*, “Dynamiques socio-économiques”, Vulaines-sur-Seine: Éditions du Croquant.
- Lebaron, F. (2014). “Pourquoi l’austérité tue. Les conséquences des politiques d’austérité en Europe depuis 2010”, *Κοινωνικές Επισημήμες*, 4-5, σσ. 224-228.

- Mendras, H. (1997). *L'Europe des Européens. Sociologie de l'Europe Occidentale*, Paris: Gallimard.
- Miringoff, M.-L. and Opdycke, S. (2008). *America's Social Health: Putting Social Issues Back on the Public Agenda*, Armonk, New York/London: M. E. Sharpe.
- Oberti, M. et Prêteceille, E. (2016). *La Ségrégation Urbaine*, Paris: La Découverte.
- OECD [ΟΟΣΑ] (2019). *Education at a Glance 2019: OECD Indicators*, Paris: OECD Publishing, <https://doi.org/10.1787/f8d7880d-en>
- OECD [ΟΟΣΑ] (2020). *Comment va la vie? 2020: Mesurer le bien-être*, Paris: Éditions OECD, <https://doi.org/10.1787/ab72c502-fr>
- OFCE (2012). *L'Économie Française 2013*, "Repères", Paris: La Découverte.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (2004). «Για την κατασκευή ενός ευρωπαϊκού χώρου των κοινωνικών επιστημών: Στοιχεία για την κατασκευή ενός ερευνητικού προγράμματος», *Επιστήμη και Κοινωνία*, 13, σσ. 49-74.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (2013). *Η Βία της Ανεργίας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (2015). *Η Οικονομία της Αθλιότητας* (με τον Fr. Schultheis), Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (2020). *Οικονομική Ανάπτυξη και Ευτυχία των Πολιτών: 1. Ανθρώπινη Ανάπτυξη και η Θέση της Ελλάδας στον Διεθνή Χώρο*, Ενδιάμεση Έκθεση, (σε συνεργασία με την Α. Καρατζά και τη Λ. Παπαβασιλείου), Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (2020). *Αριθμοί και Άνθρωποι: Υγειονομικά Δεδομένα για μια Πολιτική Οικονομία του Κοινωνικού* (σε συνεργασία με την Α. Καρατζά και τη Λ. Παπαβασιλείου), Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Καρδαμίτσα.
- Paugam, S. (2005). *Les Formes Élémentaires de la Pauvreté*, Paris: Presses universitaires de France.
- Pearce, D. W. and Atkinson, G. D. (1993). "Capital theory and the measurement of sustainable development. An indicator of 'weak' sustainability", *Ecological Economics*, 8 (2), pp. 103-108.
- Peugny, C. (2009). *Le Déclassement*, Paris: Grasset.
- Perosa, G. S., Kerches da Silva Leite, C., Lebaron, F. et Fonseca, F. (2018). "Pathologies sociales dans une métropole au sud du Brésil: Pour une approche multidimensionnelle des territoires urbains", *Confins*, 38.
- Piketty, T. (2019). *Capital et Idéologie*, Paris: Seuil.

- Rouanet, H. et Le Roux, B. (1993). *Analyse des Données Multidimensionnelles. Statistique en Sciences Humaines*, Paris: Dunod.
- Senik, Cl. (2014). “The French unhappiness puzzle: The cultural dimension of happiness”, *Journal of Economic Behavior & Organization*, 106, pp. 379-401.
- Senik, Cl. (2014). “Wealth and happiness”, *Oxford Review of Economic Policy*, 30 (1), pp. 92-108.
- Simon, A. H. (1947). *Administrative Behavior. A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization*, New York: MacMillan.
- Stiglitz, J., Sen, A. et Fitoussi, J.-P. (2009). *Performances Économiques et Progrès Social. Richesse des Nations et Bien-Être des Individus*, Paris: Odile Jacob.
- Stuckler, D. and Basu, S. (2013). *The Body Economic. Why Austerity Kills*, London: Allen Lane.

